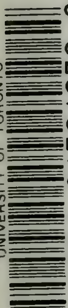
UNIVERSITY OF TORONTO
3 1761 01781879 0

Виданнє Союза визволення України

Русь-Україна а Московщина-Россія

Історично-політична розвідка

ЛЬОНҐІНА ЦЕГЕЛЬСЬКОГО

З картою України

Друге, перероблене виданнє

ЦАРГОРОД
З друкарні Союза визволення України
1916.

Виданнє Союза визволення України

Русь-Україна а Московщина-Россія

Історично-політична розвідка

ЛЬОНҐІНА ЦЕҐЕЛЬСЬКОГО

З картою України

Друге, перероблене виданнє

ЦАРГОРОД
З друкарні Союза визволення України
1916.

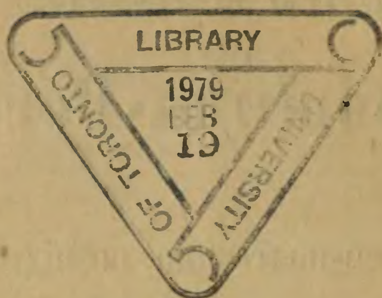

Друковано 15.000 примірників

Ціна примірника 80 сотиків

Переднє слово.

В 1901 році видало товариство „Просвіта“ у Львові як преміовану книжечку своїх правильних, місячних видавництв мою розвідку під заголовком „Русь-Україна і Московщина“. Розвідка була написана в огні тодішньої боротьби галицького українства з москвофільським ренеґацтвом та під кутом погляду отсеї боротьби. Ідеольоґічну боротьбу з москвофільством, що вела ся досї перед селянськими масами Галичини арґументами з язикового, етноґрафічного та лїтературного поля, поставлено в отсїй брошурі вперве на властиву — історично-полїтичну — основу, причім звернено вперве, хоч не з належним поглибленнєм, увагу на соціяльно-економічний момент у сїм питанню. Пишучи і віддаючи товариству „Просвіта“ до видання свої — si parva magnis componere licet — „Дві руські народности“, не мав я претенсії до всестороннього та наукового вичерпання теми, а хотів вдоволити по силам загальній і пекучій потребі популярної брошури в сїм предметї та дати схему, як належить отсю тему трактувати. З вище згаданим застереженнєм здаєть ся менї, що отся невелика розвідка сим потребам вдоволила. Розхоплено її скоро, читано живо та лишила вона не тільки чималі слїди в ідеольоґії широких кругів Галичини, але й поширилась на російській Україні та мала вплив на ідеольоґію молодої, революційної української інтелїґенції, прищіплюючи їй історичну ідею української державности. На деяких виданнях української історії, що появились по революції, так і слїдно безпосередній вплив отсеї моєї розвідки. Вони переймили з неї схему української історії й розуміннє її як історії української державности чи боротьби за отсю державність.

Від появи першого видання сеї розвідки минуло 14 лїт, а питаннє, розбиране нею, не тільки не стратило на актуальности, але без нїякого порівнання загострило ся. Коли в 1901 році

трактувати всю українську справу під кутом історично-обоснованої державности було новиною, а для декого прямо диковиною, то сьогодня, в момент світової війни, котра видвигнула на світову арену й українське питаннє, ідея української державности як противваги державности московській (а таксамо польській) не тільки є духовою власностею всїх свідомих Українців, але й широкої европейської опінії — як наших приятелїв і другів, так і наших недругів і ворогів. І тому в отсей момент не може бути ніяк за багато ще раз про неї заговорити.

„Союз визволення України“ звернув ся до мене, щоб я згодив ся на нове виданнє моєї розвідки з пристосованнєм її до хвилї. Отсе вже в третє протягом 14 лїт закордонні Українцї звертають ся до мене з такою пропозицією. За гамором безнастанної полїтичної борнї в краю і на Вкраїнї досї не доведено сього до кінця. Тому я тим радше повитав пропозицію „Союза“ в сей історичний момент та даю йому з радої душі сю розвідку до диспозиції. Нехай іде в українські крути на еміґрації, в табори укр. бранців в Австрії, Німеччинї, Туреччинї, в закордонну Україну, в ряди російської армії та нехай сїє зерно української іреденти.

Віддаючи „Союзови“ отсе друге виданнє моєї розвідки, я переробив її доволї: переробив і поглибив загально-теоретичну вступну частину, додав історичного матеріялу, доповнив і поширив кінцеву часть, а натомість усунув з неї все місцеве й часове, що ввійшло в I-е виданнє з огляду на тодішнїй момент і тодішню публику. Вкінцї змінив я титул з „Русь-Україна і Московщина“ на „Русь-Україна а Московщина-Россія“. Популярний виклад брошури я задержав з розмислом.

Автор.

I.

Горить світ у пожежі смертельної боротьби народів. Дванайцять держав нашої части світа, з чого шість велитів, змагають ся на життє і смерть. За великі інтереси, за чималі справи, за долю десятків і соток мілїонів людей ведеть ся отся боротьба. Німеччина змагаєть ся з своїми західними сусїдами за царюваннє над морями, за заморські кольонії й торги. Россія бореть ся з Австро-Угорщиною за перевагу на Балканї та за пануваннє над морськими протоками: Босфором і Дарданелями. В першім-же ряді бореть ся вона за український Піємонт — за Галичину.

Российські півурядові ґазетярі прямо й пишуть, що Россія готова заперестати дальшу війну, як дістане від Австрії — хочби в заміну за Польське Царство — східну, себто українську Галичину. Вони так і пишуть, що Россії треба прибрати до рук галицьких Українців-Русинів, аби раз на все задавити „мазепинство“, себто полїтичне українство. Знову-ж у Німеччинї, а за тим і в Австрії, Туреччинї, Болгарії, та почасти і в деяких инших краях чим-раз сильнїйше поширяєть ся проголошений свідомими Українцями клич сотворення чи пак відбудовання української держави, що може стати ся тільки по розгромі Россії нїмецько-австрійсько-турецько-болгарським союзом. В отсих краях приймаєть ся думка, що українська держава, поставлена клином між Балкан і Австрію з одного боку, а Россію з другого, буде заборолом отсих країв і заборолом европейського мира перед напором ненаситної Россії.

Московські ненаситники, що завзяли ся захопити в свої руки галицьких Українців, роблять се очевидно тому, щоби забезпечити пануваннє Москалїв над Україною. Своє-ж право до сього панування прикривають вони лукавою видумкою, буцїм-то Українцї і Москалї разом се один „русский“ нарід, одна

„русска“ порода й одна „русска“ мова та буцім-то Україна („Малороссія“) і Московщина („Великороссія“) були, є і остануть на віки одним, нероздільним тілом. Знов-же українські самостійники, себто свідомі Українці, що змагають до самостійної української держави, а навіть і ті Українці, що вдоволили ся-б „автономією“ України, кажуть, що Українці (Русини чи „Малорусси“) се цілком окремий від Москалїв („Великороссів“) нарід, окрема порода і окрема мова та що Україна має право сама про себе, не оглядаючись на Москалїв, рішати.

Отся суперечка між нами а Москалями ведеть ся вже яких 200 лїт, а цілком ясною стала від кількадесяти років, як ми, Українці-Русини по обох боках кордону, стали прокидатись до нового життя та як Москалї зміркували, яка небезпека для їх панования над нами лежить в українськім пробудженню. Московському урядови, що має в своїх руках власть, гроші та школи на Вкраїнї, вдало ся збаламутити чимало людей зпоміж Українців та прихилити їх до тої думки, буцім-то Москаль а Українець то одно та буцім-то Українцям треба залишити свою, а приймати московську мову, годитись на московські школи, держатись московської держави. Видавані за московські гроші ґазети защіпили отсе баламуцтво й декому з галицьких Українців-Русинів. За прихильність до Москалїв названо отсї гуртки збаламучених Галичан „москвофілами“.

Отсе москвофільство на р. Україні і в Галичинї чим далї то зникає і уступає поле свідомому українству. Все-ж таки воно ще животіє та шкодить нашому народови. Тому треба нам вияснити раз отсе основне питаннє: Чи правда се, що Москалї і Українцї се споконвіку один „русскій“ нарід чи навпаки може правда те, що Москалї а Українцї се два окремі народи — з окремою мовою, окремою бувальщиною, окремими інтересами та окремим почуттєм?

II.

Заки одначе візьмемо ся за отсе питаннє, розкажемо перше, що се є нарід (нація)? — щоби потім не було баламуцтва.

Давнїйше казали, що нарід то всї люде одної мови. Воно правда, але не все. Ще инші казали, що нарід се ті всї люде, що живуть в однїй державі; — ну, і се неправда. Так щож воно таке нарід?

Нарід (нація) то є всї ті люде разом, що почувають себе одною цїлостею тому, бо лучить їх спільна традиція (бувальщина) та спільні інтереси: культурні, економічні й політичні.

Звичайно також говорить нарід своєю осібною мовою і має свою осібну назву, але то не завсїгди. От Жиди. Вони і в Европі і в Америцї і всюди инде — Жиди, один нарід, але говорять ріжно: одні по нїмецьки, другі по польськи, инші по французьки, инші по анґлїйськи і т. д. Та все-ж таки вважають вони себе на цїлім світї за один нарід.

А знов є народи, що говорять одною мовою, але вважають себе осібними народами. От примірои Анґлїйцї, Ірляндцї, Американцї і Австралїйцї. Всї вони говорять однаковісько по анґлїйськи, але мають себе за чотири осібні народи. Чому воно так і як воно так стало ся? — От послухайте! Коло нашої Европи, на морі, є два великі острови: більший Анґлія і менший Ірляндія. В Анґлїї жили і живуть Анґлїчане, а в Ірляндії жили здавна Ірійцї (Айріші), нарід цїлком инший і виглядом і мовою і вірою від Анґлїчан. Тому з 250 лїт завоювали Анґлїйцї Ірляндію і відібрали Ірійцям усю землю та забили їх у панщину, якої світ не видав. До того заказали говорити по ірляндськи і переслїдували Ірляндцїв. Усїх освічених Ірляндцїв вигнали з краю, а зістав сам простий нарід. От простий нарід став забувати свою ірляндську мову, приняв анґлїйську — і тепер уже Ірляндцї говорять по більшій части по анґлїйськи.

Ну! скажете — то вже нема ірляндського народу! А отже-ж нї! Ірляндцї хоч прийняли анґлїйську мову, а проте лишили ся осібним народом, борють ся з Анґлїчанами при виборах, хочуть відірвати ся від Анґлїї і ненавидять Анґлїчан, та хочуть мати свій осібний ірляндський край, свою незалежну Ірляндію. Се дїєть ся тому, бо економічний інтерес Ірляндцїв домагаєть ся викинути Анґлїйцїв зі своєї землї, а до того історія (традиція) їх учить, що Анґлїчане їм край забрали, нарід в біду ввели та

оодерли. От тому вони, хоч по англійськи говорять, та Англїчанами не є, але були, є і будуть Ірляндцями.

А з Американцями річ стоїть ось так:

Тому з 400 лїт як люде відкрили Америку, багату заморську землю. Туди стали йти (еміґрувати) ті, що не мали з чого жити в нашій старій Европі. До північної Америки йшли Анґлїчане. Зразу їх було там небагато — та тепер є зо 60 мілїонів. Тому більше як 100 лїт навкучило ся їм панованнє „старої" Анґлїї і вони зробили бунт та вибили ся на волю під проводом славного чоловіка Вашінґтона. Вони звуть себе тепер „Американцями", мають свою дуже багату і велику державу, що зве ся „Злучені держави північної Америки", та хоч пишуть і говорять вони не инакше як по анґлїйськи — то все-ж мають себе за осібний нарід. Подібно ті Анґлїчане, що від сотні лїт оселились в далекій части світа, Австралїї, мають себе за окремий нарід — „Австралїйців" — і хочуть від Анґлїї відірвати ся.

От бачите: хоч усї ті чотири народи говорять одною мовою, то таки не є одним народом, але чотирма осібними народами. Анґлїйцї і Австралїйцї є навіть одного походження, всї вони анґльо-саської раси, але тепер вони окремі народи: одні Анґлїчане, другі Американе, треті Австралїйцї — а знов Ірляндцї походять з окремої, кельтської раси.

Подібно мається ся річ з Сербами, Хорватами та Чорногорцями. Всї ті три народи говорять одною й тою самою мовою, та живуть побіч себе, але вважають себе окремими народами, а Серби з Хорватами навіть ворогують тяжко між собою. Навиворіт мається ся знову річ з Нїмцями: південні Нїмцї говорять иншою (горішньо-нїмецькою) мовою, ніж північні, що уживають долїшньо-нїмецької мови. А одначе всї вони один нарід — Нїмцї, бо спільна в них бувальщина, спільні інтереси та спільне почуттє. Натомість північно-західні сусїди Нїмців — Нїдерляндцї або Голяндцї — говорять по долїшньо-нїмецьки (needer-duitsch), але вважають себе окремим народом від Нїмців та мають здавна свою окрему державу.

Виходить, що мова не рішає ще про народність.

Таксамо не рішає про народність сама назва народу. От приміром згадані щойно Голяндці або Нідерляндці звуть ся в анґлійській мові „dutch" (себто те саме, що „Deutsch" — Німець), а одначе вони Німцями не є. Анґлійців знову зветь ся часто „Бритійцями" або „Британцями" — тому, що колись в Анґлії жило кельтійське племя „Британів" і вона звала ся колись „Британією". Є одначе й другий край і нарід, що взяли назву від тих самих „Британів", а то „Бретонія" й „Бретонці" в північно-західній Франції. Або знов „Французи": самі вони кельтійсько-римсько-ґерманські мішанці, а знов-же назва їх того самого коріня, що назва німецького племени „Франки" (Franci) та німецької провінції „Франконія". А преці нь-же Французи таки є відмінним народом від німецьких Франків. А от возьмім знову Прусів: колись звало ся так литовське племя, що жило на долїшній Вислї. Тепер зветь ся так одна часть Німців. І серед Славян є подібні появи: маємо два славянські народи, що звуть ся в своїх мовах „Словенцями"; се південні „Словінці" та північно-угорські „Словаки". А одначе се два окремі народи.

Виходить, що ні мова ні назва народу не рішають про його окремішність. Натомість рішає про се його власне почуваннє своєї окремішности від сусїдів.

III.

Як уже сказано, основуєть ся се почуттє національної окремішности на двох підставах: на спільній бувальщині (традиції) та на спільноті інтересів (господарських, культурних та політичних). Кожен нарід се одиниця історична і господарська. Се значить: спільна в нього історична доля та спільні господарські інтереси в відношенню до других народів. Отся-ж спільність історичної долї та господарських інтересів се знов витвір і наслїдок ґеоґрафічної підстави кожного народу. Се значить: Народи (нації) є природним витвором ґеоґрафічного укладу країн (гір, низин, рік, морей, пустинь, клїмату, ростинности і т. д.)

Природний уклад і характер країн лучить або розділює людей проміж собою, пхає їх до єдности або відтручує їх від себе, витворює в них спільну долю та спільні інтереси або навпаки. Тим-то й нації (народи) покривають ся звичайно своїм розселеннєм з певними природними межами країн, а бодай певними відмінами в будові країн, бо такі природні межі чи природні ріжниці між країнами спричинили окрему історичну долю сих країн та спричиняють їх окремі, часто ворожі, економічні інтереси.

Ось кілька примірів: Альпейські гори розділили природно Італїю від Франції і Німеччини. Рен і пасма гір на захід від нього (Воґези, Ардени і т. д.) розділили Німеччину від Франції. Піренейські гори розмежували Францію від Еспанії. Карпати розділили Словаччину і Мадярщину від Польщи та України, Драва Хорватію від Мадярщини, Дунай Румунію від Болгарії, скандинавські гори Швецію від Норвеґії і т. д. — не кажучи вже про те, що такі моря, як балтійське, північне, данські протоки, канал Ляманш, море тирґенське, адрійське, йонське або чорне причинились вельми до поділу країн і витворення окремих націй. Одно еґейське море є виїмком, бо задля того, що воно засїяне тисячами островів, котрі неначе мостом лучать Грецію з Малою Азією, витворило воно націю грецьку саме кругом своїх берегів. Сей позірний виїмок одначе тільки стверджує правило, бо еґейське море саме тому спричинило витвореннє грецької нації, що не дїлило людей від себе, але якраз через улекшену комунікацію зближало їх до себе та лучило.

Але й там, де — на перший погляд здаєть ся — нема таких ярких природних меж, є одначе природні основи для витворення окремих націй. Ось приміри: Нідерляндцї витворились із сеї західно-північної части долїшньо-німецьких племен, що жила і жиє в дельтї рік Рену, Скальди, Моози, Мозелї і т. д., в низинній, багатій у ріки, води і пристани країнї. Вони мали здавна морські та купецькі інтереси, жили окремішним життєм від решти (переважно хлїборобних) Нїмцїв та з віками звикли вважати себе окремим народом. Або Датчане (Данцї): витворились вони з тих ґерманських племен, що живучи на півострові Ютляндії та на сусїднїх данських островах, з одного боку морем а з другого

борами і мочарами відділені були від сусїдів і через те жили своїм окремим життєм. Подібно Портуґальці: засїли вони західні, до океану відслонені береги піренейського півострова. Їх сусїди Еспанці, живучи на степових високорівнях та порічних низинах сего півострова, займались хлїборобством і пастирством. Портуґальцї-ж, маючи гарні пристани й чимало морського берега, здавна були мореплавним народом.

Менш яркі сї природні межі серед народів східної Европи, але все-ж таки вони істнують та в давнину ще більше істнували. Візьмім Поляків і Українцїв (Русинів): їх межа бігла здавна вододїлом Висли і Буга а дальше лїсовою пущею на захід від Вислока. Тепер вона не так ясна, як колись бувало, бо лїси протереблено — одначе все таки ще межею обох народів в Галичинї є Сян і Вислок, в Холмщинї почасти Вепр. Або візьмім Українцїв і Москалїв. Давнїйше дїлили їх великі лїсові пущі, що бігли вододїлом (кряжем) між Днїпром і Донцем а Волгою, з окрема-ж Окою. Через те Українцї засїли сточище Днїпра, Десни, Донця і т. д. — Москалї сточище Волги, з окрема-ж Оки, зване давнїйше у нас „Залїссєм“.

Виходить, що природа сотворила народи, даючи їм через ґеоґрафічний уклад країн окремі інтереси та окрему долю. В давнїх віках, коли природні границї країв (задля недостачи комунїкацийних засобів) сильнїйше роздїлювали краї проміж собою, головною причиною витворювання націй було саме ґеоґрафічне положеннє країв, а тим самим їх природно-господарські інтереси. Опісля, через довге співжиттє племен одної країни зі собою, витворювала ся в них спільна історична традиція та звичайно також спільна культура (себто: одна мова, один звичай, одна освіта, одно письменство і т. д.). Змаганнє-ж оборонити свої спільні господарські й культурні інтереси від заздрих чи напасливих сусїдів вело до спільноти полїтичної, до утворення національних держав.

Тому се річ основана на природї, коли кожна нація хоче мати свою власну державу. Національна держава се найкраща форма оборони та підпирання всїх інтересів даної нації.

IV.

Нація не є вічна. Нації повстають зі злуки поменчих племен одного роду, зі змішання ріжнородних племен, зі змішання кількох націй і т. д.: вони розпадають ся, гинуть, переміняють ся і т. д. З деяких націй (прим.: Асирійців, Вавилонян, Картагінців) нема сьогодня сліду. Инші (прим.: Єгиптяне, Єлини) істнують до нині, хоч помішались сильно з другими народами, або — як Єгиптяне та Ірляндці — загубили свою давню мову, а приняли мову своїх завойовників. Ще инші народи, хоч самі загинули, лишили одначе (як Римляне) чималі сліди в других народах, що повстали на їх місці через сумішку з иншеродними племенами. Виходить з того, що нація (нарід) не є нічим вічним, але підпадає що-до свого складу, крови, мови, назви і т. д. змінам. По вченому кажеть ся: нація підлягає еволюції (розвоєви).

Кілька примірів вияснить нам отсе:

В давню давнину був славний нарід римський або Римляне. Римляне звали себе самих „Romani", а то від свого міста Риму (Roma). Мову свою звали вони „латинською". Ось ті Римляне ще перед Різдвом Христовим завоювали багато країв. У найкращих землях забирали вони найлїпшу ріллю і осаджали там своїх кольоністів-Римлян, а тубольців иншого роду й коріня робили своїми підданими. От-так поримщили (зроманїзували) вони Італїю, Ґалїю (тепер Франція), Іберію (тепер Еспанїя і Португалїя), та Дакію (тепер Румунїя). Давні народи, що жили в тих краях, а належали головно до племени Кельтів, вигинули або зримщили ся. Коли в 500 лїт по Христовім Різдві розпала ся римська держава, тоді вже Ґалїя, Іберія, Італїя і Дакія цїлком були зроманїзовані, а мешканці їх звали себе „Romani" себто Римлянами. Як римська держава розпала ся, то її части позабирали всякі чужі народи: Ґалїю забрали німецькі Франки і назвали її Францією; Італїєю поділили ся німецькі Льонґобарди та Греки з Царгороду, а Іберію забрали зразу ґерманські Свеви й Ґоти, а далї Араби. Через кількасот лїт із народу „Romani-в" зробило ся аж 5 народів: Французи, Італїйцї, Еспанцї, Португальці й Румуни.

Якже воно зробило ся?

А так, що хоч мешкації Ґалії, Іберії, Італії і Дакії були з роду „Romani“, то потім вони помішали ся з иншими народами, одні з Франками, другі з Ґотами і Арабами, треті з Льонґобардами і Греками, а четверті зі Славянами — та стали поволї на всїлякі лади перемінятп і перемішувати свою мову і мови їх стали відріжняти ся. До того кождий із тих країв мав инші економічні інтереси: Італїйці торгували через море з Єгиптом і Сирією. Французи займали ся головно хлїборобством, Еспанцї випасали товар, управляли вино і полудневі овочі. Портуґальцї сиділи над океаном і торгували з далекими землями, а Румуни пастушили в східних Карпатах. То й не дивота, що не мали вони охоти тримати ся купи і кождий тягнув на своє. Тай ще високі гори (Альпи й Піренеї) та моря, що відділяли всїх Романів від себе, перешкоджали їм лучити ся, а перли їх до самостійности.

Коли-ж ті народи раз від себе відділили ся і так відділені жили сотки лїт, то з того вийшло, що кождий став мати осібну історію (традицію) і раз на все ті народи стали осібними романськими народами. Вони не хочуть уже разом лучити ся, не хочуть старої романської (тобто латинської) мови приймати, не хочуть старосвітською латинською правописею писати, бо тодї-б з трудом розширяла ся у них освіта і на тім вони би стратили. Стара романська мова, себто „латина“, лишила ся тільки в церковних книгах і мало хто її розуміє, подібно як у нас церковно-славянську мову.

Та нї один із тих пятьох „романських“ народів не хоче покидати своєї мови, народности і самостійности, не знайдеть ся нїхто між Французами, Італїянами, Еспанцями, Портуґальцями або Румунами, хто радив би їм приймати одну спільну романську мову. Там такого „романофіла“ всадили би до дому божевільних. Таксамо як не знайдеть ся там такий „патріот“, щоби радив приймати мову Французів або Італїян иншим романським народам. А чейже всї ті осібні народи вийшли з одного народу римського і звуть ся „романськими народами“, а чейже навіть два найблизші собі сусїдні народи, Еспанцї й Портуґальцї, говорять

навіть дуже зближеною мовою — а проте мають себе за окремі народи і творять окремі держави і між собою ворогують і нераз зі собою воювали.

V.

Дещо инакше повстали народи „ґерманські“. Як звісно, звуть ся тепер отсї народи „Ґерманами“: німецький, голяндський, данський, шведський, норвежський, бурський та ще й три народи анґлійської мови (Анґлійцї, Американцї і Австралійцї), — а то тому, бо всї ті народи вийшли з одного краю, „Ґерманії“, і з одного племени, що жило ще за римських часів, з племени „Ґерманів“.

Ґермане жили в Ґерманії, там де тепер німецька держава. Вони були войовничі люде. Між ними було багато племен, як от: Франки, Шваби, Анґли, Сакси, Льонґобарди, Ґоти, Севи і иньші — та всї вони були одного роду ґерманського. Коли вони розмножили ся і коли на них 500 лїт по Христї зі сходу наперли Славяне, тодї Ґермане рушили воєнними купами на всї сторони світа, особливо в римські землї, шукати иньших місць. Льонґобарди пішли в Італію та поволї зроманїзували ся, Ґоти пішли в Еспанію і теж зроманїзували ся, а Франки подїлили ся на двоє: одні завоювали зроманїзовану Ґалїю і від них вона назвала ся Францією, самі-ж вони зроманїзувались — а другі лишили ся в Німеччинї, над великою рікою Реном, у країнї, що зветь ся Франконїя.

От-так зробили ся два „франкські народи“: один „Французи“, а другий „Франконцї“ — а по латински то одні і другі звали ся „Franci“, хоч одні говорять тепер по французьки, а другі по німецьки. Та не вважаючи на одно імя, вони тепер осібні і ворожі собі народи: одні Французи, а другі належать до Німцїв.

Знов-же иньші ґерманські племена, Анґли і Сакси, пішли на острів, що від них назвав ся Анґлією. Друга часть Саксів лишила ся в Німеччинї над рікою Лабою в провінції, що зветь ся Саксонїя. Ті Сакси, що пішли за море, утворили потім осібний нарід анґлійський, з якого вийшли ще иньші народи: Американцї

й Австралійці. А ті Сакси, що лишили ся в Німеччині, суть Німцями. Так маємо два саксонські народи: анґльо-саксонський і німецько-саксонський — і вони себе не розуміють та вважають осібними народами.

А знов часть Ґерман, що звали ся Свеви або Скандинавці, засїла в північних краях та звала ся в Европі одним „норманським“ народом. Та далї поділили ся вони на три народи: шведський, норвежський і данський і кождий з них має тепер осібну мову і осібну свою державу. А крім того часть Норманців засїла в північній Франції, в країні, що й досї називає ся Нормандія, але ті Норманцї поробили ся тепер Французами. Правда — Шведи, Норвежцї і Данцї пробували раз злучити ся знов до купи і зробили „унїю“. Та що з того вийшло? Вийшло таке, що Данцї взяли иньших „Скандинавів“, себто Шведів і Норвежців, за чуба і угнїтали їх. Тодї Шведи і Норвежцї відступили від унїї і з того була велика війна. Але Шведи і Норвежцї не дали ся і творять тепер осібні народи і осібні держави.

Ті Ґермане, що лишили ся в Ґерманії, назвали ся „Deutsche“, себто те саме, що латинське слово „Teuti“ або „Teutones“, а Славяне, не розуміючи їх мови, назвали їх Німцями, себто німими людьми. Та й вони поволї поділили ся, як сказано, на два народи. Ті Німцї (Deutsche), що мешкали на низькій надморській країнї, там де ріка Рен входить до моря, стали відділяти ся від иньших Німців; свій край називали „Neederland“ а свою мову „needer-duitsch“, себто долїшньо-німецькою. От і виробив ся з них поволї осібний нарід „Нїдерляндців“, котрі звуть свою мову долїшньо-німецькою і говорять такою мовою, як усї иньші сусїдні Німцї (бо вони з Німцями сусїдують), а проте мають себе за иньший нарід і мають свою осібну державу. А знов нїдерляндські еміґранти, що пішли до полудневої Африки, назвали ся Бурами й утворили знов осібний нарід.

Такі подїли між Ґерманами на ріжні народи витворили ся з того, що Ґермане розійшли ся в ріжні краї, а через те мали ріжні інтереси (Німцї були хлїбороби, Нїдерляндцї моряки і т. д.) та ріжну традицію історичну. Тепер ґерманські народи не хочуть бути одним народом, мають свої осібні мови і держави та нераз воюють зі собою.

VI.

Подібно було і зі Славянами.

Колись в давнину Славяне були одним племенем. Та тому більше як тисяча літ Славяне розійшли ся по всій східній і середущій Европі та стали розділяти ся на ріжні народи. На заході повстали народи чеський, словацький і польський, за Дунаєм на полудні болгарський і сербський, на західнім полудні хорватський і словінський, а на сході „руські“ народи (українсько-руський, московсько-рускій та білоруський).

Виробили ся ті народи через ріжницю економічних інтересів і культурних впливів та ріжницю історичної традиції. Чеський нарід витворив ся у тій замкненій кітловині, котру обмежовують Судетські гори: Поляки на піскових низинах над Одрою і Вислою, що їх обмежовують з півдня Карпати і Судетські гори, з заходу колишні мочари і пущі над Одрою і Вартою, зі сходу вододіл Висли-Буга та колишня пуща між Вислоком і Вислокою, з півночи-ж пущі, озера і мочари Поморя. Болгари се витвір східного Балкану: засіли вони поріччя долішнього Дунаю, Чорного моря, Маріци, Струміци і Вардару, а високі гірські хребти ділять їх на заході від Сербів, Альбанців та Греків. Дунай-же відмежовує їх з півночи від Румунів. Серби знов се витвір північно-західного Балкану. Вони засіли родючі поріччя Морави, Дріни і скотоводні полонини боснійсько-герцеґовинські. Їх найблизші сусіди однаковіської з Сербами мови, Хорвати, засіли поріччя Драви, Сави і Кульпи та адрійські береги і острови. Хоч однакової мови і крови, не жили ті два народи ніколи одним життєм, бо Серби се народ гірський, Хорвати низинний та морський: Серби зносились більше з грецьким а потім турецьким Царгородом, Хорвати-ж більше з католицькими культурними краями, Італією та Німеччиною; Серби підпали скоро на сотки літ під турецьку кормигу, а Хорвати ніколи в ній не бували та все держались католицьких Габсбурґів. От і є вони тепер двома одномовними, але ворожими народами.

Ось-так роздивили ся ми, як повстали всякі народи, як вони зміняли ся, мішали ся та ділили ся. Притім ми пізнали, що є на світі окремі народи, хоч одної мови, або окремі

народи, хоч одного імени, та що мова і імя народу не рішають про його єдність з другим народом.

Таксамо не рішає про народність нї віра (релїґія) нї обряд. Є-ж Нїмцї-католики і Нїмцї-лютеране, є Мадяре-католики, Мадяре-кальвіни, Мадяре-лютеране і Мадяре-унїяти, є Альбанцї-православні, Альбанцї-католики і Альбанцї-мусулмане та є Українцї-православні, Українцї-унїяти, Українцї-католики і Українцї-хрестителї (штундисти) і т. д. — але остають они одним народом: Нїмцями, Мадярами, Альбанцями, Українцями і т. д. З другого-ж боку ріжні народи можуть бути одної віри. Ось-так є католики-Нїмцї, Поляки, Чехи, Мадяре, Французи, Альбанцї, Італїйцї, Словаки, є й католики-Українцї і т. д. Є православні Серби, Болгаре, Румуни, Альбанцї, Українцї, Москалї, Греки і т. д. Є лютеране Нїмцї, Лотиші, Ести, Мадяри, Словаки, Голяндцї, Данцї, Шведи і т. д. Є могамеданцї Турки, Альбанцї, Татаре, Араби, Курди і т. д. Є унїяти Українцї, Румуни, Словаки, Мадяре, Болгаре і т. д. Значить, віра а народність то дві ріжні річи.

Нї мова, нї імя, нї віра не рішають про народність. Рішають про се тільки минувшина та інтереси народу, що знов є наслїдком його ґеоґрафічного положення.

VII.

А тепер перейдемо до східно-славянських народів — з окрема-ж до Русинів-Українцїв та Москалїв („Великороссів") — та приглянемо ся, чи й у них не бувало так, як в иньших народів, чи не було й у них — наслїдком ріжного ґеоґрафічного розселення — ріжного інтересу та ріжної бувальщини та чи через те не мусїли вони зложитись в окремі народи? Довідаємо ся притім, звідки се пішло, що як Українцї так і Москалї вживають назви „Русь" та чи з тої єдности назви виходить, що вони один нарід, чи нї.

Щоби на сї питання дати відповідь, треба розібрати бувальщину (історію) обох сих народів від самого початку.

В давній давнині східну Европу замешкували ріжні славянські племена, що мали свої імена від рік, від гір, піль, лїсів і т. д. Одні звали ся Бужане (над Бугом), другі Дулїби*) (на Поділлю), иньші Деревляне (на Полїсю), Угличі (в „углї", кутї між Дніпром, Чорним Морем і Дністром), Поляне (коло Київа над Дніпром), Сїверяне (над Десною), Кривичі і Дреговичі (на північ від Київа), Словіне (ще далї на північ) і Радимичі та Вятичі (в лїсах на північному сходї). Вони говорили подібними мовами, та чим далї були одні від других, тим більше ріжнили ся. Спільної назви вони не мали.

Стара т. зв. Несторова лїтопись каже, що всї ті племена злучили в одну державу „Варяги" або „Руси", то є чужі люде, що прийшли в IX віцї по Христї зі Скандинавії і завоювали Новгород, Київ і иньші міста. Та новійші учені історики не дуже вірили в те оповіданнє. От і стали історики доходити, відки взяла ся „руська" держава і назва „Русь". Історики-учені (от як приміром наш учений професор історії на львівськім університетї М. Грушевський) — розслїдили і дійшли в старих лїтописях грецьких і арабських, які писали ся 200 або більше лїт перед Несторовою лїтописею, що „Русами" називали ся деякі східні Славяне на довго ще перед тим часом, на який лїтописець визначує прихід Рурика і Варягів. Ну, коли скорше звали ся східні Славяне „Русами", то видно, що їм не принесли ніякі Варяги ніякої назви. Далї, якби Варяги завоювали східних Славян, то про се були-би писали і Греки і Араби і Нїмцї, а чому-ж про се нїчого не згадують? Вкінцї, нема і не було таких Варягів у Скандинавії, щоби звали ся „Руси", або бодай як подібно! От з того ясно, що оповіданнє лїтописи про прихід „Варяго-Русів" ізза моря треба вважати байкою.

Ну! — скажете — а звідки-ж взяла ся „руська" держава і імя „Русь"?

Ріжні учені, як Українцї так і Москалї, догадували ся про се всїляко. Одні виводили „Русь" із Литви, другі знад Чорного

*) Слово „duliba" в дальматинських наріччях сербо-хорватської мови значить стільки, що управлюваніріллї (царина, лани) в противенстві до неуправленої землї (лїсів то-що). Се я сам мав нагоду провірити і се вияснювало-би нам значіннє племінного імени колишнїх Подолян. — *Автор.*

Моря, а треті казали, що перша „руська“ держава повстала таки десь між східно-славянськими племенами, над Дніпром або десь недалеко.

Аж недавно учені історики (між ними і проф. Грушевський), розглянувши ся добре в грецьких і арабських літописях (старших ніж Несторова) тай у самій Несторовій літописи, прийшли на ту думку, що „Русь“ пішла таки з самого серця України, себто з Київа.

В літописи Нестора, коли вичисляєть ся мешканців „руської“ держави, то в однім місці між иншими племенами є і племя „Русь“ і так там виходить, що воно сидить коло Київа та в Київі. Таксамо в книзї „руського“ права, а Ярославовій „Правдї руській“ також згадуєть ся осібно племя „Русь“. Та ще в найстаршій лїтописи замість писати: „до Київа поїхав“ — пишеть ся „на Русь поїхав“, хоч там в тім місцї описуєть ся подорож із зовсім недалекого міста (Овруча) до Київа. В иньших-же місцях сеї лїтописи пишеть ся про подорож з Полоцька, Новгорода або Ростова до Київа як про подорож „на Русь“, в „рускую землю“.

Видно з того, що зразу тільки мешканцї Київа й околицї звали ся „Русь“, а иньші племена звали ся инакше і „Русею“ не були.

VIII.

Київ був здавна великим містом. Він лежить над великою сплавною рікою Дніпром і тим Дніпром їздили всякі купцї (тодї їх звали „гостї“), грецькі, венецькі й арабські, з полудневих країв на далеку, зимну північ торгувати всячиною.

До того ще недалеко коло Київа входять до Дніпра дві великі ріки: зі сходу Десна, з заходу Припеть. І тими ріками теж їздили „гостї“. Тож Київ ще з 400 або 500 лїт перед нашою лїтописею вже був значним купецьким осередком.

А хто мав Київ у своїх руках, той мав також торговельну дорогу на рїцї Дніпрі і його допливах; а тодї иньших доріг не було, як ріки. Так Кияне були багатими, смілими, бувалими купцями. Та купець у ті давнї, розбишацькі часи не тільки мусїв уміти правити човном-лодкою та купчити, але мусїв бути й добрим

вояком і добре узброїти ся. Тому-то Кияне були войовничі. Кияне, або инакше сказавши „Русь“, їздили далеко на всї сторони свїта між иньші славянські племена і там торгували. Щоби лїпше і безпечнїйше торгувати, вони на важнїйших місцях (де дві ріки сходили ся або-що) закладали малі кріпости або „гóроди“ і там лишали військову залогу, щоби вже мати безпечне місце на відпочинок та щоби залога „гóрода“ пильнувала водяної дороги. А се діяло ся ще тоді, коли по оповіданню нашої лїтописи про якихось „Варяго-Русів“ ізза моря нї слиху, нї диху не було. Так-то київська „Русь“ торгувала і воювала по всїй східній Европі. Та закладаючи свої „городи“ всюди, де тільки їй було треба, зачала „Русь“ (себто Кияне) панувати над тими племенами, серед яких осїдала, та зачала стягати з них дань шкірами з кун, білок, з лисів, соболїв і горностаїв, воском, медом і т. д. Отї шкіри і т. п. звозила „Русь“ (Кияне) до Київа а звідси Днїпром і Чорним Морем до Греції, до великого міста Царгорода, або й ще дальше на полудне, де їх продавала за золото і срібло, за зброю і дорогі одежі та знаряди. Так поволїповолї підчиняла собі київська „Русь“ усе більше і більше земель, та всї ті землї стали звати ся „руськими“*), бо підлягали київському племени „Русь“, а всї люде, що підлягали Киянам-„Руси“, стали звати ся „русьскими“ людьми, бо були підданими київської „Руси“.

Племена близше до Київа скорше підпали під руку київської Руси. До того вони мали однакову мову з київською Русею і мали один і той сам інтерес економічний, бо вони сиділи в степових околицях над Днїпром і над його допливами (Украïна), або над Днїстром (Поділлє) і управляли ріллю та торгували з Царгородом. Тому вони пристали легко до київсько-„руської“ держави і ввесь нарід над Днїпром і Днїстром став звати себе „Русичами“ або „Русинáми“.

Отся „руська“ держава понад середущим бігом Днїпра з осередком в Київі витворилась найпізнїйше в VIII столїттю по Христї (перед роком 800), бо докази її істнования маємо вже

*) Лїтопись пише „русьский“ — отже анї „русский“, анї „руский“, анї „руський“.

з першої половини IX віку (зараз по році 800). В другій половині IX століття (по 850 році) маємо вже цілком докладні звістки про істнованнє великої „руської“ держави з „великими князями“ у Києві, яким — очевидно — підлягали менші князі сусідніх племен. З початком X віку (зараз по році 900) отся київська, „руська“ держава обіймала ціле порріче Дніпра, Бога та Дністра з виїмкою чорноморського степу, де кочували дикі степовики (Печеніги). Була се отже держава, що лучила в собі саме ті племена, що були предками теперішніх Українців.

Як уже сказано, злука сих племен, що жили понад чорноморськими ріками, наступила тому так легко, що вони жили подібним життєм, мали подібну мову та мали ті самі господарські інтереси: управляли на Поділлю і Подніпровю вбіжа, на Полїссю і в Сіверщині ситили меди, били віск та ловили футряного звіря і все те везли Дніпром чи Дністром а дальше Чорним Морем у Царгород виміняти на грецькі витвори. Київська, „руська“ держава була се отже держава тих східнославянських племен, що через чорноморські ріки (Дніпро і його доплиди, Бог і Дністер) мали легку комунікацію проміж собою, а через Чорне Море звязані були живою торговлею з Царгородом. Сьогодня, коли протереблено лїсові пущі, осушено мочари та прокладено всюди биті дороги і зелїзні шляхи, годї собі уявити, яке значіннє в життю людей мали ріки і моря. Перед тисячу лїтами одначе лекше було з Київа чи Чернигова доїхати водою до Царгороду, ніж бездорожними пущами та мочарами дістатись з Київа до поріччя Оки, до московських предків, „Вятичів“. Тому вже перед тисячу лїтами племена вздовж чорноморських рік (себто: племена нинїшньої України) близші були собі мовою, культурою і інтересом, ніж Вятичам, предкам Москалїв.

Вкінці й інтерес оборони перед нападами степових хижаків лучив Полян („Русь“) знад Дніпра, Сіверян знад Десни, Лучан з Волини, Дулїбів з Поділля, Угличів та Тиверців знад Дністра, Бужан знад Буга і Деревлян з Полїсся в одну цілість. Кочуючі між гирлом Дунаю а Дону степові хижаки — Гуни, Авари (Обри), Угри, Печеніги, Торки, Половці і т. д., були рівно небез-

печними сусідами для всїх тих наших предків. Натомість не могли вабігати вони далеко на північ, на т. зв. „Залїссє“, де за пущами і борами жили Вятичі — предки Москалів. І се було також одною з причин, що вародили українську націю вже перед тисячу лїтами, як окрему від московських предків.

Держава київських князїв Оскольда і Дира, Олега, Ігоря і Ольги була державою тодїшнїх Українців. Від київського племени „Русь“, що злучило їх в одну державу, звались вони „Русинáми“.

IX.

Днїпровим шляхом плавали Кияне-„Русь“ одначе не тільки на південь, але й на північ, в землї Кривичів, або Припетю і Березиною, доплнвами Днїпра, в землї Дреговичів — в теперішню „Білу Русь“, звідки вони везли віск, мід, шкіри і рабів (невольників) на південь до Київа а потім до Царгороду. Тому скоро й ті племена підпали Київу. Оскольд і Дир коло 860 року ще не володіли ними, хоч „руська“ держава істнувала вже що-найменше від одного столїття. Їх наслїдник, Олег Віщий, а по нїм Ігор і Ольга мали вже в своїх руках увесь Днїпровий шлях і всї його доплнви, отже й землї Кривичів (Смоленськ) та Дреговичів. Мабуть, що сим племенам — предкам Білорусинів — вигідно було торгувати з Київом, бо нема слїду, щоби вони бурились проти державної єдности з Київом. Днїпро був і для них торговим шляхом до Чорного Моря і до Греції, а Київ був головною пристанею і місцем збуту для їх лїсового набору (меду, воску, футер і т. д.). З Київа-ж плила до них висша культура, принимана знов-же Київом з півдня, з Греції і з Болгарії.

Та Кияне-„Русь“ — сміливі купцї і пловцї — не спинились на жерелищах Днїпра. Доплнвами горішнього Днїпра та горішньої Двини — перетягаючи човни, де треба суходолом на кругляках (від сього місцевости „Переволока“, „Переволочна“ і т. д.) — дібрались вони в ріку Ловать, а нею в озеро Ільменське, дальше-ж рікою Волхвою, озером Ладогою і рікою Невою в море Балтійське. Навиворіт-же, сміливі та розбишацькі скандинавські мореплавцї, звані там „Вікінґами“ а в нас „Варягами“, плили

з Балтійського („варяжського") моря в Неву. Ладогу, Волхов, Ільмен-озеро, Ловать і т. д., а опісля Дніпром аж до Київа і до Греції. Тому-то в Несторовій Літописи зветь ся цілий той водяний шлях з Балтику до Чорного Моря „варяжським путем (шляхом) в Греки".

Найважнійшим місцем на північній части сього шляху було місце, де ріка Волхов виходила з Ільмен-озера. Як у Київі сходились головні водяні шляхи Дніпрового поріччя (Дніпро. Десна, Припеть) і Київ був останньою пристанею на південь перед степами, так знов в Ільмен-озеро сходилось чимало рік з усіх боків, а місце, де з нього виходить Волхов, було останньою пристанею на північ, звідки вже йшли байдаки в Балтик. в Скандинавію, в Німеччину і т. д. Там і повстав великий купецький город, „Новгород". З того, що в мові Новгородян до сьогодня можна завважати чимало схожого з українщиною („літо" а не „лєто", „ліс" а не „лєс", „голова" а не „ґалава", „менє" а не „меня" і т. д.), треба думати, що отсей Новгород над Ільменом, званий опісля „Великим", був кольонією Киян. Посуваючись ще в передісторичну добу Дніпром на північ, зайшли вони аж на Ільмен-озеро, де серед фінських племен заложили свій купецький „город" — Новгород.

Отсї закладини Новгорода мусїли доконатись доволї давно перед несторовою Літописею, коли ся Літопись пише, що Новгородцї носили імя „Словіне". Се-ж старе імя всїх Славян (чи „Словян" або по старому „Словін"), котре зразу належало всїм славянським племенам. Щойно з часом, як Славяне розсїлись широко і подїлились на окремі племена з окремими назвами (примїром: Бужане, Поляне, Сїверяне, Дулїби, Серби, Хорвати, Ляхи, Чехи, Мораване і т. д.). — назва „Словіне" остала як племінне, місцеве імя тільки при тих славянських племенах, котрі сусїдували з не-Славянами. Ось-так „Словінами" звались тодї зокрема східно-балканські Славяне, сусїди Румунів та Греків, що опісля назвались „Болгарами": „Словенцями" звуть ся до сьогодня південно-західні Словінцї з Країни і т. д., сусїди Нїмцїв і Італїйцїв, як також „Словаки", сусїди Мадярів; „Словінами" звались і славянські кольонїсти над Ільменом як сусїди всяких

фінських племен (Чуди, Веси, Карели і т. д.). Вийшли вони видко з українського полудня ще тоді, як назва „Словінє“ була спільно-племінним іменем східних Славян.

За Олега отсї „Словіне-Новгородці“ належали вже рівно-ж до київсько-„руської“ держави, котра через те обіймала на півдні всї поріччя Днїпра, Богу, Днїстра, а на півночи все поріччє Ільменського озера та дорогу до Балтику. Пнем її було поріччє Чорного Моря, себто Україна, відгалуженнєм на північ поріччє Ільмену-озера, наче міст з Київа до Балтику. Чорноморське поріччє злучилось в одну державу вже десь перед 800-им роком: на певне було воно одною державою около 850 року. Новгород увійшов в ту державу коло року 900 за Олега. Сим способом опанувала „Русь“ (Кияне) цїлий шлях з Балтику в Чорне Море і назад.

X.

Та Кияне-„Русь“ плавали Днїпром чи Десною і в иньшу сторону, на північний схід, там, де Днїпро і Десна мають свої жерела близько жерел Волги і її допливу Оки. Там перетягали вони свої човни по суходолї аж до русла Волги, Оки чи якого иньшого їх допливу і плили з водою дальше. Як сказано, Волга випливає недалеко жерел нашого Днїпра від нас на півночи. Та коли Днїпро тече на полудне до Київа і до Чорного Моря, то Волга пливе на схід далеко аж під великі гори Уральські (за якими є Сибір), а потім звертає на полудневий схід, у велике солоне озеро, що зветь ся „Каспійським морем“.

До Волги впадає багато рік, а між иншими — як сказано — і ріка Ока, а до Оки знов ріка Москва. Над ними сидїло славянське племя „Вятичів“, про яких пише Лїтопись, що вони „отъ Ляховъ“, себто, що вони лядського (польського) роду. Довкола-ж того племени сидїли племена неславянські, але жовтошкірі племена Фінів або Чудів. Про самих Вятичів пише Лїтопись, що вони неотесані і темні, а Полян і Киян дуже хвалить як культурний нарід.

Так тою Волгою і її допливами ходила київська „Русь"*) далеко і між Вятичів і між Чудів (або Фінів) і ще далї аж під Уральські гори, а нераз і в Каспійське море, де торгувала та воювала з Арабами, колись славним і мудрим народом. Арабські історики навіть оповідають, що раз „прийшла велика Русь", себто прийшло багато Киян човнами, та їх буря на Каспійськім морі знищила а Араби решту вибили і мало-що „Руси" вернуло домів.

Видко — і Волга була великою водяною дорогою. Та тільки вона лучила поволжанські племена, між тим і Вятичів знад Оки і Москви, не з Києвом, не з Чорним Морем і не з Грецією, а з підуральськими землями і з Каспієм, значить: з фінсько-могольським світом. Вятичі та їх фінські сусїди (Мордва, Меря, Карель і т. д.) жили перед тисячу роками в лїсах теперішньої Московщини з ловлї; ріллї вони тодї ще й не управляли, а з Києвом і Царгородом не торгували, бо не мали туди водяної дороги. Їх дорогою була Волга і вона вела на схід аж під Урал та Сибір і на полудневий схід до Каспійського моря. Звідти приходили до них арабські і иньші купцї. Тому-то ті племена (Вятичі і Фіни) не мали інтересу належати до „Руси" — їх інтерес був иньший. До того ті племена мали иньшу мову, ніж „Русь", бо Лїтопись зазначує, що Вятичі були „отъ Ляховъ"; лїтописець мусїв певно чути їх мову і пізнати, що вона подібна до лядської (польської). Фіни-ж навіть Славянами не були.

Ось-так київська „Русь", зрісши в силу, не спинилась і на пущах „Залїсся", як звалась Киянами та сторона. Десною та її допливами — як сказано уже — дібралась „Русь" до Оки а дальше до Волги і підбила собі Вятичів та сусїдні фінські племена. Коли одначе Кривичі або навіть новгородські Словіне мали пожиток з приналежности до Києва, бо користувались спільним водяним шляхом, київською пристанею і торговлею, Днїпровою дорогою до Царгороду, успіхами київських воєнних походів на Царгород чи торговельними умовами київських князїв з Царгородом — то иньша була справа з поволжанськими чи

*) Лїтопись називає „Русею" племя київське і пише все: „Русь прийшла", „Русь поплила" і т. д.

поочанськими північними племенами Вятичів і Фінів. Водяного шляху до Київа і Царгороду вони не мали, користуватись торговлею з Царгородом не могли, а — як сказано — їх водяним шляхом в Азію була Волга. Вони й належали передше то до держави волжанських Хозарів то до держави волжанських Болгарів, могольських народів, з якими вони торгували — тоді саме як над Дніпром уже 200 літ була „руська“ держава. Аж Святослав, що любив воювати світами, підбив їх (по 950 роції) та примусив їх платити дань Київу. Але вони не мали — як знаємо — ніякого інтересу належати до Київа, і як тільки могли, бунтувались і відпадали від „Руси“, себто від Київа.

Але „Русь“ мала з них користь через торговлю і данини. Тому „руські“, себто київські князї, йшли на них знов війною і знов завойовували. Так робив Святослав, а потім мусїв так робити Володимир Великий і його син Ярослав Мудрий.

От-так бачимо, як стара „руська“ держава пішла з самого серця України, себто з Київа: як імя „Русь“ розширило ся па всї племена над Дніпром і Дністром і як племена, що жили над Волгою і її допливами, себто Вятичі (Москвичі), не хотіли приставати до „руської“ держави, бо раз, що були иньшої мови („отъ Ляховъ“), а друге, що мали иньший економічний інтерес. Так-то вже в тих часах (тому 1000 літ) показувала ся ріжниця між Русинами (предками Українців) і Вятичами (предками Москалїв).

XI.

Стара Несторова Лїтопись оповідає, що Володомир Великий охрестив „Русь“. Воно в тім тілько половина правди. Христіяне між Русинами були вже передтим і в Київі і в иньших городах. Брат Володомира, Ярополк, котрого Володимир убив і в котрого відібрав Київ, мав бути христіянином, мав за жінку Грекиню-христіянку і на його дворі були грецькі священики. А баба Володимира, Ольга, також була христіянкою і мала богато христіян при собі. В Київі навіть була христіянська церков св. Ілїї ще перед Володимиром Великим. І між боярами і прибічниками князів було багато христіян, про що нераз згадуєть ся в лїтописи.

Христіянство йшло на Русь із Греції, куди Русини їздили торгувати. А як христіянство дуже розширило ся, тоді вже й Володимир Великий приняв його і оголосив за державну віру*) та помагав його ширити.

Зразу були перші священики з Греції та зі славянського краю Болгарії, із за Дунаю. Ті священики вчили по болгарськи і привезли з собою церковні болгарські книги.

Мова болгарська (то є старо-болгарська, бо теперішні Болгаре говорять і пишуть уже ново-болгарською мовою) була подібна до мови, якою тому 1000 літ говорили наші предки, Русини, а письмо старо-болгарське звало ся „кирилиця" **). Але Болгаре мали в своїй мові такі звуки, яких Русини-Українці не мають, а які мають Поляки, то є носові „ę" і „ą". Болгаре їх писали кирилицею „ѧ" і „ѫ". Але де в болгарськім стояло і читало ся „ę" або „ą", там Русин-Українець говорив „у" або „я" — тому й читав Русин ті букви на свій лад. Крім того були ще в болгарськім письмі (кирилиці) осібні букви „я" і „ю" і звідти Русини, принявши кирилицю, мали два „я" („ѧ" і „ꙗ") і два „у" („оу" і „ѫ"). Далі в Болгар був ще цікавий звук, коротке „о": вони писали його „ъ". А Русини того звука не мали, тому й не читали його, тай воно у Русинів дармо на папері стояло. І иньші слова і букви Болгаре читали инакше, а Русини инакше. Букву „г" читали Болгаре як „ґ", а Русини як „г"; букву „и" вимавляли Болгаре як „і", а Русини так само як „ы"; букву „ѣ" вимавляли Болгаре як „є" або „я", Русини як „ї". До того і всякі слова инакше по болгарськи писали ся а инакше говорили старі Русини. От примірои: Болгаре говорили і писали „злато", а Русини казали „золото": у Болгар було „блато", а в Русинів „болото": в Болгар писало ся „вълкъ" „пълкъ" і читало ся „вŏлкŏ", „пŏлкŏ" (бо „ъ" то було коротке „ŏ"), а в Русинів говорило ся „вовк", „полк". І такого було багато иньшого.

---

*) Таксамо було ще й давнійше в грецько-римській державі. Коли христіянство вже обійняло більшість людности, тоді цісар Константин Великий приняв його за віру державну, хоч сам аж перед смертю охрестив ся.

**) „Кирилицю" не видумав св. Кирило, але його ученик Климент (Болгарин), та в честь Кирила назвали се письмо „кирилицею".

Тому-то Русини-священики, що вивчили ся від болгарських учителїв та з болгарських книг у школах у Київі, читали болгарське письмо своїм (українським) вимовом, а як стали писати самі, то старали ся писати „церковною“, то є болгарською мовою, бо вона вважала ся за „священну“, „богослужебну“ мову. Зразу писали вони досить добре в болгарська: та як вимерли учителї-Болгаре, то пізнїйші Русини-священики і монахи стали чим-раз більше домішувати простої, „старо-руської“ (себто: староукраїнської) мови до мови церковно-болгарської.

Ось-так старо-болгарська мова змішалась в нас зі старою мовою наших предків, з чого вироби̂ла ся наша „старо-руська“ (себто: старо-українська) книжна мова, якою в нас писали довгі віки, вимовляючи церковно-болгарський правопис в українська, себто: „и“ як „ы“, „ѣ“ як „ï“, „е“ як „е“, „г“ як „г“, а не як „ґ“, „ъ“ як німе не вимовляло ся і т. д.*) А знов-же Москалї, до яких наші священики занесли отсю „церковну“ мову враз з християнством значно пізнїйше, ніж воно прийшло до Київа, перекручували її на своє, підмішували московщиною та вимовляли по своєму („и“ як „і“, „ѣ“ і „е“ як „є“, „г“ як „ґ“, ненаголошене „о“ як „а“ і т. д.**) Значить: і Русини і предки Москалїв писали вразу старо-болгарською „церковщиною“. Та коли писав нею Русин, то підмішував своїми словами і видами, коли-ж стали пізнїйше писати нею і Москалї, то знов підмішували своєю мовою.

Ми навмисне трохи довше розказали про „староруську“ письменну мову, зложену на основі церковно-болгарської мови, бо „обєдинителї-обруситслї“ говорять нераз, буцїм отся стара письменна мова наших предків була спільним витвором Русинів-

---

*) Отже читало ся в нас: „на небеси“ як „на небеси“; „въ лѣто“ як „в лїто“; „Господи помилуй“ як „Господи помилуй“; „благочестивая вѣра“ „як благочестивая віра“; „именемъ Господнимъ“ як „именем Господним“; „Олегъ“ як „Олег“; „Ольга“ як „Ольга“; „Диръ“ як „Дир“; „Мстиславъ“ як „Мстислав“; „Черниговъ“ як „Чернигов“ або „Чернигів“ і т. д.

**) Отже в Москалїв читалось і читає ся: „на небеси“ як „на небеси“; „въ лѣто“ як „в лета“; „Господи помилуй“ як „Ґоспаді памілуй“; „именемъ Господнимъ“ як „іменем Ґасподнім“; „Олегъ“ як „Алеґ“; „Диръ“ як „Дір“; „Мстиславъ“ як „Мстіслаф“; „Черниговъ“ як „Черніґаф“ і т. д.

Українців і Москалів. Як ми бачили, се невірно, бо якоїсь нашим предкам і предкам Москалїв спільної, письменної мови ніколи не було. Так звана „староруська“ письменна мова, якою списані Несторова „Лїтопись“, „Правда руська“, „Слово о полку Ігоревім“, „Паломник Данила-Мниха“ і т. д. се тільки наша (старо-українська) письменна мова, витворена з мови „церковної“ (старо-болгарської) та з народньої мови наших предків, наддніпрянських „Русинів“. Витворили її в XI і XII столїттях наші (українські) письменники з київської Печерської Лаври, та з київського княжого двора, писали нею самі „Русини“ з Подніпровя, Волини чи Галичини (значить самі Українцї). Предки Москалїв (Вятичі і т. д.) непричасні були при тім дїлї. Вони-ж тодї були ще дикими племенами, бо московське письменство почалось слабко аж пізнїйше в XIII столїттю.

XII.

Ми розказали, як імя „Русь“ розширило ся і як „Русь“ підбила Вятичів і Фінів, та як вони все тягли відірвати ся від „Руси“. Ми згадали також, як Христова віра прийшла на Русь і як виробила ся „церковна мова“ і письмо.

Роздивім ся тепер, як стало ся те, що ті Вятичі та Фіни, від котрих пішли Москалї й котрі так не хотіли належати до „Руси“, потім самі стали звати ся „русскими“. Стало ся воно так:

Коли в другій половинї XI віку великий князь Ярослав Мудрий подїлив між своїх 12 синів „руську“ землю, тоді землї Вятичів та Фінів дістали осібних князїв, котрі зразу підлягали київським князям, та далї відірвали ся цїлком від Київа. Ті князї були з „руського“ роду, вони привели з собою бояр і дружину теж з „руського“ роду і священиків теж з „руського“ роду. Тому й назвали вони землю, де вони запанували, теж „руською“, а нарід підвладний їм, себто „руським“ князям і боярам, став звати себе „русским“. З часом князї і бояре приняли мову тамошню і цїлком злили ся з тими племенами в один північно-руський або московський нарід.

В інтересї тих північних (суздальсько-московських) князїв було не тримати з полудневою Русею. Вони відірвали ся від полудневої Руси і перестали підлягати великим київським князям. Ось-так ті землї підлягали Київу всього сто лїт тай то з перервами. Потім-же нїколи не були вже вони в єдности з Київом. Щоби зробити ся незалежними, стали суздальсько-московські князї звати себе „великими князями", а з Київом воювали і дбали про його упадок. Московсько-суздальський князь Андрій Боголюбський здобув навіть 1169 року Київ і обрабував його та зруйнував так, що відтепер Київ підупав. Зробив се Боголюбский тому, щоби Київ не мав значіння і щоби через те піднести своє московсько-суздальське князївство.

Землї московсько-суздальських князїв граничили з півночи і зі сходу з землями Чудів або Фінів. Оттих Чудів вони все воювали та забирали їх землї, бо Чуди були нарід цїлком темний і дикий. Самих Чудів Москвичі або вигубляли або мішали ся з Чудами і тим способом московсько-руський нарід поволї розростав ся, але й зміняв ся, бо чим більше Москвичі мішали ся з Чудами, тим більше відріжнювали ся вони від полудневоруського (українського) народу.

Вони стали відріжняти ся не тілько мовою і інтересом, але й полїтичним ладом. Коли на полудневій Руси, в Київі і иньших гóродах, усюди був такий громадський лад, що сам нарід вибирав і скидав князїв та рішав про війну і мир, то на півночи, в Москві, було цїлком инакше: там нарід слїпо слухав князя і князь правив самовладно. Пішло воно з того, що на полудневій Руси нарід привик здавна правити собою і самі князї вийшли з місцевого народу, а на півночи „руські" князї були пришельцями, завойовниками, що підбили темних і диких Славян та Фінів і правили ними як своєю худобою, а Москвичі і Фіни були за темні, щоби князям ставити опір. Русини хотїли самі собою правити, вони не любили панування князїв, а Москвичі привикли слїпо слухати князїв.

Тим-то й „руський король" Данило, що панував зразу на Волини і в Галичі, а далї зібрав (200 лїт по Володимирі В.) знов до купи в своїх руках майже всї полудново-руські землї (то

є і Київ і иньші українські[3] князївства), мав багато клопоту з бунтами власних підданих, Русинів, бо вони хотїли самі собою правити. Але король Данило був чоловік енерґічний і таки зібрав майже всю полудневу Русь в одно „руське королївство“.

XIII.

Але, як звісно, на північ від Київа були ще „руські“ землї, що не належали нї до Данилової нї до московської держави. Се були землї Кривичів у болотнистих околицях над горішнїм Днїпром і Березиною, а ще далї на північ Новгород Великий.

Кривицькі землї мали також своїх князїв з київського, „руського“ роду. Та вони сусїдували з заходу з Литвою і їх Литва підбила під свою руку саме тодї, як Данило зібрав полудневу Русь в одно королївство. А Новгород Великий зразу мав також свого князя з „руського“ роду, далї-ж став проганяти князїв, а потім цїлком прогнав їх і сам став републикою. Новгородцї плавали ріками і морями далеко на північ і захід і торгували дорогими футрами та були багатї і освічені, а Новгород був сильним і великим містом, що володів великими землями.

Ось-так тепер чотири части східної Европи звали ся „руськими“: 1. полуднева Русь-Україна, 2. північна Москва, 3. землї Кривичів і 4. Новгород Великий.

Вони стояли кожда осібно і не хотїли лучити ся зі собою. А се стало ся і мусїло конечно стати ся для того, бо всї ті части мали ріжні інтереси й иньші звязи економічні та почасти й иньший нарід заселював їх. Данилову державу заселювали Русини-Українцї, московську Москвичі. Кривицькі землї, що стали опісля звати ся „Білою Русею“, були заселені племенем Кривичів, що говорили і говорять мовою, відмінною трохи і від Русинів-Українцїв і від Москалїв. А Новгородцї, висунені далеко на північ поза Білу Русь, говорили знов дещо иншою мовою. До того мали ті землї инші економічні інтереси: Москвичі займали лїсисті землї над Москвою, Окою і Волгою, їх усї ріки

текли на схід і вони все перли на схід, у фінські землї. Русини-Українцї сидїли на чорноземних землях над Днїпром і Днїстром, їх ріки вели в Чорне Море, в Грецію; туди вони вивозили свої плоди і вони все перли на південь, до берегів Чорного Моря.

Новгородцї знов сидїли на півночи над великими озерами і ріками, їх торговельні дороги вели на північ аж до Ледового Моря і на захід у Балтійське море, котрим заїздили вони до Скандинавії, Німеччини, Франції і Анґлії. Новгородцї торгували з тими чужими землями і багатїли з того. А кривицькі землї або „Біла Русь“, що підпала Литві, були болотнисті, багнисті, лїсові, а ріки, як горішнїй Днїпро та Березина і Припеть, що плили до Днїпра, вели на полудневу Русь, під Київ, а далї в Чорне Море. Тому-то Білорусини мали потрохи спільний інтерес з Русинами-Українцями. Та що їх звоювала Литва, то й вони мусїли пристати до литовських князів.

Так уже тодї в тих давнїх часах, ще за короля Данила, са́ме перед приходом Татарів (Моголів), було видко, що „Русь“ не була одним народом, але кількома народами. Якби „Русь“ була одним народом, то стреміла би до злуки а не до розлуки. А спільна назва „Русь“ походила від того, що в усїх тих країнах правляча верства, себто князї, бояре, дружинники і священики були з „руського“ роду, то значить з давньої, властивої, київської Руси.

Та найяснїйше показало ся, що Русь не один нарід і що не має одного спільного інтересу, коли прийшли перший раз зі сходу Моголи (Татаре). Тодї тілько полуднево-руські (українські) князї зібрали ся на війну з Моголами, а иньші, то є білоруські і північні (московські), анї не рушили ся. Аж як Моголи потім звернули ся і на північ, тодї тілько й Москвичі стали боронити ся, та недовго! Моголи побили їх, ще лекше, як полуднево-руських (українських) князів.

Але й тепер ще показав ся ріжний інтерес полудневої Руси-України і північної Москви. Русь-Україна, хоч зразу мусїла піддати ся Татарам, та зараз і зачала знов з ними війну, а Москва піддала ся Татарам тай не пробувала вибити ся на

волю. А стало ся се задля ріжного економічного інтересу і ріжної традиції обох тих народів. Русини-Українцї мали в тім інтерес, щоби могли плавати і їздити на полудне та торгувати над Чорним Морем. А тимчасом Татаре заняли ввесь беріг Чорного Моря і всї горла українських рік і тим способом віддїлили Русь-Україну від Чорного Моря. От тому-то Русини-Українцї все воювали з Татарами, щоб їм відібрати беріг Чорного Моря і мати вільну дорогу до Греції, а з самими Татарами не мали що торгувати, бо Татаре знад Чорного Моря або „Кримцї“ (як їх називано від півострова Криму), були розбишацьким і диким народом. До того Русини-Українцї не любили самовладного панування, а в Татарів мав „хан“ (то є їх цар) необмежену власть над життєм і майном підданих.

У Москалїв було инакше: Татаре, що підбили собі Москву, оселили ся на схід від Москви над Волгою. Вони були хлїбороби і купцї. Тому-то й Москвичі мали з ними все торговельні зносини рікою Волгою; їх лучив інтерес економічний. Крім того у Москвичів був той сам лад як у Татарів. Князь московський мав необмежену власть над Москвичами, а хан татарський володїв самовладно і Татарами і московськими князями.

Так-то вже в тих давнїх часах видко було велику ріжницю між Москвичами а Русинами-Українцями. Одні й другі звали себе „руським“ (Українцї) чи „русским“ (Москалї) народом, але відріжняли себе взаїмно, не любили одні одних, а часто й ворогували з собою.

XIV.

Русь-Україна*), знищена війнами, не мала сили сама бороти ся з кримськими Татарами. Київ, зруйнований Москви-

*) Назва „Україна“ для частини нинїшнього Подїлля, Пороссся і Постугня споминаєть ся ще в старуських лїтописях, перед приходом Татарів, вперве під роком 1187. Сього року помер князь Володимир Глїбович, а лїтопись записала про него, що „Украина о немъ много постона“. Є се отже назва мало-що молодша від імени „Русь“ і означала ту саму землю, яку зразу означало імя „Русь“.

чами а потім Татарами, підупав. І друге головне місто полудневої Руси, Галич, відколи Татаре забрали береги Чорного Моря і перервали торговлю з Грецією, став упадати. Татаре багато людей вимордували, а добуток палили або грабували. Тому-то Русини для охорони мусіли приставати до литовської держави, до котрої вже належала „Біла Русь“.

Литовські князї, занявши Білу Русь, женили ся з „руськими“ княжими родинами, приняли „руську“ віру та „зрущили ся“, себто стали говорити такою мовою, як Білорусини і стали писати по староруськи. Се стало ся тому, що Білорусини були освіченїйші, а Литва була дика — а все так дїєть ся, що освічений нарід бере верх над темним. Так і в литовськім князївстві взяли верх Білорусини над Литвинами, а князї й бояре литовські стали „рущити ся“. Та й в урядах литовсько-руських заведено мову церковно-руську (староруську), мішану з народньою білоруською. Князї литовські стали себе звати „литовсько-руськими“, бо вони були з роду „литовські“, а з мови, освіти й віри „руські“ (білоруські).

Ми казали вже, що Біла Русь має потроха однакові економічні інтереси з Русею-Україною, бо білоруські ріки пливуть на полудне, через Русь-Україну, в Чорне Море. Білорусини везли свої плоди, то є футра, дерево, мазь, мід, віск і таке инше до Днїпра, а Днїпром попід Київ далї на полудне. Тож литовські князї, як стали білоруськими володарями, старали ся заняти Русь-Україну з Київом, щоби мати вільну дорогу на полудне і вигнати Татарів, котрі заняли горло (впад до моря) Днїпра, як і всї инші водяні і сухопутні дороги до Чорного Моря.

Так і Білорусини і Русини-Українцї мали спільний інтерес: вигнати Татарів знад Чорного Моря. Тому-то Русини-Українцї радо приставали до литовсько-руської держави й князї литовсько-руські заняли Україну з Київом, Волинь та Поділлє та побивали Татарів. Був навіть час, коли здавало ся, що Татаре зовсїм уступлять знад Чорного Моря. Великий литовсько-руський князь Ольґерд побив Татарів та відібрав їм Днїпрове горло. Але вже його наслїдника Витовта побили Татаре і відібрали беріг Чорного Моря.

Так зване „литовсько-руське“ князївство було отже продовженнєм „старо-руської“, київської держави і так глядїли на нього самі Русини (Українцї) як і всякі їх сусїди. Литовські князї — як сказано — „порущились“ та побіч титулу „великих князїв Литви і Жмуди“ приняли по заняттю Київа титул „великих князїв Руси“, під чим розуміло ся саме Україну з Білою Русею, себто спадщину великого князївства київського. Ті самі ґеоґрафічні і господарські причини, що витворили в VIII та IX столїттю на Вкраїнї староруську, київську державу та що в X столїттю довели до злуки з нею кривицької землї (Білої Руси), держали опісля вкупі Русь-Україну і Білу Русь в „литовсько-руській“ державі. Змінилась тільки династія (княжий рід) та прилучились до „руської“ держави ще й землї литовські. Сама-ж річ не змінилась; зістала ся та сама, що була.

Тільки одна „Галицька Русь“ не прийшла під Литву, але під Польщу. А стало ся се ось-як: „Галицька Русь“ (або инакше „Червона“ або „Мала Русь“ *) із цїлої Руси-України є найдальше на захід положеною землею та притикає з заходу до польської землї, що лежить над рікою Вислою. Поляки зразу не творили одної держави, але було в них багато князївств. Та ось на них із заходу стали натискати Нїмцї. Нїмецькі цїсарі і князї забирали все більше й більше польської землї від західної границї, а далї забрали Нїмцї від Поляків їх північні землї, що лежали над Балтийським морем, і заняли горло ріки Висли.

Поляки в тій бідї стали лучити ся до купи, щоб оборонити ся від Нїмців та щоби відібрати Поморє (то є: край над морем) і горло Висли, бо хотїли мати вільну торговельну дорогу

---

*) Найдавнїйша назва „Галицької Руси“ є „Червенські ґороди“ — від міста „Червенська“, що лежало недалеко ріки Сяну. Та коли київсько-руські князї прилучили „Червенські ґороди“ до своєї держави, то стали звати ту землю „Червенська Русь“. Коли-ж головним містом „Червенської Руси“ став Галич, тодї назвала ся та часть Руси „Галицькою Русею“. Якже-ж Литва забрала всю Білу Русь і Русь-Україну, себто головну часть „руських“ земель, тодї галицькі князї, Юрій I і II, стали писати ся „князями і дїдичами Малої Руси“, а то тому, бо їх галицька земля в порівнаню до прочої (литовської) Руси була „мала“.

на Балтійське море. Так-то інтерес економічний і страх перед Німцями збили польські племена до купи саме тоді, як Литовці забрали Русь-Україну з виїмком Галичини.

Польським королем став тоді Казимир, званий Великим. Він воював з Німцями, але таки не міг відібрати приступу до моря. Тоді він задумав шукати вдобичі деинде. Саме тоді на Галицькій Руси не стало князя, тож Казимир прийшов з військом і заняв її. Але галицькі Русини не мали ніякого інтересу приставати до Польщі. Їх інтерес був тримати ся з иньшими Русинами і прилучити ся до литовсько-руської держави. І литовсько-руські князї хотіли їх прилучити до своєї Руси. З того вийшла довга війна Литви з Польщею, однак вкінці Галицька Русь зістала ся при Польщі.

Ось-так то повстало з Руси-України і з Білої Руси велике литовсько-руське князївство, а Галицька Русь прийшла під Польщу.

XV.

Та тимчасом і на півночи зайшли зміни.

Московські князї, що зразу підпали Татарам, уміли так піддобрити ся татарським ханам, що сї помогли їм злучити всю Московщину в одну державу. Якже московські князї почули в собі силу, стали не коритись ханам, воювати з ними і навіть підбили собі часть татарських земель над рікою Волгою під Уральськими горами.

Але Московщина не мала виходу на відкрите море. Головна її ріка, велика Волга, пливе на полудневий схід у Каспійське озеро в азійські пустині, а за горами Уральськими на схід є великий-великий край Сибір. Знову-ж на полудне до Чорного Моря було також далеко, бо треба-би було перейти всю Русь-Україну. Ще найблизшою була дорога на захід, до Балтійського моря, через землї Новгороду Великого. Інтересом Москалів було отже заняти Великий Новгород і дістати ся тим способом до Балтійського моря. Та ба! Коли Новгород не мав в тім інтересу!

От і зачали ся війни. Новгородцї боронили ся добре. От-так ішла сварка довгий час. Новгородцї були слабші. Вони закли-

ка́ли тому на поміч литовсько-руських князїв. І литовсько-руські князї воювали з Москалями. Але вони мали й иньшу роботу, бо з полудня від Чорного Моря часто находили кримські Татаре і нищили Русь. З ними треба було все воювати, бо Москва все підмовляла Кримців бити на литовську Русь (Україну). Тому-то Новгород Великий мусїв числити сам на себе. Новгородцї, як сказано, були слабші і Москалї побили їх: облягли Новгород, здобули, зруйнували, чимало Новгородцїв виселили силою аж під Урал, а Новгородщину населили Москалями. От так-то Москалї добули ся́ аж до Балтійського моря.

Наші „москвофіли" і „обєдинителї" часто кажуть, що єдність „руського" народу видна з історії. А тимчасом з історії видимо, що єдности сеї не було. Бо Русини-Українцї і Білорусини тримали ся купи в литовсько-руській державі, але воювали з Москалями і їх союзниками Татарами; а Новгородцї тримали ся осібно і не хотїли приставати до Москалїв, поки Москалї силою не підбили їх. Якби Русини-Українцї, Новгородцї і Москалї вважали себе одним народом, то би не дїлили ся, але лучили ся; то би не воювали з собою, але тримали би спілку.

Скаже може дехто: Та то нераз один нарід зі собою бореть ся. Воно правда, і в одній хатї буває сварка, але не тріває довго. Як прийде спільна біда, спільний інтерес, то всї лучать ся проти спільного ворога. А того в історії Москалїв і Русинів-Українцїв не було. Кожда з тих частин мала свій окремий інтерес, кожда почувала ся чимсь осібним і цїлими сотками лїт ворогували вони зі собою.

За часів Володимира Великого на одну хвилю, на короткий час, злучені були ті землї в одну державу. Але кілько-то Володимир мав труду, заки позбирав їх до купи! Він назвав усї ті землї „руськими", бо сам був „руський" (то є: київський) князь. Від часів Ярослава Мудрого, Володимирового сина, розділили ся вони знов і потім уже ті землї назад не злучили ся, бо не були одним народом, алеількома народами. І з цїлої історії аж до сих часів, до яких ми довели своє оповіданнє, видко, що одного „руського" народу нїколи на світї не було, але було кілька „руських" народів. А називали ся ті народи тілько тому

„руськими“, бо колись злучило їх в одну державу київське племя „Русь“.

Імя „Русь“ було проте зразу племінним іменем київських Полян. Опісля стало національним іменем усіх племен по Дніпру, Бозї, Дністру (себто Українців), а далї стало іменем державно-династичним для всіх земель, завойованих київськими князями, себто означало державу і династію (княжий рід), але не один нарід. А далї через привичку перейшло те імя на всї народи (українсько-руський, новгородський, білоруський і московський) колишньої „руської“ держави.

Цікаве й те, що кождий з тих народів тілько сам себе звав „руським“, „русьским“ або „русским“, а другого називав уже инакше. Так Москалї себе звали „русскими“, а Українців-Русинів і Білорусинів звали то „Литвою“, то „Черкасами“, то „Українцями“. Таксамо Русини-Українцї звали себе „Русинами“, а Москалів звали таки „Москалями“ або „Москвичами“, але ніколи не „русскими“. Се було наслїдком того, що вони себе не мали за один народ, але за осібні народи.

XVI.

Так-то ріжний інтерес економічний, ріжність мови і ріжна історична традиція, витворені ріжним ґеоґрафічним положеннєм, не допускали до злуки „руських“ народів. За те лиха конечність пхала литовську Русь (себто Білу Русь і Русь-Україну) до злуки з Поляками.

Литовсько-руська держава мала кількох ворогів: Татар з полудня, Москалів з північного сходу і „Хрестоносців“*) з північного заходу. Тому вона шукала помочи і союзника. На такого союзника зголосила ся Польща, та не добре вийшли на тім Русини!

---

*) „Хрестоносцї“ були то зразу такі лицарі, що ходили воювати в Святу Землю против Могамедан, коло року 1100 по Христї. Та пізнійше деякі Хрестоносцї злучили ся в монашо-лицарські ордени. Такий орденовий Хрестоносець був відразу і монах (чернець) і лицар (вояк). Кождий орден мав свої вибирані власти і підлягав римському папі. Цїлею орденів було боронити християн і навертати поган. Та як християне побачили, що не від-

Поляки мали за найбільших ворогів німецьких „Хрестоносців“; здавало ся, що „Хрестоносці“ геть розібють Польщу. Тому Поляки також мали інтерес зробити злуку (унію) з Литвою і Русею, аби мати більшу силу проти „Хрестоносців“ і инших Німців.

До того польська „шляхта“ (земельно-панський стан), по заняттю Галичини Казимиром Великим, засмакувала вже в багатій українській землї, в подільскім чорноземі і в гарних доходах з урядових становищ в „руськім старостві“, як називали тодї Поляки свою галицько-руську провінцію. Піскові та мочаристі польські землї над Одрою, Вартою і Вислою куди не вмили ся до багатих українських земель. Тому отся „шляхта“ перла до унії (злуки) Польщі з литовсько-руським князївством, іменно з Україною.

До тої унії не так-то скоро прийшло! Аж як Москалї і Татаре припекли Русь і Литву, тодї й „руські“ (українські) і білоруські вельможі-князї поневолї пристали на „унію“. Зразу та „унія“ не була дуже тїсна; от був собі союз двох держав проти ворогів для спільної оборони. Полякам більше ходило о ту унію, ніж Русинам, тому вони звичайно вибирали собі литовсько-руського великого князя на польського короля. Але через те тільки володар в обох державах був спільний, натомість обі держави ще не лучили ся. Бувало одначе й так, що хто инший був королем Польщі, а хто инший великим князем Литви і Руси.

От в такій-то спілцї побили Поляки, Литовцї і Русини німецький хрестоносний орден так, що він уже на віки підупав. Тепер Поляки позбули ся ворога, але не позбула ся ще своїх ворогів (а то: Москви й кримських Татар) Литва і Русь. Тому-то литовсько-руські вельможі, хоч не дуже хотїли йти на спілку з Ляхами, то одначе мусїли піти, щоби мати поміч против Москви

беруть Святої Землї від Могамедан, то ті ордени попереносили ся назад до Европи і дістали від князїв і королїв землї. Один такий орден, що звав ся „орденом німецьким“ або „св. Дїви Марії“, осїв на Поморю коло Польщі, щоби воювати з поганами Литовцями. Та скоро забрав орден добрий кусень землї і Литві і Польщі, розріс ся, спанїв, став на Литву і на Польщу нападати і мало-що не розбив Польщі, хоч вона була католицька, так як і сам орден.

і против Кримців (Татар). А Поляки (шляхта-пани), як сказано. хотіли притім спекти свою печеню. Вони хотіли зробити ще тіснійшу злуку раз на все, а то так, щоби Поляки могли на Руси-Україні діставати урядові місця і сполучені з урядовими становищами просторі й гарні землї. Вони зробили се при помочи дрібного литовсько-руського боярства, котрому Поляки обіцяли рівні права з вельможами-боярами, так як то було в Польщі, де „szlachcic na zagrodzie równy był wojewodzie.“ Дрібне боярство злакомило ся на то й переперло Люблинську унїю в р. 1569.

Постановлено притім, що українсько-руські землї (Поділлє, Волинь. Полїссє, Київщина і Чернигівщина*) відлучують ся від Великого Литовсько-Руського Князївства, а прилучують ся прямо до Польщі. При Литві зістали ся тілько білоруські землї, менше-більше по Припеть. Отсю постанову переперли польські пани на спілку з литовськими, як проти волї Русинів-Українцїв так і проти волї Білорусинів. Причиною-ж того було те, що литовські й польські пани, котрі рівночасно були католиками, захотїли на спілку взяти верх над православними Білорусинами і Русинами-Українцями. Щоби сього лекше доконати, подїлили вони „руські“ землї поміж себе: Білу Русь задержала собі Литва, а Русь-Україну взяла Польща.

Люблинська „унїя“ була отже гробом давньої „руської“ держави, що зачалась як держава Русинів-Українцїв ще десь в VIII столїттю, в X обняла цїле порічче Дніпра і Днїстра (себто Україну і Білу Русь), в XI поширилась хвилево на порічче Оки та горішньої Волги, в XIII віцї стала формуватись знов як держава самих тілько Русинів-Українцїв (держава короля Данила), а в XIV перезвалась в литовсько-руське князївство, в якім знов злучились Русь-Україна з Білою Русею. Року 1569, в Люблинї, перервалась отся безперервна історична нитка „руської“ (українсько-білоруської, а властиво української) державности, в котрій Русь-Україна вела перед. Люблинська Унїя злучила Русь-Україну прямо з Польщею.

*) Решта нинїшніх українських земель, на південь від Поділля, Київщини і Чернигівщини, була пустим степом або кочовищами Татарів.

XVII.

В таких „уніях“ все буває однаково: хитрійший, мудрійший бере за чуб слабшого. От і Поляки скоро взяли Русинів за чуб.

Та Русини не думали так скоро дати ся Полякам. Між Русинами було багато мудрих людей і вони дбали про просвіту Русинів. Вони закладали „руські“ (українські) брацтва, школи, лїцеї, академії, бурси та друкарнї. Найславнійші інститути були: „Ставропіґія“ у Львові, школи і друкарнї в Острозї та академія у Київі, що звала ся від свого фундатора, митрополита Петра Могили, „могилянською“. Між Русинами отже ширила ся західно-европейська освіта. Багато Русинів-Українців їздило в західну Европу вчити ся на заграничних університетах.

Подібно на Литві католицькі Литовцї, котрих шляхта під впливом польського духовенства скоро спольщилась, стали брати верх над православними Білорусинами. Білорусини мали себе тодї за одно з Русинами-Українцями, бо мали з нами спільну культуру, спільну письменну (церковно-українсько-білоруську) мову, спільну державну минувшину та спільні інтереси і називали себе таксамо „Русинами“. Тому вони боронились спільно з нами від католицтва і польщини таксамо школами, брацтвами, друкарнями, себто просвітньою орґанізацією. Найбільше білоруське брацтво з друкарнею і висшою школою було у Вильнї, а дальше в иньших білоруських містах.

Отсї білоруські школи, друкарнї і брацтва не відріжняли ся нічим від українських. Одні і другі були — як тодї говорено — „руськими“; в одних і других була та сама (церковно-білорусько-українська) письменна „руська“ мова й лїтература; в одних і других спільні були „руські“ письменики і вчені мужі, що працювали у Львові, Острозї чи Київі а опісля у Вильнї, в Полоцьку чи навиворіт; один і той самий „руський“ дух оживляв „руську“ інтеліґенцію з Вильни, що й з Київа і Львова; одна в них була назва „Русини́“; одно спільне почуттє спільних національних, культурних, полїтичних і господарських інтересів; одно спільне почуттє ріжности від Польщи, Литви, Московщини і Татарви.

Русини-Українці і Білорусини, що від IX віку до самої люблинської унії (себто через сім століть) творили разом одну державу, і по люблинській унії почували свою єдність. Спільні інтереси, спільна сімсотлітня доля й традиція, спільна київська культура були за сильними лучниками, щоби сам факт люблинської унії міг ті племена розєднати — тим більше, що Литва жила тим самим життєм, що Польща. Навпаки: потреба спільної оборони від польщини й католицтва та живий розвій спільної культури (брацтв, шкіл, друкарень, письменства і т. д.) зблизили й зединили Руснів — себто Українців і Білорусинів — ще більше. Тоді вони безперечно були одною нацією, одним народом, бо всї прояви і змагання національного життя (політика, література, просвіта і т. д.) були в них спільні та національне почуттє було в них спільне.*) Навіть у витворенню й історії українського козацтва мали Білорусини значну участь (найменше 10% козацьких реєстрів, білоруські козацькі полки, пісні і т. д.). Розвій і життє рішать ще, о скільки Білорусини, котрих мова і словесна література найбільше зближені до української та котрі аж до кінця Хмельниччини мали спільну з нами історію, стануть окремим народом або злучать ся з Русинами-Українцями назад в один нарід, як се до кінця XVII віку було. Здаєть ся, станеть ся се друге, бо ґеоґрафічне положеннє Білої Руси в поріччю горішнього Днїпра попхне її до злуки з Україною.

XVIII.

Натомість Москвичі і Українці-Русини ніколи не вважали себе одним народом, ніколи не мали однакових інтересів, одної культури і письменної мови і не мали одної традиції.

Ще давно-давно Володимир Великий прилучив Москвичів силою до своєї „руської“ держави. Та як по його смерти

---

*) Підчеркнув сю близкість обох племен сильно ще М. Драгоманів, виказуючи, що між Українцями і Білорусинами є 90% спільних народнїх пісень, міжтим як між сими обома племенами а Москалями є тільки 10% спільного пісенного матеріялу.

„руська“ держава розпала ся, Москвичі і Русини-Українцї не бажали собі бути разом і не були, а навіть зі собою воювали. Між Литовською Русєю й Московщиною були часті війни, причім першими воєводами литовсько-руських князїв були Українцї (князь Острозький і иньші). Українцї-Русини стремілп до Чорного Моря на полудне, а Москвичі мали свої інтереси на півночи і сходї.

До того і освіта і мова, а почасти й віра ріжнила оба народи. Русини-Українцї мали багато високих шкіл, мали друкарнї, бурси і т. д. Київські митрополити, „руські“ (українські) пани та козацькі гетьмани фундували їх своїм грошем. Українсько-руські (львівські, київські і иньші) та білоруські міщане закладали брацтва і братські школи, бурси і друкарнї. Молоді Русини їздили в чужину, навчали ся там багато і просвічали опісля свій нарід.

Знайшли ся між ними такі освічені і розумні люде, як др. Франц Скорина з білоруського міста Полоцька, що стали друкувати книжки так, щоб їх увесь нарід розумів, тобто простою мовою (білоруською або українсько-руською*) та дуже мало вже примішували до неї церковної мови. Вони виділи, як инші народи — Німцї, Чехи і т. д. — просвічують ся своєю зрозумілою мовою та хотіли і свій нарід просвітити, щоби став сильнїйший до боротьби з Ляхами.

А в Москві тимчасом освіти не було нїякої, нїхто не вмів писати, нї читати, хиба де князь, його „думні дяки“ (писарі) та епископи, але й вони були темні і забобонні, а світську освіту вважали за „видумку чорта“. Раз хотів один чоловік заложити в Москві друкарню та нарід, підбурений мабуть попами, збунтував ся, збурив його дім і друкарню як „чортівську штуку“ і той чоловік сам ледви життє спас і втїк на Русь-Україну. Московські митрополити заказували читати инші книжки як лиш старі церковні, а опірних людей карали смертю, огнем або „заточеннєм“, себто засланнєм на далеку північ або Сибір. У Московщинї нїяких шкіл не було. Тай письменна мова, навіть у церковних книгах, не була така сама на Руси-Українї, як у Московщинї.

*) „Українсько-руський“ значить те саме, що „український“.

Русини-Українцї стали писати дуже з українська, а Москалї знов в московська.

І полїтичний лад инший був на Українї, а инший у Московщинї. В Московщинї всї слїпо слухали царя, а царі були нераз дикі і жорстокі. От такий цар Іван Грізний, то пів-дня Богу молив ся, постив і бив поклони, а другого пів-дня мучив сотками своїх підданих чи то „холопів“ (мужиків) чи бояр; пражив їх на огнї, палив, різав, поров, відрубував руки й ноги, морив голодом і т. д.

На Руси-Українї до такого люде не звикли. Вони самі любили собі давати лад. Давнїйше віче рішало про війну і мир, скидало князїв. Опісля козаки самі обирали собі старшину; навіть епископів і митрополита київського вибирали собі Русини через вибори, а тільки затверджував їх по виборі царгородський грецький патріярх та литовський князь чи польський король. В Москві виборів не знали, там всїх урядників і епископів назначав сам цар.

Русини підлягали в справах віри грецькому патріярхови в Царгородї. Греки були освічені люде; тому Русини багато від них користали. А в Москвичів не так було! Там митрополита а опісля патріярха назначав цар і сам ним крутив, як хотїв.

Так-то, хоч оба народи називали себе „руськими“ народами та проте ріжнили ся сильно і не вважали себе за один, але за два народи. Русини-Українцї звали себе „руським або российським*)

---

*) Назви „Россія“ і „російський“ походять з грецької мови і значили зразу те саме, що „Русь“ і „руський“. Русини в часах Могилянської Академії, навчаючи ся багато грецької мови, перейняли й грецьку назву Руси „Ῥῶς“ та грецьку назву Русинів „Ῥῶσσοι“ і зробили з того „учену“ назву „Россія“ та „россkій“ або „россійскій“ і так називали себе „по вченому“, але нїколи не називали так Москалїв. „Россія“ се значило в тих часах (XVII і перша половина XVIII віку) те саме, що Русь-Україна. Аж пізнїйше, коли цар Петро І і цариця Катерина ІІ схотїли зробити з обох народів один, стали і свій московський нарід звати „россійским“ і свою державу „Россією“, аби під покришкою сього грецького штучного слова зъединити Україну з Московщиною. Імя „Мала Русь“ пішло знов звідси, що галицько-волинський князь Юрій ІІ, правнук короля Данила, звав своє князївство, Галичину і Волинь, „Малою Русею“ длятого, бо князївство було

народом“, а Москалів не инакше, як тільки „Москвичами“ чи „Москалями“, а знов Москалї себе звали „русскими“, а Українців-Русинів і Білорусинів звали „Черкасами“, „Литвою“, „Українцями“ або „хахлами“*).

XIX.

В XVI століттю на Вкраїні розвинулась нова сила, що незабаром по люблинській унії підняла наново думку давньої українсько-руської держави, окремої як від Польщі так і від Московщини. Сею новою силою було українське козацтво. Що-ж се були українські козаки та звідки вони взяли ся?

Українські козаки**) се була людність степової України по обох боках Днїпра, що сусїдувала з татарськими, чорноморськими степами. Близькість Татар примусила сю людність до воєнного життя: кождий козак був вояком. Нї українсько-руські, нї польські пани не пхали ся в ті небезпечні сторони, то й не було кому заводити там панщини. Тому козаки не знали панів і були свобідними селянами, що самі собі давали лад. Козацтво стало витворюватись зараз по тім, як Татаре заняли береги Чорного Моря і Крим, себто від часу перших литовсько-руських князїв.

Українські козаки воювали з Татарами завзято і все далї сунули ся на полудне до Чорного Моря. Козаки були також купцями, лодкарями і чумаками — вони їздили Днїпром у море або ходили через степи до Чорного Моря торгувати всячиною.

мале супротив прочої Руси (Білої, київської та подільської), яку забрала Литва. Пізнїйше з тої причини, що московські князї присвоїли собі титул „великих князїв“, стали вони називати цїлу козацьку Україну „Малою Русею“ або „Малороссією“, а наш нарід „малороссійским“, буцїм-то наш нарід щось меншого та гіршого від Москви.

*) „Хахол“, се значить по нашому „чуб“ — образливе слово, яким Москалї звали українських козаків, що носили чуби на голові, а потім і всїх Русинів-Українців.

**) Слово „козак“ походить від татарського „кайзак“ і значить: легкоузброєний їздець.

Та нераз їм в тім перешкоджали Татаре, що мали в своїх руках горло Дніпра і всї степи над берегом Чорного Моря. Тому-то козаки заложили недалеко від Дніпрового горла, понизше порогів, які робить ріка Дніпро, на однім Дніпровім острові свою фортецю, що звала ся „Січ Запорожська". Дальше відбирали козаки все більше степу від Татар, закладали свої фортецї і варти, та не пускали Татар нападати на Русь-Україну.

Якже на Руси-Українї і польські і українсько-руські пани завели панщину, тодї багато люда стало тїкати у вільні козацькі степи і ставали вільними козаками, себто селянами-вояками. Так росло українське козацтво в силу і значіннє.

Подібні трохи козаки зявили ся й у московського народу, там де Москалї далеко на сходї межували з татарськими степами — над ріками Доном, Волгою і Уралом. Московські козаки (донські, уральські і волжанські) пішли звідти, що багато люда тїкало з Московщини в татарські степи перед панщиною, яку стали заводити в своїм краю московські пани (бояре). Вони одначе нїколи не були нї в малій части так славні, як наші українські козаки.

Та вернїм до наших українських козаків. Отож коли по люблинській унїї (тому звиш 300 лїт) польські пани та українсько-руські ополячені пани-бояре стали угнїтати наш нарід, а дальше взяли ся до козаків, тодї наші українські козаки стали воювати з польськими і нашими ополяченими панами.

Ріжно воно бувало. Нераз Польща добре припекла козаків, то знов вони виганяли зі своєї України Поляків. Славний козацький гетьман Петро Конашевич-Сагайдачний (родом з Галичини, зпід Самбора), звоювавши добре Татарів та Турків*), писав ся „гетьманом України по обох боках Дніпра". Поляки були тодї в клопотах: вони воювали з Турками, тому й не зачіпали козаків, а ще й просили в них підмоги проти Турка. Пізнїйше,

*) Турки, нарід подібний до Татар, прийшли зі сходу, з глибокої Азії. Вони звоювали Арабів та грецько-византійське царство і заняли Царгород (Стамбул-Византію) в р. 1492 та ввесь край над Чорним Морем аж до ріки Дунаю. Вони підбили також під свою руку татарських ханів у Кримі. Від Арабів перейняли Турки могамеданську віру, а опісля від Турків перейняли її Татаре.

коли Полякам випала війна з Москалями, то вони теж просили у Сагайдачного помочи і козаки пішли воювати Москву. От-тут знов ясно проявило ся, що славний гетьман Сагайдачний і українські козаки не мали себе за один нарід з Москалями, але за осібний нарід.

Сагайдачний був добрим патріотом. Він ціле своє життє боронив українсько-руський нарід від ворогів: Татарів, Турків і Ляхів, упоминав ся в короля за українським народом і виміг те, що Українцям дозволено відновити православну митрополію в Київі, дбав про освіту українсько-руського народу і в тій цїли записав великі гроші на українсько-руські школи і бурси в Київі і ві Львові; але Москалів не вважав за одно з Українцями-Русинами й тому пішов воювати Москву. Якби українські козаки вважали себе за одно з Москвою, то певне не йшли би воювати Москви.

XX.

Як Русь-Україна і Біла Русь вийшли на спілцї з Польщею, хто того не знає?! Тяжка була та „унїя“ та не Полякам, а Русинам. Селянство пригноблено тяжкою панщиною, Русинам-міщанам не давано рівних прав з Поляками. Навіть останкам „руської“ шляхти не признавано в дечім рівних прав з „польською“ шляхтою. „Руську“ православну віру поневіряно, а „руську“ мову пониживано. Від усїх тих утисків боронили ся Русини — головно міщане — як могли, орґанїзуючи ся в брацтва, закладаючи школи, друкарнї, бурси, шпиталї і т. д.

Та чим Русини ставали освіченїйші і чим більше опирали ся Ляхам, тим більше натискали їх Ляхи і Єзуїти. З того мусїло прийти до рішучої боротьби. Малі козацькі бунти ставали все більшими і частїйшими. Вкінцї прийшло до великого повстання, в котрім вів перед козацький, український гетьман, Богдан Хмельницький. Се стало ся тому звиш 250 літ.

Хмельницький візвав усїх Русинів аж по Сян-ріку вибити ся на волю і прогнати Ляхів, Єзуїтів та Жидів з Руси-України. Ввесь нарід хопив, хто мав за що: за шаблї, за рушницї або

за коси, ціпи та сокири. Страшний то був 1648 рік. Із-за Дніпра аж мало-що не по Вислу все було в огні і крови.

Хмельницький побив Ляхів сильно кілька разів і таки здужав вибити на волю Київщину, Поділлє й Волинь. Галичина, Холмщина і Біла Русь зістали ся при Польщі. Та козаки і Хмельницький хотіли і решту Руси відбити від Польщі.

В тій частині Руси-України, що в ній володів Хмельницький, не було вже панщини, ні панів ні Жидів, були самі тільки вольні люде: українські козаки. Не було хлопа, ні пана! От тоді-то український нарід звеселив ся та заспівали українські кобзарі:

„Та не має лучше, та не має краще,
„Як у нас на Вкраїні!"

От з тих часів ще до нині зістали ся між народом пісні про те, як „Хміль" вибив Україну зпід Ляха, пісні про славних полковників Морозенка, Нечая, Перебийноса, думи про батька-Хмельницького і т. д.

А київські студенти з брацької висшої школи, коли Хмельницький 1649 року вертав зі славою в Київ, співали йому пісні і витали його латинськими віршами, де звали його „українським Мойсеєм". А ще 100 літ пізнійше один професор з Могилянської Академії в Київі написав драму (себто лицедію для виведення у театрі), де представлено, як Хмельницький визволяє Україну-Русь, та ту драму відгравали київські студенти. В тій драмі скомпоновано таке: „Україна" плаче на лядську кормигу, а „українські люде" хочуть Україну визволяти. Тоді славний „Хмель" визволяє Україну, побиває Ляхів і за те його „Слава" (така дівиця) величає і ввесь нарід український та „Україна ликує".

Так-то Русини-Українці тішили ся, що вибили свою Україну бодай в части на волю. І мали справді чого радувати ся. Се-ж вертала до них їх давня воля, давня слава, стародавнє князівство Володимира Великого.

Цілею Хмельницького було вибити зпід Польщі ввесь український, „руський“ нарід, збудувати наново самостійну українську, „руську“ державу. — „Вибю я з лядської неволї — говорив Хмельницький до польських послів — ввесь народ руський“ (се значило в нас по тодїшньому „український“). — „Не хочу я вашої Польщі, доволї буде з мене землї в моїм князївстві руськім“ (себто „українськім“). — „За Божою ласкою я тепер єдиновладний самодержець руський“ (себто „український“). — „Не знаю, як се скінчить ся, як мої козаки не вдоволять ся своїм удїльним князївством“. — А його полковник Джеджалїй говорив до сих послів: „Виженемо вас, Ляхи, за Вислу, а нам наша Україна нехай останеть ся“. — Значіннє сих слів ясне: Хмельницький та його старшина говорили про свою самостійну, „руську“ державу.

Але Ляхам жаль було, що втратили стілько землї. От вони стали намовляти Татар до війни з Хмельницьким. А Хмельницький і козаки бажали з другого боку ввесь український народ аж по Сян-ріку в Галичинї визволити. Пішла нова війна. Ляхи з одного боку напирали, а Татари з другого. Скрутно прийшло ся Хмельницькому. Тай Москва не добре глядїла на українську волю. Вона бояла ся, що як на Вкраїнї стане сильна, вільна, селянсько-козацька република, то тодї й московські хлопи захочуть й собі подібної волї від панів-бояр і від царів. Тому-то Москва заказала вивозити з свого краю на Вкраїну порох, кулї, шаблї, залїзо, воли, збіже і все, що придатне для війни. Москва зробила се для Польщі, бо польський король просив сього у неї. Зробила се тому, бо не вважала України за рідну собі, але за чужу.

От-так скрутно прийшло ся Хмельницькому і Українї: тут Ляхи, тут Татари, а там Москва потай Ляхів спомагає. Довга війна вичерпала всї сили України-Руси, коштувала і крови і гроша. Порадившись з полковниками, рішив Хмельницький шукати помочи. В Москви її не шукав, бо знав її лихі норови і заборчі замисли. Він шукав підмоги найперше у турецького султана. Кращого доказу, що Хмельницький і тодїшні Українцї не почували себе за одно з Москвою — й не треба!

XXI.

Гадка Хмельницького не була лиха. Вона мала багато рацїї. Під Турком був і хан татарський і господар (то є князь) волоський знад Дунаю. Турки мали не дуже велику власть над ними, а татарський хан таки мало-що слухав турецького султана. Та до того Турки не воювали і не рабували своїх підданих. От і на се числив Хмельницький. Він думав, що султан закаже Татарам нападати на Вкраїну та ще й поможе проти Ляхів. До того Турки були далеко на полуднї аж за Чорним Морем, а Ляхи й Москва були близько. Тому й турецької переваги Хмельницький не мав що бояти ся, а близьких сусїдів, Ляхів і Москви, боляв ся.

От Хмельницький піддав ся турецькому султанови, а султан за се прирік не мішати ся в українські справи та заказав Татарам воювати з Україною.

Але Татари не дуже слухали султана і далї робили своє. До того Ляхи побивали козаків. Бачив Хмельницький, бачили козаки, що не буде їм ратунку від Туреччини і стали шукати де-инде помочи.

Москва бачила біду і скрутне положеннє України та думала з того скористати. Звоювати України вона не могла, бо знала, що козаки були-би їй не дали ся, як не дали ся нї Польщі нї Татарам. Москва зміркувала, що біда примусить козаків шукати в неї помочи, та задумала скористати з трудного положення Руси-України. Цар став прихильнійший до козаків. Цар обіцював боронити Україну від ворогів та обіцював шанувати українську волю. Тому й козаки, — не маючи иньшого виходу, — стали хилити ся до Москви: чей може Москва поможе відбити ся від ворогів!

Тодї Хмельницький зважив ся остаточно піддати ся під руку московського царя та скликав велику козацьку раду в місто Переяслав і там, 1654 року, врадили пристати до московського царя.

Москвичі були православної, хоч і трохи відмінної віри, тому козаки гадали, що з ними може вдасть ся спілка. За се Москалї обіцяли помагати Українї проти ворога і шанувати

українські права й вольности. От-так мав цар тілько затверджувати гетьмана вибраного козаками, поза тим ввесь лад самі собі козаки мали робити. Така стала „Переяславська умова“ з Москвою.

„Обєдинителі“ представляють „переяславську умову“ так, наче-б то Україна злучилась з Московщиною в одну державу. Се неправда. Навіть визначні московські вчені, знавці міжнародного права (Нольде та инші) признають, що „переяславський договір“ се була умова про спілку між двома окремими державами: українською републикою і московським царством, котрі й опісля остали окремими, хоч спілкою звязаними державами. Іменем України потвердила сю умову Переяславська Рада, — іменем Московщини цар Олексій І і „Земський Собор“ у Москві і сей акт містить ся до сьогодня в „Свод-ї законовъ россійской имперіи“.

На основі сеї умови Україна задержала свою повну державну незалежність, своє військо, свій скарб, зносини з чужими державами, свої закони, своє правительство, свого гетьмана і свою управу, а тільки проти спільних ворогів Україна з Московщиною мали разом виступати. Значить: Україна не „злучилась“ з Москвою в одну державу, але на дальше зістала ся самостійною державою та тільки „під протекцією“ царя — таксамо як передше ще мала оставати „під протекцією“ султана.

XXII.

Та з отсеї переяславської умови України з Московщиною не вийшло добра, таксамо як не вийшло передтим з люблинської унії з Ляхами. Українські козаки тільки з біди та конечности пішли на спілку з Москвою, а знов-же Москалі й не думали додержати умови. Москва гляділа на Україну як на чужу землю, яку вона бажала захопити в свої руки. Тому вона поза плечима Хмельницького змовлялась з Польщею та не хотіла помагати Хмельницькому щиро до того, щоби решту українських

земель (Волинь, Холмщину та Галичину) визволити зпід Польщі і прилучити до України. Москва прямо не бажала собі сильної української держави.

От стали зразу Москалї „помагати" козакам проти Польщі. Козаки пішли війною аж під Львів і Перемишль, а Москалї з півночи на Білу Русь. Хмельницький писав до царя, щоби помагав вибивати всіх Русинів зпід Польщі. До того ще й Шведи перейшли через Балтійське море і стали воювати Польщу. Біда була з Ляхами! Вони стали смирні і ну-ж просити мира. Вони обіцяли цареви вибрати його на польського короля. Так віхали ся на Білій Руси в городї Вильнї посли польські, московські і козацькі, аби зробити згоду.

Хмельницький наказав своїм послам-козакам, аби вони подбали злучити всю Русь-Україну і Білу Русь в одно українське гетьманство. Полякам се було не до шмиги. Якже їм тратити Галичину і Білу Русь! Та й Москалям се не подобало ся. Москалї бояли ся, що як Хмельницький злучить усю Русь-Україну в одну републику, то не буде дбати нї о чию поміч, та й на Москву не погляне. От-тоді й Ляхи і Москалї не допустили козацько-українських послів до ради. От-так стала польсько-московська умова у Вильнї. Ляхи обіцяли вибрати царя колись своїм королем, та відступили Москві Україну, мовби яку свою власність — хоч Україна сама вибила ся на волю і сама пішла на спілку з Москвою; зате Москалї признали Польщі назад Білу Русь і Галичину. Козаки не зискали нїчого, хиба пониженнє для своїх послів.

І так пішло багато української крови і побід намарне! Москвичі не дбали про Русь-Україну, а тілько про свій інтерес! І хоч цїла Біла Русь і Галичина стали за приходом козаків і Москалїв як один муж проти Ляхів, то тепер мусїли знов вертати під лядську кормигу та терпіли лядську пімсту за „бунт"*).

---

*) Як Москалї прийшли на Білу Русь, то Білорусини самі виганяли Ляхів та приставали до „православної" Москви. Та Москалї не шанували їх, а поводили ся як з невільниками, рабували і т. д. Потім, як їх знов піддали Ляхам, то Ляхи до решти знищили Білу Русь, і так упали раз на все славні білоруські патріотичні міста.

От-тут знов показало ся, що Москалї і Русини-Українцї не були одним народом, а кождий дбав тілько про свій інтерес. Якби Москалї уважали Русинів за одно з ними, були-би помогли Руси-Українї вибити ся на волю і не були-би Галичини і Білої Руси лишали Ляхам.

Хмельницький бачив добре, до чого воно йде, та став шукати нової помочи. До того і українсько-руське духовенство нарікало на Москву. Московський патріярх хотів підгорнути київського митрополита під свою руку, а київський митрополит і всї українсько-руські епископи не хотїли, та волїли зістати під вселенським царгородським патріярхом. Московські патріярхи були люде темні, забобонні і жорстокі, а київські митрополити були люде високо учені та освічені. Тож і не диво, що вони не бажали йти під руку московських неуків і варварів.

От і не минули два роки від переяславської умови, а Українцї-Русини стали думати, якби їм відлучити ся від Москви. До Поляків вони назад не хотїли приставати; на султана надії не мали; лишили сь ще союзники Шведи і семигородський угорський князь Ракочий. З ними у спілцї думав Хмельницький на власну руку воювати і подїлити Польщу. Шведський король Карло X остерігав тодї Хмельницького, що „Москва не стерпить вольного народу українського побіч себе.“ Цар знов-же напирав на Хмельницького, щоби сей відступив від союза зі Швецією. Але Хмельницький рішив ся цїлком зірвати з Москвою і приняти „протекцію“ Швеції. Він післав Шведам поміч в силї 30.000 козаків під отаманством полковника Ждановича. На жаль Хмельницький помер несподївано (1657 року) серед тої справи, не довівши її до кінця.

Все девятилїтнє гетьмановання Хмельницького й уся його полїтика є одначе доказом, що він змагав оборонити повну незалежність державну України не тілько від Польщі, але й від Москви. Його союз з Москвою се було тільки шукання помочи в потребі, таксамо як передше союз із Татарвою чи Туреччиною, а опісля зі Швецією. Не було се ніяке „підданство“, ніяка „злука“ з Москвою і ніякий „поворот“ до

„спільної руської держави“. Про все те він і не думав, а видумали все те щойно недавно московські „обєдинителї“-націоналісти та вложили йому в його думки те, чого він саме найбільше жахав ся. Хмельницький думав тільки про самостійну українську державу, писав ся все гордо „гетьманом України“ та володів у нїй як самостійний український володар до останньої хвилї свого життя. Тому плакала по нїм гірко вся „річ-посполита українська“, як говорив над його труною „писар“ (себто: державний секретар) Зорка.

XXIII.

От-так-то з біди і конечности пішла Україна на спілку з Москвою. Ся спілка вийшла на ще більшу біду для Руси-України, ніж люблинська унія.

Коли вмер старий Хмельницький, вибрали козаки гетьманом „ґенерального писаря“ (нїби: міністер справ заграничних) Івана Виговського, чоловіка вченого і розумного. Його дорадником був Юрій Немирич, незвичайно освічений і бувалий чоловік, що обїхав усю Европу, бачив на світї багато всячини, видїв гарні, багаті, освічені краї, їх науку, промисел, торговлю та гаразди. Особливо сподобала ся йому Нїдерляндія, де нарід сам собою правив і жив у гараздї й освітї.

Виговський і Немирич хотїли зробити Русь-Україну вільною, сильною, багатою і освіченою. Вони хотїли злучити ввесь український нарід в одну державу і здобути беріг Чорного Моря. Вони бачили, до чого пре Москва і знали, що Москва на їх пляни не згодить ся. Москви інтерес був, щоб Україна була темна й слаба, бо над темними і слабими лекше панувати. Москва стала обмежати права України. Найперше наслав цар у більші міста своїх воєводів і московське військо, а далї хотїв відібрати гетьманови власть над селянами, а полишити самоуправу тільки містам і козацькому війську. До того цар жадав, щоби українсько-руська церков відірвала ся від царгородського

грецького патріярха і підчинила ся московському та щоб епископів на Вкраїні не вибирано вільним вибором, але щоб їх іменувала Москва. Крім того московські воєводи підкопували повагу гетьманського уряду, бо намовляли всяких завадіяк до бунтів проти гетьмана.

Розваживши те все, бачили Виговський і Немирич, до чого йде московська політика, та задумали відірвати ся від Москви. Польща знов бажала прихилити козаків назад до себе і польський посол Беньовський приїхав умовити ся з козаками.

Отож козаки на великій раді в Гадячи (1658 року) й постановили відступити від Москви і зробили з Польщею таку умову:

1. Україна пристає до союза з Литвою і Польщею як осібне третє „велике князівство руське“ (українське) з головним містом Київом;

2. Україна (себто „велике князівство руське“) буде мати повну самоуправу і буде осібною державою:

3. Українці будуть самі собі вибирати гетьмана:

4. найвисшу власть в Україні буде мати український сойм, вибраний народом;

5. урядова мова буде „руська“ (українська) і тілько Русини-Українці будуть урядниками на Вкраїні;

6. Україна має мати своє осібне козацьке військо, свій державний скарб і всї свої уряди аж до найвисших:

7. унія церковна має бути раз на все знесена:

8. на Вкраїні має бути свобода друку і свобода закладати друкарні;

9. в Київі і ще в якім иншім українськім місті буде два „руські“ (українські) університети і всякі низші і середні школи по всій Україні;

10. короля вибирати будуть спільно посли польські, литовські і „руські“ (українські);

11. до найвисшої спільної ради, себто спільного сенату, будуть входити і „руські“ (українські) владики та вельможі:

12. король буде надавати право „шляхецтва“ тим козакам і міщанам, яких предложить гетьман:

13. Українцям буде вільно плавати і торгувати на Чорнім Морі.

От-така-то була гадяцька умова. Мала вона одну важну похибку, а то було промовчаннє про права селян, не-козаків, себто про головну масу українського народа. Виговський і Немирич бажали тою умовою уґрунтувати самостійність України, бажали розширити освіту по Вкраїні і поставити Вкраїну на рівні з иншими краями. Вони бачили, що у всіх краях цілого світа сила держави опирала ся на освіті. Тому бажали витворити між Українцями через школи і через надаваннє шляхецтва багато освіченої інтеліґенції.

Та простий, темний нарід не розумів замислів Виговського і Немирича. Простий нарід задоволений, що вибив ся зпід Польщі, думав, що то треба буде знов вертати під Польщу. До того бояв ся нарід, аби значні козаки, як стануть шляхтичами, не завели знов панщини, а то тим більше, що сам Виговський і Немирич були з роду шляхецького (хоч „руського"). А Москви нарід ще не спізнав, тай був занадто темний, щоби врозуміти, до чого йде московська політика.

Москва тимчасом стала підбурювати нарід проти Виговського і „кармазинів" (себто: проти значних козаків) і висувати инших кандидатів на гетьманів та зачала з Виговським війну.

Виговський побив зразу Москалів під Конотопом, а дальше, як побачив, що нарід проти спілки з Польщею бунтуєть ся, і коли Немирич в боротьбі з бунтівниками згинув, зложив свій гетьманський уряд, а гетьманом обібрано Юрія Хмельницького, сина Богданового (1659 року).

XXIV.

Москалї, користуючись заколотом на Вкраїні та вибором нового гетьмана, заключили з Юрієм Хмельницьким нову умову, котрою обмежили „переяславські статті", себто ту умову, яку заключив Богдан з Москвою в Переяславі. Гетьман відтепер не міг приймати чужих послів, не міг сам іменувати полковників,

не міг на свою руку воювати, українсько-руська церков мала бути підчинена Москві, а кождому вільно було, не зважаючи на свій козацький уряд і на гетьмана, писати доноси та скарги до самої Москви. Через те повага і власть гетьмана значно упала.

І простий нарід („черньˮ), що так нерозумно став проти Виговського, нічого не зискав, але ще стратив. Московські війська і воєводи, що налїзли на постій на Вкраїну, стали дерти бідних людей, насилувати дївчат і жінок та рабувати. Нарід мусїв відтепер давати российському війську підводи, стійки та кватири, а ще до того відібрано народови право свобідного виробу горівки, з чого в тих часах були великі зиски. Так-то нарід („черньˮ) тільки стратив через власну темноту й нерозум.

Та Юрій Хмельницький теж був незлий патріот. От він, побачивши, що Москва бере цілком Україну в свої руки, відпав від Москви і хотїв знов пристати до Польщі. Поляки помогли козакам і Москалїв вигнано з правобічної України.*) Та зістали ся вони на лївобічній. Юрко Хмельницький хотїв й лївобічну Україну злучити з правобічною — та коли йому се не вдало ся, він зложив гетманський уряд 1663 року і сам став монахом (ченцем).

Відтепер, себто від 1666 року, були два українські гетьманства: лївобічне — більше і правобічне — меньше. Лївобічне підлягало Москві, а правобічне Польщі. На правім боцї став гетьманом Богданів зять Павло Тетеря, а на лївім помогли Москалї до гетьманства Мартинови Брюховецькому, колишньому джурі Богдана. Отсей Брюховецький вдавав з себе великого ворога значних козаків („кармазинівˮ) та зискав собі тим поміч Запорожцїв і довірє „черниˮ. На радї в Ніжнї „черньˮ з Запорожцями побила партію старшини та винесла на гетьманство Брюховецького. За всею тою колотнечою стояла Москва, що попирала Брюховецького.

---

*) Україна лежить по обох боках Днїпра і тому одна часть зветь ся лївобічна (східна або заднїпрянська), а друга правобічна (західна або переддніпрянська). Головна сила козацтва була до Хмельницького на правім боцї, а від Хмельницького на лївім боцї Днїпра — через те, що задля війн багато народу з Правобережа тїкало на заднїпрянські степи.

Тетеря був чоловік учений, а Брюховецький ні. Та обидва вони були люде лихі, хитрі, самолюбні, дбали про своє добро, а не про вітчину; один був стільки-ж варт, що й другий. Вони обидва бажали приподобати ся своїм панам: один Польщі, а другий Москві. Тетеря на правім боці напустив Жидів і Ляхів, злигав ся зі шляхтою, сам наживав грошей і земель, а всїх щирих українських патріотів проганяв або убивав. За його намовою розстріляно найславнїйшого Богданового лицаря, подільського полковника Богуна*) та колишнього гетьмана Виговського. Далї обвинив Тетеря Юрія Хмельницького (що як монах звав ся Гедеоном) і митрополита київського, ученого і патріота Тукальського, перед Ляхами за враду — і їх заслали Ляхи в тюрму, аж на другий конець Польщі, під німецьку границю на Поморє, до міста Марієнбурґа.

А знов Мартин Брюховецький те саме виробляв на лївобережній Українї. Славних лицарів Сомка та Золотаренка він казав убити, а багато полковників і освічених людей видав Москві, щоби вона їх заслала в далекий Сибір. Він писав навіть до царя, щоби скасувати козацьке гетьманство, а його самого зробити паном над Україною. Дальше поїхав Брюховецький сам у Москву до царя; щоб догодити цареви, звав ся там „царським холопом“, дістав багату нагороду за годженнє Москві і оженив ся з боярською дочкою. Він казав цареви, що козаки се власновільний, непокірний нарід, що їм треба всї права відібрати, і просив, аби цар прислав ще більше своїх воєводів з військом на Вкраїну.

Москві тільки того й треба було. Москалї налїзли мов сарана на Вкраїну, стали постоєм по містах і селах та, не питаючи призволу козацької ради, обложили нарід „подушним“, себто податком від душі, і иньшими податками від купецтва і промислу. Дальше радив Брюховецький, щоби митрополитів і епископів прислати з Москви, а сам став заводити у себе в гетьманських добрах панщину.

*) Богун був найславнїйшим полковником Богдана Хмельницького і самостійником, ворогом Польщі і Москви. До переяславської умови він не пристав, також як київський митрополит Косе і все духовенство.

Тому-то всї прості козаки, що давнїйше тримали з Брюховецьким, тепер стали нарікати і хотїли його скинути. Таксамо правобічні козаки хотїли скинути Тетерю. Одні і другі козаки бачили, що лекше Польщі і Москві Україну знищити, коли вона розділена. і стали думати, якби злучити Україну знов до купи.

Та Москва і Польща знали, що тяжко буде справити ся з Україною, як вона буде вкупі і тому заключили між собою в Андрусові умову 1667 року та поділили між себе Україну. Польща мала мати правий бік, а Москва лївий. Так — думали вони — лекше буде їм ізгризти українських козаків по кусникови.

Москва таксамо, як і Польща, дбала отже тільки про свій інтерес, а не про Україну. З Польщі лїзли на Україну шляхта і Жиди, а з Москви воєводи і салдати. І Москва і Польща не бажали добра Українї. Москва тільки дбала якби загарбати Україну в свої руки, скасувати її волю, здерти нарід податками, наживити воєводів, боярів і салдатів та наповнити царські каси. Андрусівською умовою знищила Москва єдність України, знищила всю працю Богданову. розділила Україну між себе і між Польщу. щоб ослабити козацтво і щоби відібрати Українї волю, за яку стілько святої крови вилляли Богданові лицарі.

Андрусівська умова то був розбір України! Вона — найлїпший доказ, що Москва не вважала України за рідний край, але за чужину, то значить, що Москалї і Українцї вважали себе за два відрубні народи. Якби Москва вважала себе за один нарід з Україною, то помогла-б Українї вирости в силу, помогла-би вибити на волю Білу Русь і Галичину, не заключала-б андрусівської умови з Ляхами, не шматувала-б України і не віддала-би Ляхам на поталу цїлу правобічну Україну.

XXV.

От-так то в андрусівській умові злигали ся Ляхи з Москалями, щоби знищити Україну. А до помочи їм стали Тетеря і Брюховецький*) два великі зрадники та самолюбцї.

*) Брюховецький, се праотець „москвофілів-объединителів“: всяких Савенків та Дудикевичів.

Та андрусівська умова зрушила Українців. Нарід став бунтувати ся і проти Тетері і проти Брюховецького, став бити Ляхів і Москалів та виганяти московських воєводів. А українські патріоти стали думати про злуку України і визволеннє її як з лядської неволї так і з московської коржиги. Тетеря і Брюховецький побачили, що прийшов конець їх нікчемному зрадництву. Тодї Тетеря забрав гроші і скарби, які нагарбав, та втїк у Польщу, а Брюховецький почав знов шукати прихильности серед простого народа, лагодив ся навіть повстати проти Москви.

Коли Тетеря втїк, то правобічні козаки вибрали гетьманом Петра Дорошенка. Се був чоловік мудрий і бажав злучити знов усю Україну і прогнати Ляхів та Москалїв. Він вигнав Ляхів з правобічної України, а потім пішов на лївий бік Днїпра. Всї козаки пристали до нього, а Брюховецького зловили і привели до Дорошенка. Дорошенко казав прикувати його до гармати*) та козаки так були розлючені на Брюховецького, що кинули ся на нього і вбили його, як „скажену собаку“**). Москалї. почувшисе, при слали воєводу Ромодановського з великим військом. Та Дорошенко побив його і вигнав назад у Московщину.

Ось-так славний гетьман, Петро Дорошенко, знов зєдинив разом всю ту Україну, що Богдан Хмельницький визволив зпід Польщі. А прибічником та дорадником його став київський митрополит, Тукальський, що тимчасом вернув уже з лядської неволї. Дорошенко, Тукальський та всї українські патріоти, що згуртовались кругом них, розуміли, що Українї неможлива спілка нї з Москвою нї з Польщею, бо обидві ті держави тільки й читають, якби задавити державну незалежність України. Тому Дорошенко, Тукальський та всї свідомі українські патріоти, задумали шукати помочи там, де шукав її вже раз Богдан Хмельницький — в Туреччинї. Так і зробили. Року 1668 між Дорошенком і султаном Могамедом IV, станула умова, силою

---

*) До гармати приковували козаки злочинців і зрадників.

**) Видно, як Українцї не любили Брюховецького і як ним гидили ся, коли лїтописець каже: „Вбили його нов скажену собаку“.

котрої Україна приймала турецький протекторат, а за се Туреччина прирікала. що поможе Україні не тільки відбитись від Ляхів і Москалїв, але й визволити і решту українських земель зпід Польщі та Московщини — по Вислу й Перемишль з одного, а по Путивль із другого боку — та злучити їх в одну українську державу.

От-тоді Польща і Москва побачили, що їм рветь ся, та злучили ся проти Дорошенка і — на жаль — найшли помічників серед самих Українців. Москва виcунула проти Дорошенка на гетьмана Многогрішного, чоловіка темного і неосвіченого, а Польща знов на правім березї такого самого, як давнійше був Тетеря, шляхоцького ставленика Ханенка. От на Петра Дорошенка насунули з одного боку Москалї і Многорішний, а з другого Польща і Ханенко. Скрутно прийшло Дорошенкови. Він закликав на поміч турецького султана і разом з Турками побив Ляхів, заняв Поділлє і облягав Львів. Польща мусїла тихо сидїти, ще й платити султанови данину.

Тимчасом і смирний Многогрішний був не всмак Москві, тому Москалї зловили його і вивезли в Сибір, а гетьманом вибрала старшина під грозою московського війська самолюбного Самойловича.

Самойлович став воювати з Дорошенком та Дорошенко не давав ся. Війна трівала довго. Татари, що їх султан прислав у поміч Дорошенкови, плїндрували край, через що нарід тратив серце до Дорошенка. Дорошенко бачив, що край пустошіє і заміняєть ся в руїну, не хотїв дальше вести війни і руйнувати вітчини, та зложив свій уряд в руки Запорожців. Сам Дорошенко хотїв жити дальше на Вкраїнї. Та Москалї зловили його і вивезли далеко на північ 1676 р.

Тепер Москалї зробили умову з Турками і Ляхами в татарськім містї Бахчисараю (1681 року), де розділено Україну на три части: лївобережне гетьманство припало Москві, а правобережне по половинї Ляхам і Туркам. Отсе був другий поділ України; зробила його знов Москва з Польщею та з Турками, — аби тим скорше придушити Україну і скасувати її волю та славне козацтво!

XXVI.

Від переяславського договору до бахчисарайського трактату, що засуджував правобережну Україну лежати пустинею та ділив Україну між трох сусїдів, минуло всього 27 лїт; коли-ж числити від зложення гетьманської булави Виговським, то тільки 22 лїт. Се був час безнастанного неспокою, війни з чужими та міжусобиць серед самих-же Українців. Найкращі провідники і герої Хмельниччини — Виговський, Богун, Дорошенко, Золотаренко, Сомко та десятки инших ґенеральних старшин, полковників, сотників і т. д. — згинули в тій завирюсї за-марне з рук Москви, а по части Польщі. Десятки тисяч самого українського цвіту, козацтва, згинули в війнах з Ляхами і Москвою або й в усобицях між собою.

Україну роздирала-їла внутрішня колотнеча „черни“ з „дуками-кармазинами“, себто простонароддя з козацькою старшиною — колотнеча, що її роздувала з умислу Москва, нїби-то вступаючись за рівноправність „черни“ з „кармазинами“. Через те Україна не могла сама в собі окріпнути і чужинцям легко було ломити українську силу. В старшини — особливо зразу, як се були ще самі лицарі Хмельниччини — було більше полїтичного розуму та полїтичної далекозорости як в темної „черни“. Але проти сеї старшини висовувала Московщина хитро „чернь“ і ломила її добрі для Вкраїни замисли. Як Виговський зі старшиною захотїли боронити незалежности України і шукали опори в спілцї з Польщею, Московщина підбурила „чернь“ проти них. На чолї „черни“ став тодї Юрій Хмельницький. Якже він, бажаючи ратувати Україну, зробив те саме, що Виговський, тодї Московщина висунула знов при помочи „черни“ Брюховецького та вигубила партію самостійницьких старшин (Сомка, Золотаренка і т. д.). До того вишскувала Москва честолюбність та безхарактерність поодиноких людей зпоміж старшини, щоби при їх помочи перекреслювати патріотичні заходи старшини. Виборчо-републиканський лад на Вкраїнї давав їй до сього добрі нагоди. Московщина мішалась у вибори старшин і гетьманів та попирала аґітацією, грошем і військом одних (менше характерних) проти других (опірнїйших, самостійнїйших і характернїйших). Тим способом

ослабала відпорність України проти заборчих замислів Московщини.

І другі сусіди України — Польща та кримська Татарва — не бажали собі самостійної української держави та помагали Москві нищити її. Польща не могла переболіти втрати наддніпрянської України та боялась, що українська держава притягне до себе й инші українські землї — Поділлє, Волинь, Підляссє та Галичину. Татари знов боялись воєнної сили козацтва, боялись за гирло Дніпра і за чорноморські береги та міркували, що по скріпленню України годї буде їм жити з розбишацьких походів на українські землї. Ось тому Польща та Татарва помагали Москві клювати Україну, руйнували її та роздирали на спілку з Москвою.

Наслідки всього того для України були страшні. Українську державу, грізну за Хмельницького та за Виговського, а навіть сильну ще з початку гетьманования Дорошенка, роздерто вздовж Дніпра на дві части, почім на Правобережу українська держава знов загибла.

Правобічна Україна була дуже спустошена. Всї її руйнували ще від часів Богдана Хмельницького, всякі війська переходили туди: Ляхи, Москалї, Турки і Татаре. Так правобічна Україна опустїла і правобічне гетьманство упало. Ще трохи піддержував там гетьманство полковник Семен Палїй. Він воював з Поляками, виганяв шляхту з України, заводив усюди козацьку волю та хотів злучити ся з лївобічною Україною. Та Москва нерадо дивила ся на його боротьбу з Ляхами і, як дістала його в свої руки, заслала його в Сибір, щоби він не псував їй „політики“. Правобічна Україна, поділена між Польщу і Туреччину, опустїла майже цїлком.

Лївобічна-ж, хоч жила ще як гетьманство, була дуже ослаблена, тим більше, що найкращі патріоти вигибли в боях, від катівського топора, розстріляні, в тюрмах, у засланню, в Сибіру і т. д.

Велитенські бої Хмельниччини скінчились — „руїною“. Так назвав наш нарід сей час. Головним-же винуватцем „руїни“ була ворожа Українї полїтика Москви.

XXVII.

Та лишило ся ще, як сказано, лівобережне гетьманство, що й звало ся відтепер „Гетьманщина“. Там гетьманував зразу Самойлович. Він розпаношив ся і збогатів. Те саме робили полковники і инші старшини. Полковниками робила Москва людей злих, підлих і ненаситних — часто Москалів, Сербів, Греків, Вірмен або инших заволок. На нарід накладано чим-раз більші податки.

Але Самойлович не мав ласки в улюбленця цариці Софії, що звав ся князь Ґаліцин, бо Самойлович був приятелем московського ґенерала Ромодановського, а Ґаліцин і Ромодановський були собі вороги. От за радою Ґаліцина вислала цариця Самойловича в Сибір, а козацька старшина вибрала собі за гетьмана Івана Мазепу.

Притім старшина постановила, що всї ранґові*) землї припадуть старшинї на власність, а селяне, що в них живуть, будуть робити малу панщину. Москва на се згодила ся з радою душею. В Москві була панщина здавна, ще гірша ніж у Польщі. Московські хлопи нераз бунтували ся і різали своїх панів (бояр) та били царські війська, а деякі з них довго таки воювали з царями і боярами (от як Степан Разин і Пуґачов, обидва над рікою Волгою). Тому московські царі і бояри нерадо дивили ся на се, що на Вкраїнї не було панщини, бо се був „злий примір“ для московських хлопів. Длятого-то Москвичі помагали злодійським старшинам заводити на Вкраїнї панщину.

Як Мазепа став гетьманом (1687 р.), тодї саме запанував в Московщинї молодий цар Петро I, скинувши з престолу свою сестру Софію та замкнувши її в монастир, а її прихильників вирізавши та вивішавши тисячами.

Московський цар Петро I був чоловік мудрий, хитрий, суворий і грізний. Він сам, бувало, своєю рукою вбивав засуджених на смерть. Замолоду бував він у західній Европі (Голяндії) на науцї. Ставши царем, зачав заводити новий лад. Чіпав ся при-

*) Ранґові землї, то є землї козацького скарбу, які діставала старшина замість плати на час своєї служби.

тім не тільки важних річей, але й дрібничок, у всім будучи немилосерним. Касував давні убрання, казав боярам голити бороди і коротко стригти волоссе та силою віддавав боярських дітей до школи. Хто не послухав, ішов на Сибір або на смерть.

Петро I запровадив у Москві новий військовий лад. Завів постійну рекруччину й армію. З чужини прикликав багато чужинців: Німців, Французів, Анґлійців, Голяндців і давав їм високі уряди. Так скріпив він свою власть і московську силу. Щоби розвинути освіту у Москві, він прикликував учених Українців з Могилянської Академії з Київа, наставляв їх у себе епископами, професорами і т. п. Через те вчені Українці перестали служити свому народови, а для почестей і мамони пішли служити чужинцям і освіта на Вкраїні упадала.

Далї скасував Петро I церковну власть московського патріярха і себе самого зробив головою московської православної церкви і найвисшої церковної ради, яку він назвав „святійшим синодом". Через те й українська православна церква, зразу самостійна, а від Самойловича підчинена московському патріярхови, стала тепер підлягати просто самому цареви.

Перетворюючи самовладно цїлу свою велику московську державу, цар Петро I звернув очи і на Вкраїну. Воля України була йому та його дорадникам, ласим на багаті українські землї, терном в оцї. Цар Петро I рішив знищити українську гетьманську державу і влучити її до московської держави. В Київі збудували Москалї свою фортецю, а московські салдати стояли постоєм по всій Україні і нищили нарід. Цар наложив великі податки, казав гнати нарід тисячами копати рови і вали (окопи) при московських фортецях.

Та й до Запорожців узяли ся Москалї. Запорожці мали свої землї на полудне від гетьманської України, по обох боках Днїпра аж до його гирла, до моря. Вони майже не підлягали гетьманам, але мали своїх „кошових отаманів"*). Запорожці жили з війни з Татарами, з купецтва, з риболовлї в своїх ріках та

*) Табор Запорожців звав ся „кіш", а їх начальник, вибираний що року, звав ся „кошовим отаманом".

з ловецтва і випасу худоби на своїх степах. Усі запорожські степи ділили ся на „паланки“, себто округи, які що року на великій раді розділювано жеребом між запорожські „курінї“ *).
Та Москва хотіла собі забрати ті гарні запорожські степи і стала ставити на них свої фортеці та хотіла скасувати Запороже.

XXVIII.

Гетьман Іван Мазепа розумів добре, до чого йде політика Петра I і Москви. Мазепа — хоч був шляхецького роду — був одначе щирим українським патріотом. Він був високо освічений і бувалий чоловік та дуже хитрий і проворний політик. Він бачив се, що скорше чи пізнійше мусить прийти до смертельної боротьби України з Москвою. І він літами готовив ся до сього. Він бачив, що простий нарід темний і тому на нього не можна оперти ся. Він бачив, що темний нарід України не визволить, бо до сього треба освічених людей. Мазепа бачив також, що козацтво ослабло і що не так скоро набере сили до нової війни.

Тому він задумав з козацьких старшин зробити освічену, багату партію, що зуміла-би вибити Україну на волю. Для ширення освіти Мазепа підпомагав школи і друкарнї, а особливо Могилянську Академію в Київі. Мазепа вмів піддобрити ся цареви Петрову I, і цар вірив йому у всїм. Так Мазепа обсадив скілько міг урядів своїми людьми, а опірних людей проганяв. Він заводив серед Українців карність та послух українській власти („гетьманському рейментови“, як тоді говорено), не потурав неслухняности, сваволї та неладови, не дозволяв нікому зносити ся з Москвою инакше як через свій уряд та, як міг, скріпляв свою власть.

Він поширив свою власть і на Правобереже, а як йому став на заваді неспокійний та самовільний орґанїзатор право-

*) „Курінями“ звали ся довгі хати, в яких Запорожцї жили відділами; від того і ті відділи звали ся „курінями“, а їх старшина „курінними отаманами“. Всї курінї разом становили „кіш“, а всї „курінні отамани“ підлягали „кошовому отаманови“.

бережної козаччини, Семен Палій, то Мазепа не надумував ся ні хвилини, щоби славного Палія усунути собі з дороги. Цар Петро I хотів мати з Польщею мир і тому наказав Мазепі усмирити Палія, а Правобереже лишити Ляхам. Мазепа, що правда, зловив Палія і віддав в руки Петрови, котрий заслав його на Сибір, але Правобережа Мазепа Ляхам таки не віддав. Ось-так злучив він під своєю булавою знов мало-що не всю ту землю, що над нею володів Богдан Хмельницький. По Хмельницькім і Виговськім був се найсильнійший володар гетьманської України по обох берегах Дніпра.

Ось-так цілих 20 літ скріпляв Мазепа розумною політикою сили свої і сили України, вміючи якось лагодити з Петром I. Рівночасно одначе росли ще більше і сили Петра I, що витворив в Московщині сильну, сцентралізовану управу і сильну армію та поширив межі Московщини в ріжні сторони.

XXIX.

Як сказано, замолоду вчив ся цар Петро I в Голяндії, надморсько-торговельнім краю, де й навчив ся розуміти значіннє моря і морських пристаней для торговлї, добробуту і сили країн. Московщина — лежачи в поріччю Волги — не мала ніякого виходу на торговельні моря. Щоби Москва стала багатою й сильною, мусіла вона мати вихід на море, на якім плавали-би московські торговельні та воєнні кораблї. Найблизше до Москви з заходу є море Балтійське, за яким лежить земля шведська і з якого можна виїхати на великий Атлянтійський океан до берегів Німеччини, Нідерляндії, Франції, Анґлії і дальше. Вже давнійше думали московські володарі завоювати береги сього Балтійського моря, та тому здобули вони й Новгород. Але Шведи, що сидять зараз на захід за Балтійським морем, бажали самі бути панами на Балтійськім морі і тому завоювали вони гирло ріки Неви і всї надморські, сусїдні Новгородови землї, аби тим способом не допустити Москви до моря. Отже тепер цар Петро I задумав доконче виперти Шведів з тих берегів і здобути для Московщини приступ до моря. З того мусіла вийти війна.

В Швеції панував тоді дуже хоробрий та войовничий король, Карло XII. Петро знав, що він сам з Карлом не справить ся, та взяв собі до помочи дві сусідні держави, Польщу й Данію, що теж притикали своїми берегами до Балтійського моря і завистно дивили ся на шведську силу. Зачала ся війна, що називасть ся в історії „великою північною війною“ — від того, бо тут бороли ся чотири найбільші північні держави: з одного боку Швеція, а з другою боку: цар Петро I, Польща та Данія.

Але Карло XII не давав ся; розбив найперше на півночи десять раз сильнійшу армію Петра, а далї кинув ся на полудне, побив Данію, вступив до Польщі, побив польського короля Авґуста, вигнав його з Польщі і зробив польським королем багатого шляхтича, Станислава Лєщинського. Дальше рушив Карло XII знов на схід у сторону Москви.

XXX.

Тепер задумав гетьман Мазепа виконати свій плян і вибити ся на волю з під Москви. Козаки здавна бували в зносинах зі Швецією. Ще Богдан Хмельницький воював у спілцї зі Шведами проти Польщі. Тож і Мазепа задумав покористувати ся помічю Карла XII, аби вибити ся з під Москви.

Мазепа гадав, що вже надійшов час визволяти Україну і основувати цїлком незалежну державу. Та Мазепа хитро держав усе в тайнї: в листах запевнював він царя про свою вірність, а тимчасом закликав короля Карла XII йти на Вкраїну і помагати йому проти Москви.

Також і Запорожцї ремствували на Москву. Запорожцї здавна бачили, що Москва хоче здавити Гетьманщину і саму Січ. Але Запорожцї були противні також і козацьким старшинам і не любили самого Мазепи за те, що він скріпляв силу козацької старшини над простим народом. Запорожцї бажали собі, аби на цїлій Українї був такий сам демократичний лад і така сама рівність як на Запорожі.

В ті часи „кошовим отаманом“ у Запрожців був Кость Гордієнко, чоловік учений, бувалий і розумний, що кінчив високі школи і бачив багато світа. Він був гарячий демократ і свободолюбець та гарячий український патріот і бажав таксамо, як Мазепа, злучити всю Русь-Україну в одну незалежну козацьку републиканську державу.

Так оба ті люде, гетьман України Мазепа і кошовий запорожський Гордієнко, були самостійники і бажали собі одного і того самого, себто: здвигнути цілком самостійну українську державу. Та коли Гордієнко був крайній демократ і бажав оперти ся на масах простонароддя, то Мазепа був аристократ і думав оперти ся тілько на освіченій і багатій козацькій старшині. Через те Мазепа і Гордієнко ворогували зі собою. Та як король Карло XII явив ся на Вкраїні, Мазепа й Гордієнко покинули партійну сварку, подали собі руки і злучили ся разом, аби спільними силами визволяти Україну.

Чого бажали собі Мазепа і Гордієнко, се виложено в умові, яку зложив сам Гордієнко і на яку присягли: Мазепа, козацька старшина, Гордієнко й Запорожці. В сій умові виложена конституція, яку Гордієнко бажав надати Україні.

Там стояло:

1. що вся козацька Україна, правобічна, лівобічна і Запороже, лучать ся разом в одну українську козацьку републику;

2. що на Вкраїні має правити гетьман, вибираний народом, а при гетьмані мають бути „ґенеральні совітники“ з козацької старшини, полковників та послів по одному з кождого полку;

3. що крім того має бути ще „ґенеральна рада“, зложена з ґенеральних совітників, полкових старшин, сотників і вибраних полкових послів та послів із Запорожської Січи; ся „ґенеральна рада“ мусить збирати ся на засїдання три рази що року;

4. що гетьман підлягає „ґенеральній раді“;

5. що всї уряди і старшини виборні;

6. що старшина має позвертати позахоплювані ранґові частки, належні військовому скарбови;

7. що має настати повна воля і всї люде мають стати рівними козаками, і

8. що мають покасувати ся всї несправедливі тягарі, драчки і данини.

Отсе була славна Гордїєнкова конституція. Видко з неї, що Гордїєнко бажав витворити з України сильну демократичну републику з виборним гетьманом (сказати-б по теперішньому: президентом) і з виборною радою (инаше парляментом). Ми, Українцї, можемо гордити ся тим, що вже 190 лїт тому, в ті часи, коли майже в цїлій Европі була тяжка панщина і неволя і коли по всїх европейських краях володїли абсолютно (необмежено) царі та королї з панами, тодї в нас на Вкраїнї були такі розумні і такі свободолюбні та до народу прихильні люде, як Гордїєнко, що укладали такі розумні права і бажали дати нашій вітчинї подібний конституційний лад, який настав у европейських державах щойно тому сто або й меньше лїт, а якого в Росії й до сьогодня нема.

Зложивши таку конституцію, Гордїєнко і Мазепа злучили ся з Карлом XII.

XXXI.

Тимчасом московські війська залили майже всю лївобережну Україну, йдучи від північного сходу. Ґороди, що ставили опір, руйновано, палено, вирізувано. Опірних Українцїв прибивано тисячами на хрести, саджено на палї, прибивано до плотів та пускано з водою народови на пострах. Отсим залякано значну часть Українцїв, що стояли зразу за Мазепою. Щоби відхилити нарід від Мазепи і від Гордїєнка, цар Петро I. видав маніфест до народу, де обіцяв скасувати всї податки та тягарі і казав, що Мазепа злучив ся з „еретиками“ (бо Шведи лютеранської віри), аби „знищити православну віру“. На приказ царя „святїйший синод“ викляв Мазепу і наказав епископам і попам голосити по всїх церквах, що Мазепа виклятий з православної церкви. Далї казав цар своїм прихильникам зпоміж

української старшини вибрати собі нового гетьмана. Слабохарактерних та зрадників усе на світі багато. Так і там зараз найшли ся старшини, що пристали до царя і вибрали своїм гетьманом Івана Скоропадського.

1709 року випала дуже остра зима та багато шведського війська вигинуло від холоду й голоду. До того українські селяне, прихилені обіцянками царя та залякані московською армією, стали в значній части проти Мазепи. Менша тілько часть розумнійших Українців і Гордієнко з Запорожцями пристали до Шведів.

Цар Петро I зібрав з цілої своєї величезної держави велику силу і рушив на Вкраїну. Під містом Полтавою на лівобічній Україні прийшло до рішучого бою. По цілоденній боротьбі цар з десять раз більшим військом побив Карла XII, Мазепу й Гордієнка.

Тепер король Карло, Мазепа та Гордієнко враз з иншими старшинами і з Запорожцями мусїли втікати на полудне, через запорожські і татарські степи в Туреччину, де Мазепа швидко помер, зломаний старістю й трудами.

XXXII.

Полтавський погром рішив долю України. Тепер задумав цар Петро до краю знищити козацтво та скасувати цілком українську волю. Щоби обмежити українську самоуправу, підчинив цар гетьмана своїм міністрам, а далї установив на Вкраїнї осібну комісію зі своїх ґенералів, що називала ся „Малороссійська колеґія“ і мала правити Україною, а гетьман мав підлягати тій колеґії.

Простому народови, якому перед полтавським боєм обіцяно скасованнє податків, аби тільки нарід не лучив ся з Мазепою, цар слова не додержав і, замість скасовання податків, наложив ще нові драчі та наслав салдатів на Вкраїну на постій. Щоби вигубити українське козацтво, цар став висилати козаків над Балтійське море, копати канали та осушувати багна, або на схід у пусті маловодні степи, будувати фортеції проти чужосторонніх

народів. Так вислано на північ до осушування невських багон 27 тисяч козаків, де вони мало-що не всї й погинули від холоду, вохкости, голоду та тяжкої роботи в багнах. Знов-же на схід у маловодні степи за Доном і над рікою Волгою вислано 60 тисяч козаків і 20 тисяч селян до сипання валів і фортець, а понад 30 тисяч козаків до копання каналів і сипання гребель. Усї вони гинули від голоду, від браку води та від усяких пошестей, особливо від жовтої пропасницї, що панує в тамтих сторонах.

Далї казав цар Петро I ходити козакам воювати в царськім інтересї по всїляких далеких землях: далеко на полудневім сходї з Персами, де козаки вигибали від жовтої пропасницї, чуми, тифу й иньших пошестей. До того мусїли козаки помагати цареви в походах на Крим і в війнї з Туреччиною, а селяне мусїли на ті війни достарчати підвод та поживи і йти сотки миль у далекі степи, в чужі землї за військом. Усе те робив цар навмисне, аби знищити козацтво й Україну.

Коли-ж по смерти гетьмана Скоропадського козацька старшина вибрала „гетьманом на час“ Павла Полуботка, а сей почав упоминати ся в царя за українськими правами, тодї цар візвав Полуботка та всїх визначних старшин до своєї столицї Петербурга, яку вбудував на тих багнах, що їх козаки вимостили своїми кістками, і замкнув їх у тюрми або позасилав у далекі землї, а їх маєтки пороздавав своїм ґенералам та мінїстрам.

По увязненню Павла Полуботка царський уряд не позволив вже Українцям вибирати нового гетьмана, а Україною правила далї „Малороссійська колеґія“.

Так угнїтав цар Петро Гетьманщину.

І на запорозьких козаках мстив ся цар страшенно. Запорозьку Січ казав зруйнувати і Запорожцї мусїли тїкати на полудне в татарські землї над Чорним Морем і там за призволом хана заложили нову Січ „в Олешках“, коло Днїпрового гирла. Запорозькі землї став цар роздавати своїм дворакам, ґенералам, мінїстрам, боярам або всяким заволокам з цїлого світа: Нїмцям, Уграм, Сербам, Грекам, Молдаваним, Москалям і т. п.

XXXIII.

Цар Петро I рішив злити Україну в одно з Московщиною не тільки політично, але й національно. Він був першим свідомим „обєдинителем“ і „обруссителем“, що завзяв ся наш нарід змосковщити.

Тому піддав він під московський обух українську церкву, письменство й школу. Українська церква вже від 1680 року втратила свою автономію та, замість підлягати царгородському патріярхови, була підчинена патріярхови московському. Заведеннє царем Петром I „святійшого синоду“ тільки скріпило московську власть над українською церквою. З національної української церкви, заборола української культури, стала вона орудєм в руках Москви до московщення українського народу. Коли-ж українська школа тісно була звязана з українською церквою, то змосковщеннє церкви означало й змосковщеннє українських шкіл.*) І справді: в церкві замість давнійшого демократичного національного духу, людяности та західно-европейської культурности запановує темний московський дух, рабщина та некультурність. Церковну мову наказано вимовляти з московська („Госпаді памілуй“ замість „Господи помилуй“ і т. п.), а в школах таксамо заводжено московщину́. Вкінці указом з 1720 року заказано печатаннє яких-небудь нових книжок на Вкраїні. Сим забито українську літературу. Цар намагав ся — як він сам писав — „український нарід усіми можливими способами зєдинити з великороссійським..., аби ніякої ріжниці і окремого наріччя у них (Українців) не було“ та „щоби малороссійський народ злив ся з великороссійським“.

Вкінці 1721 року цар Петро I проголосив себе „імператором всеї Россії“. Отсим словом „Россія“ назвав він свою державу, котра дотепер звалась „Московщиною“.**)

---

*) В першій половині XVIII віку було ще в Чернигівщині 866 укр. народніх шкіл. В 60 літ опісля — ні одної!

**) З того приводу були між Петром I а Францією непорозуміння, бо в західній Европі називали Московщину лише „Moscovia“, „Moscovie“, міжтим як слово „Russia“, „Russie“ значило те саме, що „Ucraina“, „Ukraine“.

Зробив він се навмисне, аби сею назвою і нас в одно з Москалями підгорнути. Слово „Россія“ се іменно тільки грецька форма українського слова „Русь“. Цар Петро I не назвав своєї держави „Русею“, бо знав, що „Русь“ се теж саме, що „Україна“, та що через те ніхто не зачне Московщини Русею звати. Тому взяв він хитро грецьку форму сеї назви — „Россія“, знаючи, що таке нове слово вспіє він накинути своїй державі й свому народови та знаючи, що сим робом він викличе у чужих вражіннє, начеб-то „Русь“ і „Россія“ то було одно. І так справді стало ся. Цареви Петрови I, що був першим „обєдинителем“, вдало ся назвою „Россія“ закрити окремішність давньої „Руси-України“ від „Московщини-Россії“. Щоби-ж ще краще сього доконати, Московщину прозвано „Великороссією“, а Україну „Малороссією“, так начеб-то Московщина була старша сестра-опікунка України.

Все те зроблено буцім-то на тій основі, що колишні московські князї (а опісля царі), походили з давнього київсько-руського княжого роду Рюриковичів. З того і Петро I виводив своє „право“ до Руси-України. Вивід отсей одначе з ґрунту хибний, бо не Московщина володіла колись над Київом і Русею-Україною, але саме навпаки — Київ і Русь-Україна володіли колись около сотні літ над предками Москалів, отже і над предками Петра I — Романовими.

XXXIV.

Та вертаймо до дальшої української історії по полтавськім погромі, щоби побачити, чи справді Українці згоджували ся з „обєдинительною“ політикою Петра I. Про опір Полуботка й української старшини сій політиці на самій Україні та про се, як Петро I зломив сей опір тюрмою і засланнєм, вже була мова. Розказати треба ще про змагання „мазепинців“, себто тих еміґрантів-патріотів, що по полтавськім погромі враз з Мазепою і Гордієнком втекли до Туреччини. Не признаючи прихильного Москві Скоропадського за гетьмана, вибрали вони по смерти Мазепи своїм гетьманом колишнього ґенерального писаря та Мазепиного повірника Пилипа Орлика. Пилип Орлик, обіймаючи.

хоч на чужині, гетьманський уряд, присяг на Гордієнкову конституцію і дістав з рук Запорожців гетьманські клейноти (відзнаки): булаву та корогву.

Пилип Орлик був гарячий патріот і, хоч ніколи не виконував на Вкраїні правдивої гетьманської влади, але ціле своє життє, тиняючи ся по чужині, побивав ся за долею України і старав ся визволити її з царської, московської корми͡ги. Побіч Орлика згуртували ся всї еміґранти-„Мазепинцї“ і помагали йому в його працї.

З Січи, що була тепер у татарській землї над самим Дніпровим гирлом, писали Гордієнко і Орлик листи на Україну та кликали нарід до повстання проти Москви. Вони бажали злучити в одно всї козацько-українські землї: і правобережну Україну, що була під Польщею, і лївобережну, що була під Москвою, і Запороже і Слобідську Україну, себто ту землю, що лежала на схід від лївобережної України і до часів Хмельницького була пустим степом, а від часів Хмельницького стала заселяти ся еміґрантами з надднїпрянської України, яким надоїли вічні воєнні несупокої в надднїпрянській Україні. Ті еміґранти закладали в пустих степах „слободи“, себто свобідні села, та утворили кілька козацьких полків, що не належали до гетьманської України, але підлягали московському урядови. Тепер Гордієнко та Орлик задумали і ту „Слобідщину“ і инші части українських, козацьких земель злучити в одну републику.

В два літа по полтавськім погромі Орлик і Гордієнко зібрали всїх Мазепинців і Запорожців та, взявши до помочи Татар, рушили перше на правобічну Україну проти Польщі і вислали на всї боки листи, кличучи нарід до бунту. Нарід на правобічній Україні приставав до Орлика. Рівночасно і кримський хан вступив з другим військом в Слобідську Україну. Слобідщане-Українцї піддавали ся радо ханови та виганяли Москалїв. Щоби лївобічні Українцї не приставали до Орлика, велїв цар усім козацьким полковникам прислати свої жінки в „малороссійську колеґію“ на запоруку вірности.

Діло, розпочате Орликом, було-б йому може вдало ся, бо нарід до нього горнув ся, якби не лукаві спільники Татаре, що, не вважаючи на умову хана з Орликом, замість помагати Орли-

кови проти Ляхів і проти Москви, стали грабити правобережну Україну, а нарід забирати в неволю. Щоби не допустити до руйновання краю, вернув Орлик назад у Туреччину і при помочи, короля Карла XII виміг на султанови те, що султан казав випустити на волю забраних Татарами невільників-Українців.

Щоби пімстити ся на Туреччині і на Татарах за поміч, яку вони дали Орликови, цар пішов походом на Туреччину. Але йому не пощастило. На волоській границі, над рікою Прутом, обступили його Турки з усїх боків таксамо, як колись Хмельницький обступив короля Яна Казимира під Зборовом. Та турецький везир (себто верховний міністер) дав ся підкупити і випустив царя зі своїх рук. Усе-ж таки мусів цар підписати умову, де між иньшим було сказано, що цар не має мішати ся до українських справ.

Та по війнї цар і не думав уступити з України. Тодї Орлик став заходити ся у султана, аби счинити нову війну з Москвою. Щоби відімстити ся за се, цар приказав цїлі родини українських еміґрантів, що лишили ся на Вкраїнї, виелати в північні землї. Через те багато еміґрантів, боячи ся за свої жінки і дїти та стративши надію на Турка, стали вертати на вкраїну і піддавали ся Москалям.

Та не піддали ся гетьман Орлик, ґенеральні старшини і полковники Войнаровський, братя Герцики, Нахимовський, Мирович, Довгополенко і иньші. Вони, побачивши, що не буде помочи від султана, покинули Туреччину та через австрійські і німецькі землї переїхали до Швеції, де їх приняв їх опікун, король Карло XII.

Коли король Карло XII помер, розбрели ся ті еміґранти по світї. Московський уряд слїдив пильно за ними та деяких з них дістав у свої руки і тяжко покарав. Войнаровського арештовано на жаданнє Москви в Німеччинї в місті Гамбурґу і видано Москалям. Небавом опісля арештували Поляки в Варшаві другого еміґранта, Грицька Герцика і також видали Москалям. Обох їх посадив цар у тюрму. Синів і братів еміґрантів заслав цар на Сибір або в иньші далекі землї.

Сам Орлик по смерти короля Карла XII покинув Швецію і переселив ся зразу до Німеччини, а далї, коли й там стало

небезпечно, втїк до Франції, а потім переніс ся до Туреччини. Ввесь час підмовляв Орлик ріжні европейські держави до війни з Москвою, маючи надію, що ще визволить Україну. Коли йому се не вдало ся, вступив у службу до французького війська яко бриґадієр (ґенерал). Ще й опісля заходив ся він, щоби спонукати Туреччину до війни з Москвою, але надармо. Коли помер Орлик і де подїли ся иньші Мазепинцї-еміґранти — не знати. Гордїєнко помер у Новій Сїчи невдовзї по полтавській війнї.

XXXV.

Так-то по полтавськім погромі Україна зближила ся скоро до упадку.

Россійський уряд задумав цїлком скасувати ослаблене лїво-бічне гетьманство та по арештованню гетьмана Павла Полуботка не позволив вибирати нового гетьмана, але підчинив Гетьманщину цїлком під управу ґенералів з „Малороссійської Колеґії“, котра робила полковниками та иньшими старшинами самих чужинцїв-заволок або українських перевертнїв і роздавала їм козацькі ранґові (скарбові) землї. Отся ледача старшина не дбала вже нї про що иньше, як тілько про власну кишеню і накладала на нарід чим-раз то більші тягарі та стала заводити панщину. Россійський уряд дуже радо на се дивив ся, бо знав, що така ледача та переважно чужинецька старшина буде тримати з царями, а за народні кривди й за свободу України нї словом не обізветь ся.

Правда, ще два рази позволив царський уряд Гетьманцям (лївобережним Українцям) мати гетьманів: 1727 року вибрано гетьманом полковника Данила Апостола і він гетьманував до 1734 р., а потім аж 1750 цариця Єлисавета дочка Петра Великого, дозволила вибрати гетьманом України ґрафа Кирила Розумовського.*)

---

*) Кирило ґраф Розумовський, з роду українських козаків Розумів, був братом Олексія, що був любасом і чоловіком Єлисавети. Через те й відновлено для нього укр. гетьманство.

Та коли незабаром настала царицею Катерина II, що твердо стояла за самодержавє та за централїзм, а котрої першим міністром був великий ворог України Патьомкін, тодї вона скасувала 1764 р. гетьманський уряд на вічні часи і тим способом добила цїлком українську самоуправу. Україну названо тепер з уряду „Малороссією“, подїлено на ґубернїї, скасовано виборні порядки і заведено всюди російський уряд і російську мову. Рівно-ж і до шкіл казала цариця Катерина II вводити московщину́. В рік по скасованню Гетьманщини скасувала цариця і слобідські козацькі полки та їх самоуправу й завела і там російський уряд.

Українцї з Гетьманщини не могли одначе погодитись з упадком української державности. Коли в роцї 1767 цариця Катерина II скликала з усього царства виборних людей (депутатів) в „Ґенеральну устроїтельну комісію“ (нїби: державну думу), тодї депутати з України під проводом Грицька Полетики стали домагати ся сміливо повернення давньої самоуправи Гетьманщини. Сю „Комісію“ незабаром розвязано, а багато Українців покарано за їх змагання до самоуправи засланнєм, тюрмою, а навіть смертю.

Свою „прихильність“ до українсько-руського народу показала цариця Катерина II ще й тим, що помогла шляхецькій Польщі здавити „гайдамаччину“ або „колїївщину“ на правобічній Українї. Як уже сказано, правобічна Україна по бахчисарайськім мирі мала лежати пустинею. Та незабаром став там оселяти ся нарід, що тїкав зпід польської панщини і закладав вільні козацькі полки. Провідниками тих козаків були полковники Самусь, Швачка, Абазин — та найславнїйший між ними був Семен Палїй. Вони воювали зі шляхтою, виганяли Жидів та боронили ся від Татар і бажали злучити ся з лївобережною Україною. Се дїяло ся ще за часів гетьмана Мазепи й царя Петра I. Петро I нерадо глядів на сей рух і поміг Польщі здавити його, а Палїя, дїставши в руки, вислав на Сибір.

Що правда, доки Україною володів Мазепа, він не випускав тих земель зі своєї власти, але по полтавськім погромі Петро I відступив Правобереже назад Польщі, своїй союзницї.

З того часу стало правобережне козацтво цілком упадати і цілу Київщину та Поділлє насіла шляхта враз із Жидами й Єзуїтами та завела наново панщину і унію, а православну, „руську" віру переслідувала. Кілька разів пробували правобережні селяне-Українці вигнати шляхту і її прихвостнів, але Польща вміла ті бунти покорити.

Аж 1768 р., в чотири роки по скасованню лівобережної гетьманщини, зачав ся на правобережній Україні (в Київщині, на Поділлю та на Волини) великий селянський бунт. Збунтованих селян називано „гайдамаками" або „коліями" і від того той бунт названо „Гайдамаччиною" або „Коліївщиною", а наш поет Шевченко описав сї події за оповіданнєм наочного свідка, свого столїтнього дїда, в великій поемі „Гайдамаки".

Провідниками гайдамаків були: запорожець Максим Залїзняк та козак Іван Ґонта, що був зразу полковником замкових козаків пана Потоцького в Умани, а потім злучив ся з Залїзняком. Залїзняк і Ґонта вигубляли панів і Жидів та оповіщали народови, що настав час привернути на Правобережі славне і вільне козацтво та гетманство. Нарід горнув ся до Залїзняка, гуртував ся в козацькі полки і цїла правобічна Україна стала в огнї. Гайдамакам помагали Запорожцї, що були й головними проводирями в гайдамацьких полках та сотнях. А запорожський кошовий отаман Петро Кальнишевський із запорожською старшиною задумали злучити правобічну Україну враз із Запорожем в одно козацьке гетьманство.

Коли цариця Катерина II добила українську, козацьку волю на лївобережній Україні та на Слобідщинї, то Залїзняк і Кальнишевський думали воскресити українсько-козацьку державу на правім боцї Днїпра.

Та цариця Катерина II, зміркувавши, до чого йде, вислала свої війська проти гайдамаків, а на підмогу Ляхам, що не мали вже тодї сили і не могли самі покорити Залїзняка та Ґонти. Російський ґенерал Кречетніков зловив підступом Ґонту і видав його польській шляхтї, а Ляхи замучили Ґонту на смерть, дручи з нього живцем шкіру. Дальше Москалї й Ляхи побили решту гайдамаків, а Залїзняк утїк на Запороже. Россія зробила Польщі таку

прислугу тому, бо по-перше, бояла ся, аби селянський бунт не перекинув ся і на лївобережну Україну, де Москва стала заводити панщину, а по-друге, тому, бо не хотїла допустити до того, щоби на правобережній Українї воскресло вільне селянсько-козацьке гетьманство, нова українська держава.

Тим способом царпця Катерина II помогла Польщі здавити останнї проблиски волї на правобережній Українї і польські пани завели там знову тверду панщину.

XXXVI.

Щоби знищити жерело всїх селянських бунтів та останнє заборолo української волї, задумала царпця знищити Запорожську Січ. Запорожцї, як звісно, по полтавськім погромі втекли на полудне в татарсько-турецькі землї над Чорним Морем, піддали ся татарському ханови та заложили свій „кіш“ над Днїпровим лиманом, себто там, де Днїпро широким гирлом входить у Чорне Море.

Та коли российський уряд потребував Запорожцїв до війни з Туреччиною і з Татарами, то обіцяв їм звернути забрані запорожські землї, і Запорожцї, невдоволені з ханської зверхности, вернули на Запороже (1733 р.). Та всїх земель їм уже не віддано, бо добру пайку з запорожських степів забрали собі московські ґенерали та мінїстри. Коли-ж Запорожцї помогли звоювати Татар і коли Москва завоювала при їх помочи татарські землї, тодї российський уряд пер до того, аби скасувати Запороже, а то тим більше, що звідти раз-у-раз виходив рух до волї і до свободи України.

Отже 1775 р. вислала царпця Катерина II своє військо і казала зруйнувати Січ, Запорожцїв розігнати, а запорожських старшин, між ними і гарячого патріота, кошового отамана Петра Кальнишевського, арештувати та посадити в тюрму. Запорожські землї враз з вільними українськими селянами, яким Запорожцї позволили осідати на своїх землях, роздавала царпця своїм улюбленцям: князям, графам, мінїстрам та ґенералам — Москалям або й не-Москалям,

заволокам із цілого світа. Землї ті назвав тепер россійський уряд видуманою назвою „Новороссія“.*)

Вкінцї, 1783 р., завела цариця Катерина II по всїй Українї кріпацтво, таке саме, яке було в Московщинї, ще страшнїйше від польської панщини. Вільні досї українські селяне стали невільниками-кріпаками саме тодї, як в Австрії цїсар Йосиф II облекшив долю панщизняних селян та обмежив панщину й панську власть над підданими.

Так-то марно пропала вся кров, яку український нарід виляв від часів Хмельницького тай по нїм за волю України-Руси від Польщі. В місце пансько-польської неволї стала ще тяжша московська.

„Наступила чорна хмара, тай стала ще синя:
„Була Польща, була Польща, тай стала Россія!“ —

заспівав наш нарід у розпуцї. Москва, з якою Хміль думав мати спілку, закувала український нарід в тяжкі пута, а головними катами України були цар Петро I і цариця Катерина II. Недаром наш кобзар Тарас Шевченко каже про них у своїй поемі „Сон“:

„Се той „Первий“, що розпинав нашу Україну,
„А „Вторая“ доконала вдову-сиротину“.

А нарід на Вкраїнї ще й до нинї проклинає Катеринину память, співаючи у піснї:

„Катерино, суча дочко, що ти учинила?!
„Степ широкий, край веселий, тай занапастила!“

*) Замітне, що часть Запорожцїв не скорилась Россії, але пішла в Туреччину, де на островах в гирлї Дунаю заложили вони нову „Задунайську Січ“ під турецькою рукою. Ся „Задунайська Січ“ простояла там до 1828 року. Россія намагала ся Задунайських Січовиків переманити до себе, бо бояла ся й слїду колишньої української незалежности. Се вдало ся їй почасти підчас війни з Туреччиною, за що й Туреччина скасувала сю „Січ“ 1828 р. З отсих Січовиків та з Запорожцїв, що ще передше під проводом Головатого погодили ся з упадком Січи, покорили ся Россії й утворили в війнї з Турками „Чорноморське військо“, сотворено опісля „Кубанське військо“, що істнує й до сьогодня.

XXXVII.

Навмисне розказано тутки трохи довше про останні часи української самостійности та про політику царя Петра I і царицї Катерини II супроти України, бо отсї часи поклали основу під теперішню долю України та під силу Россії над Україною. Тодї зломано самостійність української гетьманської держави, добито рештки української самостійности на Запорожі, знищено автономію української церкви, загачено українську культуру, здеморалізовано українську старшину через потураннє панським забаганкам та через відданнє селян в руки тих панів, знищено українське козацтво роботами в чужинї, а селянські маси обезсилено кріпацтвом та скасованнєм українських шкіл (темнотою).

Вкінцї тодї витворено вперве ідею (думку) про потребу „обєдинення“ України з Московщиною в одну „россійську“ націю. По правдї-ж се була думка про панованнє Москалїв над Русинами-Українцями. Батьками її були Петро I і Катерина II, котрі розуміли, що Московщина-Россія тільки тодї може бути в Европі сильною державою, коли до неї буде належати Украіна та Чорне Море. Без України остала-би Московщина напів-азійською державою, без значіння в Европі. Тілько посїданнє України дало Московщинї доступ до Чорного Моря і вплив на балканські народи (Болгарів, Сербів, Румунів, Греків і т. д.) та на австро-угорських Славян, впровадило Московщину в круг західно-европейської культури (Могилянська Академія і т. п.) та уможливило Московщинї посуненнє державних меж Россії на захід аж поза Вислу, в середущу Европу.

А крім сего історія відносин України до Московщини в XVIII віку се найкращий доказ національної окремішности Русинів-Українцїв від Москалїв. Московщина і її найвизначнїйші полїтики того часу, цар Петро I і цариця Катерина II, свідомо, отверто та явно йшли на знищеннє української гетьманської держави та на зєдиненнє Українцїв з Москалями в один нарід. Притім вживали вони насили, постраху, оружя, тюрем, Сибіру і ката, брехливих обітниць,

підступу, хитрости, гроша і деморалїзації. З окрема-ж вживали вони обману широких а темних сїльських мас народа, котрим обіцювали поміч проти самостійницької української старшини-панів, аби потім — здавивши вільні українські порядки — наложити тим тяжче панське й державне ярмо на сї маси. Якже їм було треба, то віддавали українські народнї маси безсердечно в руки Польщі та польської шляхти (Петро I правобережну Україну, Катерина II гайдамацьких повстанців).

Неволя, яку несли демократично-републиканській Україні „великі реформатори“ Московщини, була всестороння: політична, (знищеннє самостійности й вільного та виборного ладу), соціяльна (кріпацтво) та культурна (знищеннє автономії церкви і заборона українського друку й української школи).

З усіх вчинків царя Петра I і цариці Катерини II та їх міністрів і ґенералів видко, що Москалї мали Україну за чужий край, котрий вони хотїли загорнути собі тілько на те, аби заневолити український люд, аби обложити його податками і драчками, загарбати собі гарні, просторі українські землї, закувати наш нарід у кріпацтво та здобути Россії доступ до Чорного Моря.

Знов-же Українцї боронились всїма силами як проти московської так і проти польської переваги і все змагали ся вибити цїлу Україну на волю і утворити з неї осібну, самостійну та незалежну козацьку републику (гетьманство) зі свобідним виборним ладом та з рівністю всїх людей. Із цїлої довгої та сумної боротьби українських патріотів: Мазепи, Гордієнка, Орлика, Полуботка, Кальнишевського та Залїзняка з московськими гнобителями та з Польщею виходить, що Русини-Українцї мали себе безперестанку за осібний нарід від Москалїв і що Русини-Українцї (а бодай більш освічені та розумнійші зпоміж них) бажали збудувати сильну і самостійну українську державу, осібну і від Польщі і від Москви.

XXXVIII.

Як через люблинську унію нашу Русь-Україну пасїла Польща так через переяславську умову насїла нашу землю

Москва. Та коли безладна й упадаюча Польща була за слаба, аби здавати Русь-Україну і не могла побонати нашого лицарського і славного козацтва, то абсолютна і деспотична Москва мала більше сили і більше хитрости, та поволї й постепенно, використуючи незгоду Русинів-Українцїв, обкроювала українську свободу, доки її цїлком не скасувала.

Козацькі війни підірвали Польщу раз на все і від тих воєн Польща все хиріла та хилила ся до упадку. Але й наша козацька Україна, вибивши ся на волю зпід Польщі, не мала на стілько сили, аби визволити решту українського народу та щоби встояти супроти захланних і сильних сусїдів, проти ненаситної Москви.

З того, що наша Україна не встояла ся проти Московщини і в 110 лїт по переяславській умові втратила свою державну самостійність та зістала влучена до Россії, виводять всякі „обєдинителї", буцїм-то Україна зрекла ся своєї самостійности добровільно, почуваючи себе за одно з Москвою. Ми вже виказали, як отся „добровільність" виглядяла і чи справдї Українцї мали себе за рідних Москалям. Годить ся одначе сказати кілька слів про се, які то були причини, що не дали Українї видержати побідно боротьбу з Москвою, а навпаки дали перевагу Московщинї.

Причини сї були троякі. Лежали вони: 1. в міжнароднїх обставинах, 2. в руїнї і внутрішнїм розладї України і 3. в розвитку Московщини в новочасну Россію.

Міжнароднї обставини були для України дуже непригожі. Молода, ще неокріпла українська держава мала кругом себе за багато ворогів (Польщу, Московщину й Татарву). Всї вони клювали Україну безнастанку з усїх боків і лучились зі собою проти України, роздроблювали силу України, дїлились її тїлом. Україна-ж не могла найти союзника поза тими трома сусїдами, бо західно-европейським державам (Франції, Анґлії, Еспанії, Голяндії, Австрії та Прусії) неінтересно було тодї, що дїєть ся десь-там, на сходї Европи. Сї держави не мали ще тодї тих, суперечних з Россією інтересів, що їх вони мають тепер що-до Балкану, морських проток, азійських посїлостей і т. д. Дві тільки держави інтересувались по трохи Україною: Швеція

й Туреччина. Перша одначе програла війну з Россією й її союзниками, Польщею й Данією, та підупала. А таксамо друга була тоді вже в занепаді та мала великі війни і клопоти з Австрією і Венецією та з бунтами підданих собі народів і країв. До того-ж її підданець, кримський хан, сусід України, мав саме інтерес в тім, щоби підривати Україну. Позбавлена отже союзників, а обскочена ворогами, Україна не могла встояти у нерівній боротьбі.

Не могла встояти тим більше, що край зруйнований був вічними війнами, просвіта дуже підупала, найкращі провідники й сини народу вигинули в війнах, а в нутрі народу йшла станово-клясова колотнеча й боротьба „черни" з „кармазинами", селян і простого козацтва з багатими старшинами. Якби Україна не мала кругом себе ворогів та мала зі 100 літ мира з сусідами, то отся колотнеча не завадила-б їй була. Навпаки, довела-б була вона до нових, кращих і сильнійших порядків на Вкраїні, до впорядкования України на наскрізь новочасних, західно-европейських основах. Україна-ж і так була републикою з виборним ладом та широкою волею людини. Коли одначе Україна мала лихих сусідів, то вони визискали „руїну" та внутрішнє розладдє в Україні, щоб її знищити.

А доконало ся отсе знищеннє тим лекше, що саме тоді, як Україна через 100 літ кидала ся на всі боки, шукаючи виходу з матні, Московщина спокійно розвивалась з азійської деспотії в деспотію азійсько-европейську. То значить: давнє, маловпорядковане самодержавє татарського походження скріпляла вона в себе новим, впорядкованим, чиновницько-військовим. Дехто, навіть з Українців, називає Петра І й Катерину ІІ „великими" за отсю їх роботу. По правді-ж, коли були вони „великими", так хиба великими катами. Не завели вони в Россії справдішньої культури, освіти, промислу, волї, толєранції (вирозумілости), людяности — а завели: дику салдатчину, хабарницьке чиновництво, полїтичну полїцію й мордованнє людей, як полїтичні орудя самодержавя, та кріпацтво, як спосіб правлїння мужиками при помочи „дворян". Вони скріпили тим робом в десятеро московське самодержавє й темну силу в Россії та через те скріпили й заборчу силу Россії

проти сусїдів. Проти такої сили не могли тодї встояти нї Україна, нї Польща, нї Крим, нї Фінляндія, нї инші поменші держави чи народи і всї мусїли попасти в лабети сеї сили — поки не здержалась вона на час природно: з одного боку на Балтику, з другого на Чорнім Морі, між ними-ж на межі сильних держав, Німеччини та Австрії.

Сьогодня одначе бачимо, що хижацька російська деспотія і сї межі хоче проломити, аби пожерти дальші країни. Не дивуймо ся тому, що й Україна не встояла проти неї.

XXXIX.

Заки вернемо до дальшої української історії, годить ся ще в отсїм місцї розказати, як то стало ся і звідки те пішло, що назви „Русь“ і „Русини“ на означеннє нашого краю й народу (а „руська мова“ на означеннє нашої мови) на наддніпрянській Україні — іменно-ж на Лївобережі й Слобожанщині і т. д. — загибли, а натомість приняли ся назви „Україна“, „Українці“ й „українська мова“.

Як звісно, старе імя нашого народа було „Русь“ та „Русини“. Так звали себе наші предки від IX віку аж до самої Хмельниччини і ще якийсь час по нїй. Під словами „Русь“ і „Русини“ розуміли тодї наші предки (а таксамо сусїди) тільки „Україну“ й „Українцїв“, міжтим як на означеннє Москалїв („русских“) та їх краю вживали тільки слів „Москалї“ і „Московщина“. Таксамо чужинцї (Німцї, Французи, Анґлїйцї і т. д.) звали нас і тільки нас від IX віку аж до половини XVII віку словами „Rutheni“, „Russi“, „Rusci“, а наш край звали „Ruthenia“, „Russia“, „Ruscia“, між тим як Москалїв і Московщину звали вони „Mosci“, „Moscoviti“, „Moscovii“ і „Moscovia“, „Moscovitia“.

Щойно по Хмельницькім (в XVII віцї), а особливо по Мазепинім погромі під Полтавою (в XVIII віцї), стали в нашого народу загибати назви „Русь“ і „Русини“, а натомість приймають ся імена „Україна“ і „Українцї“. Слово „Україна“

мало-що молодше від слова „Русь“ та означувало зразу майже ту саму землю, котра первісно звалась „Русь“, себто околиці по ріці Роси й Росаві. Ось-так в старій київській літописи пишеть ся про смерть князя Володимира Глїбовича (конець XII столїття), що „о немъ Украина много постона“, себто, що Україна по нїм дуже зажурила ся. Поширяти ся зачинає те імя одначе щойно в XV та XVI столїттях враз з початком і розвитком української козаччини. Козаччина зародилась там, де передше „Русь“: по ріках Роси й Росаві, на „Україні“. Разом з тим, як козаччина поширялась на південь у степи, на схід — на Лївобереже, та на захід — на части Волини й Поділля, поширяла ся й назва „Україна“, а за сим і імя „Українці“. Гетьман Петро Конашевич-Сагайдачний (в початком XVII столїття) писав ся вже „гетьманом України по обох боках Дніпра“; Богдан Хмельницький в половині XVII столїття підписував ся „гетьман України“, а його писар Зорка говорив над його труною 1657 року, що по нїм плаче „уся Річ-посполита *) українська“.

Отся назва „Україна“ або „Мати-Україна“ на означеннє держави українських гетьманів, а навіть всеї землї заселеної нашим народом, стрічаєть ся від сього часу (від половини XVII віку) постійно в народнїх піснях, козацьких думах, штучних віршах і драмах, в лїтописях та документах. Таксамо чужинцї (Нїмцї, Французи, Анґлїйцї) вживають її від сього часу в тім значінню в своїх писаннях і на мапах Европи, навіть як збірне імя нашої землї, всього нашого народу.

А разом з тим, як поширялись у нас назви „Україна“ і „Українець“, загибали старі назви „Русь“ і „Русини“. Ще за Хмельницького й Виговського (половина XVII віку) говорено і писано про нас „Русь“, „руський нарід“, „руське князівство“, „Русини“. Але як Україна ввійшла в спілку й тїснїйші зносини з Москвою та Москалями, тодї й зачинають у нас слова „Русь“ і „руський нарід“ та означеннє нашого краю і народу загибати — головно-ж із сеї при-

---

*) Річ-посполита се — република.

чини, щоб відріжнити нас від Москалїв, котрі звались „русскими людьми". Ще Грицько Полетика (конець XVIII віку) вживав сих старих імен, називаючи свою сильно-противосковську історію України „Історією Русів". Якже Гетьманщину і Запороже влучено цїлком до Россії, тодї загинули назви „Русь" і „Русини" в теперішнїх ґуберніях чернигівській, полтавській, київській, харківській, катеринославській та херсонській до решти, а зістали ся тільки назви „Україна" і „Українцї".

Слово „Русь" на означеннє нашого народу й землї зістало ся ще тільки на Волини, Поділлю, Холмщинї та Галичинї, — там, де наш нарід мав до дїла тільки з Польщею, а не стрінув ся ще з „русскими людьми", себто з Москалями. Якже Москалї заняли Волинь, Поділлє й Холмщину (з кінцем XVIII віку), то й там слова „Русь" та „Русини" загибають. Тепер уживають ся вони на означеннє нашого народу й землї ще лише в Галичинї й Буковинї під Австрією та в сусїднїх з ними околицях Угорщини, де наш народ не мав досї до дїла з „русскими людьми" (Москалями) та міг без баламутства вживати свого старого імени. Одначе і в Галичинї за останнїх двайцять лїт принялись дуже назви „Україна" і „Українцї".

Ось-так слова „Україна", „Українцї" і „український" увійшли в нас поволї на місце давнїйших слів „Русь", „Русини" і „руський", котрі загибли в нас (з виїмкою Галичини та Угорської Руси) тільки тому, щоби ми могли себе від „русских людей" (себто Москалїв) відріжнити. В отсїм і лежить ще один доказ, що ми, Русини-Українцї, є окремий нарід від Москалїв. Якби наш нарід вважав себе коли-небудь заодно з Москалями, то не відріжняв-би себе й свого краю окремою назвою від Москалїв і Московщини. Видко одначе, що Українець вважав себе не одним народом з Москалем, коли навіть кинув своє давнє імя „Русь" і „Русини", або тільки відріжнити себе від „русских людей" і „Россії" (Москалїв і Московщини).

І чужинцї таксамо заперестали нас називати нашим давнїм іменем („Russi", „Russia", „Rutheni", „Ruthenia") відтодї, як те старе імя в грецькій формі „Россія" цар Петро I загар-

бав для Московщини. Чужинцї зразу не могли привикнути до сього, щоби „Moscovia“ стала зватись „Russia“, а давня „Russia“ (Україна) то вже чогось не „Russia“. Доси вони знали, що „Russia“ і „Ucraina“ се одна і таж сама земля між Карпатами а Донцем, а „Moscovia“ се знов окрема земля між Новгородом а Уралом вздовж Волги. Аж тут нараз назва „Russia“ переходить з України на инший край, а слово „Moscovia“ десь никне! Не всї чужинцї в тім таки зараз розібрали ся. Одні зміркували в чім річ та стали звати нас правильно звісним їм уже іменем „Україна“ і „Українцї“ і так значили на мапах Европи. Инші одначе дали збаламутити ся хитрости Петра I і стали звати нас „Малороссами“ і „Малороссією“, а Москалїв і Московщину „Великороссами“ і „Великороссією“. Отсе баламуцтво тинясть ся ще декуди й до нинїшнього дня — тим більше, що його вперто піддержують в світї российський уряд та российські ґазетярі, бажаючи закрити істнованнє українського народу.

XL.

Та вертаймо знову до української історії.

Майже в тім часї, коли цариця Катерина II касувала останки української волї, розібрано й Польщу. По Хмельниччинї і по дальших козацьких та шведських війнах стала Польща цїлком упадати. Між польською шляхтою здобули собі найбільшу силу багаті маґнати, що були неначе „короленятами“ в своїх землях. Ніяке право — ні королївське ні соймове — для них не істнувало. Шляхта і маґнати, привиклі до сього, щоби хлопи на них гарували, вміли тілько гуляти й дбати тілько про свій особистий інтерес. Через те й вибирали вони королем того, хто більше платив, а готові були для інтересу зрадити й свою Польщу.

Тодї три сусїдні держави: з заходу Прусія з королем Фридрихом II, з полудневого заходу Австрія, де панували цїсарева Марія Тереса й її син Йосиф II, а з північного сходу Россія, де правила Катерина II, задумали розібрати Польщу між себе і зробили се трома наворотами: 1772, 1793 і 1795 року.

Прусія забрала західну часть чисто-польських земель коло міста Позпаня; Австрія забрала Галичину, а Россія взяла решту — „руські“ (українські й білоруські) землї: правобічну Україну, Поділлє, Волинь і Білу Русь, а крім того Литву і властиву Польщу з містом Варшавою.

Тим способом з кінцем XVIII віку наш нарід опинив ся під двома великими державами: в Галичинї під Австрією, а решта під Россією. Здавало ся тодї, що наш нарід уже вмер. Один тільки „хлоп“ говорив українсько-руською мовою. Всї висші верстви відчужились.

В Галичинї, під Австрією, стогнав наш „хлоп“ під польською панщиною, яку значно злекшив вихований на вільнодумних і свободолюбних писаннях цїсар Йосиф II. А на российській Українї — себто на Волини, на Поділлю та на цїлій наддніпрянській і слобідській Українї — гинули селяне в страшнім кріпацтві.

На Волини, на Поділлю та на правобережній Українї (а також на Білій Руси) панували дальше над українським чи білоруським „хлопом“ польські пани („шляхта“) — із сею ріжницею, що давнїйше, під Польщею, „панщина“ була для „хлопів“ лекша від „кріпацтва“ під Россією. Слаба Польща, де не було нї доброго війська нї поліції, не могла притиснути „хлопів“ так, як вчинила се опісля самодержавна российська держава зі сильним військом і поліцією.

Знов-же в колишнїй Гетьманщинї (Чернигівщина і Полтавщина), Слобідщинї (Харківщина й Курщина) та на Запорожі (Катеринославщина й Херсонщина) з останків козацької волї й самоуправи нї слїду не зістало ся. Лївобережна та слобідська козацька старшина — з давнїх козацьких родів та з пізнїйших світових заволок — дѣставши від Москви „кріпостне право“ над селянами, пристала до Москви. Із тих старшин та з усяких российських ґенералів, що діставали від уряду землї на Вкраїнї, виробив ся з кінцем XVIII віку новий шляхецький стан, так звані „лївобережні дворяне“, що вживали вже не української мови, але перейняли в школах тодїшню московську книжну мову.

XLI.

Тодішня московська літературна (себто книжна) мова не була чисто-народньою московською мовою, але мішаниною, що витворила ся з мов: церковної, української та московської.

Як звісно, давніми часами не писало ся в ніякого народа простою мовою, як люде говорили, але писало ся церковною мовою, яка в західно-европейських і римо-католицьких народів була латинська, а в східно-европейських славянських народів славянського обряду старо-болгарська. Та дальше стали письменні люде писати простою, всім зрозумілою мовою, аби всі могли користати з науки.

Сей звичай виробив ся в західній Европі насамперед (по році 1200) в полудневій Франції, потім (коло року 1300) переніс ся до Італії, дальше (коло 1400 р.) до Анґлії та до Чехії (Іван Гус), а коло 1500 року до Німеччини. Виробляв ся він разом з розцвітом міст (гóродів) і міщанства та з поширеннєм так званих „реформаційних" думок, себто думок про те, що римо-католицька (папська) церква попсувала правдиву Христову віру та що треба ту віру назад направляти („реформувати") та вертати до давнього, „євангельського" християнства. Міщане стали писати народньою мовою тому, бо їм то лекше приходило, ніж по латинськи. А знов-же „євангелики" стали перекладати на народні мови Святе Письмо, аби нарід міг спізнати Христову науку прямо зі Святого Письма та щоби тим способом визволити нарід зпід впливу духовенства.

І в нас, на Вкраїні-Руси (а таксамо на Білій Руси), звичай писати мовою, зближеною до простонародньої, зачав входити разом з тим, як в нашім народнім життю набрали значіння міста (гóроди) та як у нас за прикладом Чехії і Німеччини поширились „євангелицькі" думки. Стало ся се з початком XVI віку (по році 1500), як у нас стали розвиватись міщанські „брацтва", братські школи, бурси, друкарні і т. д. та як і в нас зачали ширитись реформаційно-євангелицькі думки („лютеранство", „аріянство" або социніянство" і т. д.). Появились у нас тоді друком книжки, писані майже чистою народньою мовою

(„Святе письмо“ в перекладі дра Скорини, писання Будного, Зизанія і т. д.). Хоч наше стародавнє українське духовенство обставало за тим, аби дальше писати книжки „церковною“ мовою, одначе в брацьких школах, де наплило багато світського народу — шляхецьких, міщанських і козачих синів — виробляв ся таки в XVII віці звичай писати „вірші“, „канти“, „драми“, „комедії“, „інтермедії“ і т. п. майже цілком чистою українською народньою мовою. Такою мовою писано тоді акти, листи, літописи, особливо в українських козаків, що не дуже-то знали церковщину.

Ось-так наша письменна мова, що зразу дуже була підмішана церковщиною, в XVII і XVIII століттю цілком зукраїнщилась. Іван Котляревський, пишучи з кінцем XVIII віку свою „Перелицьовану Енеїду“ та „Наталку-Полтавку“ просто-народньою мовою, не впровадив властиво ніякої новини. Новиною було тільки те, що його твори були се перші українські друковані книжки, писані на новочасний лад та ще й писані з умислу по українськи — са́ме тоді, коли українські пани стали калічити по московськи.

Натомість в Москві ніколи не писано простою московською мовою, але все „церковщиною“, себто старо-болгарською мовою, яку Москалї чим-раз то більше перекручували на московське. Якже від часів Петра І українські вчені з київської Могилянської Академії стали йти в Московщину на професорів і епископів, то вони занесли в книжну, московсько-церковну мову багато українських слів і такою мішаниною писали Москалї від часів Петра Великого.

Сю мішанину підмішав ще більше московськими словами московський поет з часів Катерини І Ломоносов і від нього назвала ся та літературна (книжна) московська мова „ломоносовщиною.“ Оттою „ломоносовщиною“ писано з кінцем XVIII віку всї книжки і документи та учено в школах по цілій Россії. І на Вкраїнї заведено по школах теж „ломоносовщину“ та стало говорити нею все „дворянство“ і „чиновництво“ (себто урядники).

Та пізнійше, вже около року 1820, виступив у Москалїв великий поет Пушкін, що завів у письмі майже чисту московську

мову. Від того часу мають Москалї свою чисту та чим-раз чистїйшу книжну мову, з якої викидують всякі церковні та українські причіпки.

XLII.

Ми навмисне розказали дещо докладнїйше про московську „лїтературну“ (книжну) мову, бо „москвофіли“ і „обєдинителї“ говорять, що — хоч наш нарід говорить відмінно від Москалїв — одначе лїтературна мова в обох народів має бути одна та що ся „лїтературна“ мова з давен-давна в обох народів спільна.

Та з того, що розказано, виходить, що спільної лїтературної мови між Русинами-Українцями і Москалями нїколи не було і цїлком нема та що Москалї мають свою відрубну лїтературну мову, з якої викинули й сю дрібку „українства“, яку там занесли учені з київської Академії.

Що є багато спільного (або подібного) в нашій мові і московській се правда. Але й між польською, чеською і церковноболгарською мовами й нашою мовою теж багато спільного. З того одначе ще не виходить, аби те все була одна мова. Всї мови в Европі мають дещо спільне, бо всї вийшли з одного пня і від себе взаїмно дещо переймають: „матїр“ — по латинї „mater“, по нїмецьки „Mutter“, по грецьки „метер“, по французьки „мер“; „дім“ по польськи „dom“, по чеськи „dum“, по латинї „domus“; „син“ по литовськи „sunus“, по нїмецьки „сон“, по анґлїйськи „сун“; „вовк“ по польськи „wilk“, по нїмецьки „Wolf“, по литовськи „wilkas“; „дати“ по польськи „dać“, по латинї „dare“, по грецьки „дідомі“; „видїти“ по польськи „widzieć“, по латинї „videre“ і т. д. От-так у всїх мовах багато-багато слів подібних, але з того ще не виходить, аби се була одна мова.

Так і наша українська мова а московська то дві осібні і ріжні мови. Наша мова й старша, бо наш нарід уже здавна був, а Москалї витворили ся щойно пізнїйше, вже по хрещенню Руси, з мішанини Вятичів, Фінів, Русинів і Моголів.

Коли-ж у наших освічених верстов на Лївобережу запанувала з кінцем XVIII віку згадана „ломоносовщина", то сталось се так: До половини XVIII віку Українцї мали себе за освіченійших, культурнійших і кращих від півдиких Москалїв, хочби й московських бояр.*) Одначе за Катерини II та иньших царів і цариць завів ся в Петербурзї розкішний і блискучий двір на французький лад (хоч тільки по верху, бо в ґрунтї річи під французькою полїтурою остало варварство). Рівночасно культура на Вкраїнї — наслїдком довголїтнїх воєн, руїни краю, виселення багатьох українських учених до Московщини та наслїдком знищення українського шкільництва й друку Петром I і Катериною II — підупала. Не диво, що й лївобережні „дворяне", виховувані тепер в московській школї та наслїдуючи „благородну моду" з „самої столицї", зацвенькали по московськи, а свою рідну, українську мову стали вважати „простою" мовою своїх кріпаків.

XLIII.

Ось-так з кінцем XVIII віку наш нарід — здавало ся — і полїтично й культурно завмер: утратив свою державу, утратив свою шляхту й козацьку старшину, знесилив ся у боротьбі, попав переважно у кріпацтво, утратив свої школи, своє друковане слово та свою освічену верству, що приняла чужу мову. Та се була тільки позірна смерть!

Серед мас українського народу жила память славного козацтва і колишньої волї. В піснях і „думах" співали „кобзарі" й „бандуристи" про козацьку славу, про славного „Хмеля", про „війни" і „свари", про те, як-то колись було, що „не було лїпше та не було краще, як у нас на Вкраїнї", про руїну Січи Москалями і т. д. Серед лївобережних дворян, що були синами та внуками козацьких старшин, заховувала ся память про лицарську давнину та про українське самостійне гетьманство.

---

*) Майже всї епископи в Россії за часів Петра I і по нїм були Українцї. Як Петро I відчинив у Москві і в Петербурзї перші московські високі школи, то й учителї і ученики в них були зразу майже самі Українцї.

Вони, хоч учили ся в школах по московськи та хоч уже навіть говорили між собою московською мовою, все таки бодай трохи почували себе Українцями, не любили Москалів та згадували колишню свобідну козаччину. З ними було таксамо, як опісля з нашою інтеліґенцією в Галичині, що вивчена в німецьких та польських школах, звикла говорити та писати по німецьки або по польськи, але почувала себе Русинами і змагала до відродження свого народу в Галичині.

Крім того поміж лївобережними українськими дворянами, що їздили зчаста в західно-европейські краї, стали розширяти ся ті вольнодумні і до народу прихильні, а царям і панам ворожі думки про свободу, про народню управу, про скасованнє абсолютизму і т. д., які тоді запанували у Франції, де освічене міщанство враз з селянством зробило 1789 року і 1793 року революцію, скасувало абсолютну власть короля, скасувало панщину і всї панські привілеї, а завело рівність, свободу всїх людей і конституцію з парляментарно-виборчим ладом.

Отже в тих лївобережних козацьких потомків сї нові французькі революційні думки про свободу, про рівність та про конституцію змішали ся з давніми споминами про козацьку свободу й українську самоуправу. Через те розвивала ся між лївобережними дворянами прихильність до своєї вітчини, Матки-України, і до свого українського, простого народу.

Найбільше зростали сї думки в козацько-дворянських родах Капністів, Полетиків, Білозерських, Гоголїв і иньших. Серед родини Полетиків зложила ся навіть дуже патріотична і повна козацького свобідного духа та повна думок про незалежність України історія, що зветь ся „Історія Русів“ (себто: Українців). Та „Історія Русів“ ходила в багатьох відписах поміж українським дворянством та з неї вчив ся опісля й Тарас Шевченко вперве нашої історії і набрав ся з неї чимало свобідного й патріотичного духа.

А знов-же один з Капністів, ґраф Василь Капніст, їздив 1791 року до Берлїна яко тайний посол українських лївобережних дворян до пруського короля, щоби сей визволив Україну.

Замітне, що й тодішній український митрополит з Галичини — що по розборі Польщі (1772 року) належала вже до Австрії — Лев Шептицький, в однім своїм письмі до віденського цісарського правительства заохочував Австрію попирати галицьких Русинів, бо через них можна прихилити собі й наддніпрянських Українців, котрі тужать за давньою волею. Мабуть, що Лев Шептицький зносив ся потайки з Грицьком Полетикою, ґрафом Капністом та иньшими Українцями з колишньої Гетьманщини. В кождім разї бачимо, що у Гетьманщинї (а навіть і в Галичинї) жила тодї — з кінцем XVIII віку — думка про самостійність України.

Жила вона і зараз по 1800 роцї, з початком XIX століття, коли — здавалось — темна, глуха ніч покрила всю Україну. Істнувало тодї на Вкраїнї якесь тайне „Товариство визволення України“, а провідника українських дворян з Лівобережа, Лукашевича, арештовано навіть за приналежність до нього. Знов-же в 1821 роцї, поліція викрила на Вкраїнї тайне „Общество соєдиненних Славян“, до котрого належали тодї лївобережнї, майже самі українські пани. В проґрамі сього товариства було й домаганнє автономії України.

Значить: і в сї найтемнійші часи найкращі уми України думали про волю рідного краю, про визволеннє України зпід московської кормиги.

XLIV.

Не диво проте, коли там, на тій недавній ще „Гетьманщинї“, серед автономістичного українського дворянства виступив в 23 роки по зруйнованню Січи чоловік, що видав першу, на новий лад писану книжку простою українською мовою (1798 року). Сим чоловіком був син полтавського дяка Іван Котляревський, а книжка його звала ся „Енеїда“.

Отсю „Енеїду“ переробив Котляревський зі старинної римської поеми про князя Енея, що по староримським казкам мав бути предком перших основателїв Риму. Та Котляревський

переробив сю „Енеїду“ так, що надав Енеєви і його лицарям українську, козацьку подобу і українські звичаї. Притім згадав Котляревський в „Енеїді“ і про Запорожську Січ і про Гетьманщину, а описуючи Енеєву подорож до пекла, повсаджував у пекло змосковщених панів та московських чиновників, що кривдили й утискали український нарід. Крім „Енеїди“ написав ще Іван Котляревський дві гарні комедії зі співами для вистав в театрі, а то: „Наталку Полтавку“ і „Москаля Чарівника“.

Від часів Котляревського стала наша мова чим-раз то більше заводити ся в письменстві. Правда — були й давнійше (ще з початку XVII віку) на Руси-Україні люде, що пробували заводити живу, народню мову в письменство. Перший, як звісно, зробив те ще др. Франц Скорина. Пізнійше козацькі літописи та багато віршів, релїґійних пісень, театральних комедій і т. п. за часів „Гетьманщини“ писано чим раз то простійшою та чистійшою мовою. Але по скасованню української самостійности і по установленню кріпацтва, як заведено на Вкраїні в школах і в урядах московську „ломоносовщину“, тоді здавало ся, що наша мова загибла. Котляревський показав, що вона живе і що нею не треба гордувати.

Небавом слїдом за Котляревським пішли й инші інтеліґентні Українці: Гоголь, Гулак-Артемовський, Грицько Квітка-Основяненко, що написав прегарну повість „Маруся“, Евген Гребінка й инші, що стали писати по українськи, чистою селянською мовою й описували в своїх писаннях життє та долю простого українського народу.

Иньші-ж вчені Українці, хоч ще не наломили ся писати рідною мовою і хоч писали дальше по московськи, але писали тілько про Україну і про її нарід, писали про українську славну історію, про наші народні пісні й звичаї та про селянське життє. Тим способом український патріотизм чим-раз то більше зростав.

Ще більше стало українство зростати, коли 1819 року заходом і коштом українських дворян заложено університет в найбільшім місті слобідської України, в Харкові, а опісля р. 1833 основано університет у столиці України, в Київі. Професорами

на тих університетах поставали вчені Українці, деякі з них навіть гарячі патріоти. Хоч вони вчили по московськи, все-ж таки вщіплювали в молодих людей любов до України. Незабаром більша часть молодіжи на тих університетах стала признавати ся до українського народу.

Отсе було літературно-культурне відродженнє українства. Довершилось воно в найтяжших часах політичної неволі, кріпацтва народніх мас та обмосковлення наших висших верстов. Тим більше засвідчає воно про невмирущість українства та про се, що Українці а Москалї то не одно. Інакше чого-б у сю темну годину люде воскрешали з гробу те, що здавало ся на віки тяжким каменем привалене? . . . Перла їх — видко — до сього якась необорна сила: любов до свого, память про давню волю й славу, свідомість своєї окремішности від Москалів. Перла їх таксамо, як необорна й дивна сила пре на весну билину прозябати з зерна, гонить гони і пуки на дереві, видає листє й цвіти . . .

Вигнане з державного, урядового, церковного й шкільного життя українство проявлялось письменством. Так як ріка, загачена поперек корита, найде собі боком дорогу й тече дальше.

Живий нарід не хотів умирати.

XLV.

Але більший рух зачав ся аж тоді, коли став видавати свої поеми наш народній ґеній і кобзар, Тарас Шевченко. Він був сином кріпака з правобережної України, з околиць Київа. Зразу пастух та льокай-козачок у свого дідича, викуплений опісля на волю, став писати гарні поезії (вірші), де описував славну бувальщину України, крівавими словами малював недолю кріпаків, грімким і гострим словом звертав ся проти московської, царської та панської неволї та взивав земляків ратувати Україну від загибели. Шевченкові твори, писані з гарячим серцем для рідного народу та з ненавистю до гнобителів України й її люду, хапали за серце і потрясали всіх молодих Українців, у яких ледви тліла іскра українства, та вливали в душі їх патріотичного духа.

Шевченка повитали Українці як свого пророка. Зачав ся великий рух. Щоби працювати для свого народу, найвизначнійші молоді Українці в Києві завязали коло 1845 року товариство, що називало ся „Брацтво св. Кирила й Методія“. Се товариство мало на цїли:

1. змагати до забезпечення українському народови самостійности так, щоби Русь-Україна становила осібну державу, котра була-б у спілцї з иншими славянськими свобідними державами: Москвою, Польщею, Чехією, Болгарією, Сербією і т. д.;

2. змагати до заведення в самостійній Руси-Українї конституційної управи;

3. змагати до заведення в Українї по школах і урядах української мови;

4. домагати ся скасовання кріпацтва і всякої неволї, а заведення свободи й рівности.

Отсе була проґрама кирило-методіївських „братчиків“, котрих проводирями була українська трійця: Шевченко, поет і історик Панталеймон Кулїш та славний історик Микола Костомарів.

З проґрами „Кирило-методіївського Брацтва“ видко, що братчики мали подібні думки, які були ще в „Гордїєнковій конституції“ з 1709 року і у Мазепи та Орлика, а ще давнійше у Дорошенка, далї в „Гадяцьких пунктах“ Виговського і Немирича та у Хмельницького.

Як тамті всї патріоти бажали собі „самостійної України“, так бажали собі сього і „кирило-методіївські братчики“. Як Запорожцї й Гордїєнко бажали не тілько самостійної України, але ще й повної свободи і рівности всього народу та демократичного і на народї опертого ладу в Українї, таксамо домагали ся сього „кирило-методіївські братчики“.

Тільки „кирило-методіївські братчики“ думали, що зможуть здвигнути самостійну Україну тим способом, що вона буде у спілцї з иньшими славянськими державами. Через те — думали братчики — настане між Славянами мир та згода і Москва та Поляки не будуть гнобити нашого народу, але скорше пристануть на його самостійність.

Розумієть ся, що „кирило-методіївське брацтво“ було тайне, бо під російським урядом, а ще до того під тодішнім жорстоким царем Миколою I не вільно було (і не вільно ще й тепер) заводити ніяких таких товариств. Коли-ж московський царський уряд довідав ся про те „брацтво“, арештував усіх братчиків і порозсилав їх по тюрмах та далеких землях. Дуже гостро покарано Куліша й Костомарова, а найгострійше Шевченка, бо він у своїх поемах дуже завзято вдарив на царів і на панів, на московський уряд і на панщину, а проповідував вільну Україну „без холопа і без пана“.

Шевченка заслав цар Микола в далекі пустині, в Азію, служити за кару ціле життє в салдатах по ріжних фортецях, заборонивши йому що-небудь писати, а навіть рисувати (бо Шевченко був також добрий маляр). Аж по смерти царя Миколи I вдало ся „братчикам“ випросити дозвіл на поворот в Україну. Шевченкови аж по 12-ох літах неволї дозволено вернути до Европи, але не дозволено вертати на Вкраїну і він зломаний на здоровлю помер на чужині, в Петербурзї, 1861 року.

Українцї перевезли Шевченкове тїло на Вкраїну і поховали його на горі, над рікою Днїпром, недалеко Київа, коло міста Канева, а нарід сходить ся на Шевченкову могилу молити ся за його душу та зложити поклін памяти того, „що народови волю писав“.

Кілька днїв по Шевченковій смерти російський уряд скасував кріпацтво, що проти нього боров ся Шевченко й инші благородні Українцї та Москалї.

XLVI.

Рівночасно з тим, як відроджував ся наш нарід на російській Українї, пробудила ся й та мала часть нашого народу, що була під Австрією в Галичинї.

Послїднїй раз проявило ся життє „руського“ (себто українського) народу в Галичинї ще за Хмельницького. Тодї галицькі Русини, міщане, дрібна „руська“ шляхта та селянство, приста-

вали до Хмельницького та виганяли Ляхів і Жидів. Якже-ж опісля, через виленську умову між Москвою і Польщею, Галичина зістала при Польщі і все народнє життє скупило ся в козаччині на наддніпрянській Україні, тоді галицькі Русини цілком завмерли. Шляхта до решти спольщила ся, спольщило ся й міщанство та висше духовенство. При українсько-руській мові зістав один тільки панщизняний „хлоп" та сільський темний „піп". Так прийшла Галичина під Австрію по першім розборі Польщі 1772 року.

Коли цісарева Марія Тереса прилучала Галичину до Австрії, то мáла вже під своєю рукою малу частку Русинів. Були то Русини угорські, що мешкають за горами Карпатами або Бескидами, в тій пасмузі північної Угорщини, що межує з Галичиною. Ті Русини зайшли на Угорщину через Карпати ще мабуть в старинних княжих часах. Галицький князь Лев Данилович в другій половині XIII віку прилучив отсих угорських Русинів на коротко до своєї галицько-руської держави. Пізнійше, за литовських та польських часів, еміґрувало туди багато Русинів, невдоволених польським панованнєм на Руси. Угорські Русини діставали зразу від угорських королїв усякі корисні права й мали в Угорщині чимале значіннє. Коли угорське королївство перейшло в спадщині, через дідицтво, на австрійську пануючу родину Габсбурґів, то й угорські Русини дістали ся під владу Австрії. Ті угорські Русини — хоч їх була тілько малá жменя — мали тоді більшу освіту від галицьких Русинів, бо на Угорщині були вже в тих часах доволї гарні латинські й німецькі школи.

Якже-ж Галичину прилучено до Австрії, то і в Галичині зачали заводити школи, а отсї угорські Русини стали учителями галицьких Русинів. Хоч ті школи були німецькі, все-ж таки була з них деяка користь і Русинам, бо через них стала зпоміж Русинів витворювати ся слабенька інтелїґенція.

Найбільше причинив ся до двигнення галицьких Русинів цісар Йосиф II, син Марії Тереси. Він був вихований на вільнодумних і до народу прихильних писаннях французьких поступовців і вчених та став заводити в Австрії новий лад. 1782 року скасував він давнє особисте підданство хлопів ґідичам і хоч панщина ще зісталась, але стала багато лекша.

Се діяло ся саме тоді, як під Россією на Вкраїні цариця Катерина II закувала свобідних досі українських селян у кріпацтво.

Дальше заснував цісар Йосиф II „руські" (українські) семинарі, де би виховувало ся освічене „руське" духовенство, а навіть велїв учити там дечого по „руськи". Але самі тодїшні Русини-учителї, що походили з Угорської Руси та були самими священиками, не знали, як їх учити; простою, „хлопською" мовою стидали ся вчити, а натомість учили незрозумілою „церковщиною". З такої науки не було пожитку і тому по кільканайцятьох лїтах скасовано ту науку.

Тимчасом між иньшими славянськими народами Австрії, а саме між Чехами, Словаками, Словінцями та Хорватами повіяв новий дух. Набравши ся з західної Европи, головно з Німеччини, поступових і до народу прихильних думок, стали молоді Чехи, Словаки, Словінції та Хорвати покидати чужі, панські мови, а прихиляти ся до свого рідного, простого народу, стали писати рідною мовою й будити свої народи до життя. Особливо настало се по великій французькій революції, що була 1789 та 1793 року та від якої пішла слава по всій Европі.

Ті прихильні простому народови й свободолюбні думки, які ширили ся між усіма Славянами, особливо між Чехами, приймали ся і в „руських" семинаристів у Львові. Ось-тодї між тими „руськими" семинаристами знайшли ся люде, що, взявши собі примір з Чехів і иньших Славян та набравши прихильних простому народови думок, бажали двигнути свій „руський" (український) нарід у Галичині й воскресити „руську" (українську) мову в галицькім письменстві.

Се була галицька „руська трійця": Маркіян Шашкевич, Яків Головацький і Іван Вагилевич, а душею їх був перший з них — поет Маркіян Шашкевич.

XLVII.

Ті молоді люде читали про те, як Чехи воскресили свій нарід, читали також і про те, що на р. Україні наш нарід уже

пробудив ся, та задумали пробудити його і в Галичині. У львівськім семинарі зібрали вони кругом себе чимало товаришів, учили ся від простого народу „руської“ (української) мови, та стали самі між собою по „руськи“ (українськи) розмовляти. Далї 1837 року видала отся „руська трійця“ першу книжку в Австрії, писану народньою українською мовою та фонетикою. Та книжка звала ся „Русалка Днїстровая“, а віє з неї гарячий, патріотичний, український дух та демократизм.

За примїром Шашкевича і його товаришів стали йти й инші, особливо молоді Русини. Коли опісля, 1848 року, віденські міщане та університетські студенти зробили у Відні революцію та забажали свободи, знесення панщини й надання конституції та як під напором революції заведено конституцію і скасовано панщину, тоді зібрали ся у Львові інтелїґентні Русини, аби взяти ся спільно до праці над своїм народом. Вони заснували товариство „Головна Руська*) Рада“ і ухвалили таку проґраму:

1. ми, галицькі Русини, є частею „руського“ (українського) народу, що був колись сильний і мав свою державу та є осібним народом і від Поляків і від Москалїв:

2. ми, Русини, маємо таке саме право, як инші народи, розвивати свою нарідність і свою мову — і

3. нам треба просвічати нарід народньою мовою.

Небавом потім у чеськім найбільшім містї, в Празї, зїхали ся на великий зїзд (конґрес) відпоручники всїх Славян, аби поладнати, як Славянам між собою жити. Тут галицькі Русини вперве зажадали, аби Галичину поділено на дві части: західну — польську і східну — українську та щоби Русини стали в своїй східній Галичинї своїми панами.

Коли-ж у Віднї зібрала ся перша „державна Рада“, аби ухвалити новий лад і конституцію, тоді посли від галицьких Русинів, а особливо Яхимович, промовляли за подїлом Галичини і за утвореннєм зі східної української части Галичини, з північної української части Буковини

*) „Руська“ се значить в Галичинї те саме, що „українська“.

і з Угорської Руси осібного „руського“ краю з осібним „руським“ соймом.

Се жадапне підпирав і тодішній славний проводир Чехів, посол Ріґер, та казав, що як Русини в Австрії будуть мати осібний край і повну свободу, то тоді вони зможуть підпомагати своїх братів Русинів-Українців, що під московськими ярмом, і легко може прийти до того, що Українці відірвуть ся від Россії.

Та польські посли стали вживати всяких способів, аби не допустити до поділу Галичини і промовляли проти того жадання Русинів. Особливо польський посол Землковський казав, що Русини то не є ніякий осібний нарід, а тільки така відміна Поляків. „Я сам — говорив Землковський — Русин з роду, але Поляк по народности“.*).

Полякам удало ся недопустити тоді до поділу Галичини на дві части: польську і українську. Та з того й так нічого не вийшло, бо цісарський уряд розігнав небавом парлямент, віденських революціонерів вигубив або позамикав у тюрми і конституцію скасував.

Тоді і галицькі Русини знов затихли.

XLVIII.

Так-то майже в один час пробудив ся наш нарід на Україні під московським панованнєм та в Галичині під Австрією. 1846 року завязали Українці в Київі „Кирило-Методіївське брацтво“, а 1848 року Русини в Галичині завязали „Головну Руську Раду“.

І одні і другі обстоювали окремішність нашого народу від Москалів та бажали двигнути свій нарід із занепаду. Та проґрама Українців з „Кирило-Методіївського брацтва“

*) Подібно цілком кажуть „обрусителі“, бо вони говорять, що ми не є ніякий нарід, але тілько відміна Москалів. Землковський і подібні йому перекінчики казали, що вони є „Русинами з роду, але Поляками по народу“, а москвофільські перевертні кажуть подібно, що вони „Малороси з роду, але Москалі (русскіє) по народности“.

була яснійша і дальше сягала, ніж проґрама галицьких Русинів в 1848 року. „Кирило-Методіївські“ братчики домагали ся у своїй проґрамі утворення осібної української держави, до котрої — розумієть ся — входили-б і галицькі та угорські Русини. А Галичане в проґрамі „Головної Руської Ради“ — хоч казали, що Русини-Українці є осібний нарід і від Поляків і від Москалів і що Русинам-Українцям належить ся повне право на розвиток — ще однак не дійшли до думки про самостійну українську державу, а тільки думали, якби зі східної части Галичини, з північної части Буковини і з Угорської Руси утворити осібний „руський“ (український) край з осібним соймом.

Та ріжниця походить відти, що Українці в Россії були більше освічені від галицьких Русинів та що між ними ще жива була память про самостійне українське козацьке гетьманство, яке знищила Москва. Тому їм і лекше насунула ся думка про самостійну Русь-Україну.

Та, як сказано, і россійські Українці по 1847 році, коли арештовано „Кирило-Методіївських братчиків“, і галицькі Русини, по скасованю конституції 1849 року, знов притихли.

Аж в десять літ по тім, коло 1860 року, починаєть ся новий рух. На Вкраїні випущені на волю українські патріоти закладають часопись „Основу“, що будила Українців до життя та домагала ся свободи для простого народу. Коли-ж 1861 року цар Олександер II, під напором вільнодумних Москалів і Українців (вихованих на писанях Турґенєва, Шевченка й инших), скасував панщину, тоді молоді Українці стали видавати для народу просвітні книжочки та завели по українських містах (ґородах) так звані „недільні школи“, де охочі молоді люде вчили даром неписьменних людей читати, писати і т. д. Для тих шкіл укладано навіть осібні українські книжки. Ся просвіта, яку молоді Українці ширили серед простого народу, не сподобала ся дідичам-Полякам та Жидам з правобережної України і вони счинили крик по своїх ґазетах, а далї і в однїй московській ґазеті, що Українці „бунтують“ нарід проти панів і проти царя, що оповідають народови про те, як Хмельницький і гайдамаки виганяли Ляхів і Жидів, та що вони хочуть воскресити козацьке гетьманство, себто українську державу.

А знов в Галичині, коли 1859 року заведено наново конституцію і коли до Галичини дійшли Шевченкові твори, зачав ся між Русинами новий рух. Молоді галицькі Русини, набравши ся з Шевченкових творів прихильних до народу думок, стали видавати часопись „Вечерниці“ і від того названо тих молодих Русинів „вечерничниками“. Та деяким старшим Русинам зпоміж інтеліґенції не подобала ся проста мова „вечерничників“ і той поступовий, прихильний селянам дух, який віяв серед них. Ті старші інтеліґенти бажали собі мати свою шляхту, своїх панів та свою „панську“ мову, а селян уважали мало-що не за худобу та гордували „хлопською“ мовою. Щоби відріжнити себе від „хлопів“, писали вони нїби церковщиною.

XLIX.

Отсей новий розвій українства з 60-их років минулого віку як в російській Україні так і в Галичині занепокоїв московських „обєдинителїв“ та московський уряд. Уже українські „недїльні школи“ не були йому по нутру, бо в них молоді Українцї-інтеліґенти вчили українських селян і робітників та ще й на українській мові. Тому, користаючи з польсько-жидівських та з ґазетярських доносів, московський уряд розвязав сї школи. Дальше заборонив сей уряд видавати „Основу“, вислав що-найкращих українських патріотів на засланнє в північні ґубернії, а вкінці 1863 року вийшов царський указ, котрим заборонено вживати української мови в друку, школї, церкві й урядї. Цїлею сього варварського указу було замкнути уста відроджуючому ся народови і наново покласти його до гробу. Сей указ операв ся на думцї „обрусителїв“, буцїм-то „нє било, нєт і нє будєт украінскава народа“ — був одначе са́ме доказом, що український нарід живе й розвиваєть ся, коли його розвій треба аж такими варварськими указами спиняти.

Якби Українцї та Москалї були з природи і історії одним народом, тодї Москалям й не треба-б було лякатись українських шкіл, ґазет, книжок, проповідей і т. п. — бо що не має основи в природі та в історії, се не розвинеть ся, але заснїтить ся само в собі. Московський уряд думає одначе инакше про укра-

їнство, коли лякаєть ся найменшого його прояву. Се найкраще доказує, що самі Москалї вважають нас окремим народом, який вони радї-б задержати в неволї.

Одначе не тільки свого українства налякала ся Россія, але й відродження галицьких Русинів. Як уже сказано, галицькі Русини 60-их років минулого віку дїлились на „молодших“ (переважно світських людей), що під впливом творів Шевченка та слїдами Шашкевича вживали народньої мови та „старших“ (переважно з духовенства), що були консерватистами, хотїли відріжнятись від „хлопів“ якоюсь „панською“ мовою і тому вживали в письмі церковщини.

Ось са́ме на тих заскорузлих „старорусинів“ або „святоюрцїв“ — так звали ся вони від того, що проводили ними крилошане від митрополїтальної церкви св. Юра у Львові! — звернув свою увагу московський уряд та московські „панслявісти“, себто ті Москалї, що бажали, аби всї Славяне стали Москалями. Тї панслявісти намовили отсих „панських“ Русинів пристати до московського народу, бо в Москалїв є „пани“, „цар“, „військо“, „урядники“, „мінїстри“ і „панська мова“, буцїм-то схожа на церковщину. До того обіцяли московські панслявісти тим „старорусинам“, що будуть їх запомагати грішми, та неодин злакомив ся на ті грошеві „пособія“. Коли-ж 1866 року Прусаки побили Австрію, тодї московські панслявісти пустили чутку, що Москаль скористає з австрійської воєнної недолї і забере Галичину. Тодї ті „старорусини“, бажаючи ще заки прийде Москаль приподобати ся московському урядови, оголосили в своїй ґазетї „Слово“, що Русини а Москалї то все одно і що Русинам треба пристати до московської мови.

От-так виробили ся в Галичинї „москвофіли“, себто ті відступники від нашого народу, що їм захочуєть ся якоїсь „панської“ мови і що гордують нашою мовою, звуть її хлопською („жарґономъ пастуховъ“) та тягнуть до московського. Та хоч один з головних москвофілів, Богдан Дїдицький, написав був навіть у 1866 роцї книжку, буцїм-то Русинови можна за одну годину навчити ся по московськи, то все-ж таки анї сам Дїдицький не навчив ся до самої смерти

говорити по московськи, анї не вдало ся до сьогодня москвофілам защіпити московської мови галицьким Русинам.

Багато людей зпоміж „святоюрцїв" пристало зразу до москвофільства прямо з несвідомости, не знаючи московської мови та беручи її — на основі подібної правописи — за одно з церковщиною. Коли-ж молоді „хлопомани" або „українофіли" вживали в своїх писаннях не тільки чисто-народньої мови, але й фонетичної правописи (по принципу: „пиши, як чуєш, а читай, як видиш"), то „святоюрцї" й „москвофіли" накинулись завзято на молодих „українцїв" за фонетику, хоч фонетика не була ніякою новиною, бо всї наші перші писателї (Котляревський, Гулак-Артемовський, Шевченко й Кулїш на росс. Українї, а Шашкевич у Галичинї) писали скілько мога фонетично.

Тимчасом молоді „українцї" або „вечерничники", що самі себе назвали „народовцями", себто такими, що стоять за нарід і за його мову, заснували 1868 року товариство „Просвіту" на те, аби просвічувати простий нарід поучаючими книжочками й читальнями. Тодї москвофіли, щоби відтягнути нарід від „Просвіти", заснували своє осібне товариство, котре назвали „общество ім. Качковського".

Одначе поступовий український дух ширив ся чим-раз то більше між молодими інтеліґентами-Русинами, особливо через Шевченкові поезії. Тим способом москвофіли чим-раз то більше тратили в Галичинї ґрунт, а „Просвіта" й инші українські товариства зростали.

L.

Особливо зачав ся в Галичинї дуже живий, поступовий та для простого народу дуже прихильний рух від часу, як у 70-их роках навідав ся до Галичини Українець з Київа, Михайло Драгоманів.

Михайло Драгоманів походив з давнього козацького лївобережного роду та був професором на унїверситетї в Київі. Він брав участь і в „недїльних школах" 1861 року та ширив поступового духа між молодими Українцями в Россії, а навідуючись у Галичину, і між Галичанами. Через те зробили львівські москвофіли на нього донос до московських жандармів і Драго-

манова скинули з професорів та він мусів покидати Россію і поселив ся в краю Швайцарії в місті Женеві, де видавав свої книжки. Опісля болгарський уряд покликав Драгоманова задля його вчености на професора до болгарської найвищої школи в Софії і Драгоманів помер там 1895 року.

Михайло Драгоманів прислужив ся дуже нашому народови тим, що звертав у своїх писаннях увагу нашої інтеліґенції на простий нарід і на його долю; казав, що український нарід — се нарід робучих людей (селян і робітників) та взивав інтеліґентних Українців, аби вони помагали простому народови скинути з себе ярмо польських і московських панів.

Від того часу стали свідомі Русини-Українці і в Галичині і в Россії звертати більшу увагу не тілько на пониженнє української мови, але й на недолю, на злидні та на кривди простого робучого народу від панів: польських, московських і жидівських. Інтеліґентні Русини-Українці спізнали, що сила нашого народу лежить в простих, робучих людях та що коли ті прості, робучі люде (селяне та робітники) станутъ господарями на своїй землї, тоді й встане вільна Русь-Україна. Тож і молоді Русини-Українці стали за приводом Драгоманова проповідувати, що треба нам змагати до того, щоби витворити незалежну українську державу, де робучі маси українського народу мали-би всю управу і всю власть у своїх руках та де всї люде були-би рівні і не було-би старшовання та визиску вбогих через багатих.

З тих думок і виростали в Галичині в лїтах 1890—1900 нові українські партії: національні демократи, радикали і соціяльні демократи. Всї ті партії домагають ся, щоб український нарід мав свою власну незалежну українську державу робучого народу, де-би по Шевченковим словам: не було „ні холопа ні пана“.

Отсї партії істнують у Галичині й до сьогодня та причинились дуже до освідомлення і двигнення мас українського народу в Австрії. Під їх впливом та наслїдком їх праці майже вся інтеліґенція, міщане, селяне й робітники східної Галичини стали свідомими Українцями. Сї партії заложили в краю тисячі українських читалень „Просвіти“, райфайзенських кас, кооператив.

„Січей“ і „Соколів“, згуртували в них сотки тисяч свідомих членів, видавали десятки українських ґазет та привчили українські маси Галичини муром постояти за своїх українських кандидатів при виборах до сойму, до парляменту, до рад громадських і повітових.

Вплив думок Драгоманова проявив ся рівночасно (з кінцем 90-их років минулого віку) і на россійській Україні, де широкий український рух з перших років 60-их літ наслідком тяжких переслідувань з боку московського уряду майже цілком завмер. Яких 30 літ Українці в Россії мовчали, ждучи „кращого часу“. Вони занимались українською історією, етноґрафією і т. д., видавали українські книжки у Галичині (бо в Россії не вільно було!), а всяку „політику“ та працю серед простонародніх мас лишали на боці. Отсе поколїннє українських патріотів названо „українофілами“. Воно поглибило знаннє української мови, історії й народу, але занедбало українські народні маси. Оправдати се можна тим, що жило се поколїннє в найчорнійших для України часах.

Драгоманові думки й примір Галичини виховали одначе на росс. Україні в 90-их лїтах м. в. нове поколїннє української інтеліґенції, що са́ме поклало натиск на полїтику та на освідомленнє народніх мас. З отсього поколїння й оснувалась 1900 р. на росс. Україні тайна партія, що прозвалась „українська революційна партія“. В своїй проґрамі поставила вона на першім місці жаданнє незалежної самостійної України робучого народа. Отся партія заслужилась дуже коло розбудження українського народа в Россії. Вона видавала в Галичині революційні ґазети, брошури та ширила їх потайно серед селян і робітників на россійській Україні, де вела живу орґанізаційну працю. Вона притягла до українства багато молодих інтеліґентів, а дальше й освідомила чимало селян та робітників. З неї розвинулись опісля отсї українські партії в Россії: соціяльно-демократична, демократично-радикальна та національна (народня). Їй треба завдячувати й те, що як в 1905 роцї прийшло в Россії до революції, то й Україна заговорила своє слово. Повстали українські часописи: зачалась серед селян і робітників аґітація за „автономією України“ як федеративної держави у всеросійській державній спілцї; в І-ій думі зложилась посольська

„українська громада“ з жаданнєм автономії України; в II-ій думі — теж саме; думка про українську волю поширилась у широких масах народу і т. д.

Ось-так українство, виведене Михайлом Драгомановим в 90-их лїтах минулого віку з вузьких рамок „українофільства“ чи „народовецтва“ на широкий соціяльно-політичний шлях, розлилось останнїми лїтами широкою хвилею по росс. Українї та Галичинї. Всї Українцї по обох боках кордону почули живо свою єдність проміж собою а своє поневоленнє чужинцями та злучили — хоч в ріжних партіях орґанізуючи ся — свої сили до одної цїли: добути волю всїй Руси-Українї, збудувати знов самостійну українську державу.

LI.

Та отсей скорий розвій українства по обох боках Збруча занепокоїв не-абияк російське правительство (уряд) та російських загорільців-обєдинителїв. Вони зміркували, що Вкраїна прокинулась з вікової дрімоти та що, як так дальше піде, то дійде до відриву України від Россії-Московщини. А се був-би великий удар державній силї московського народу та велика втрата тим, хто живе соками й працею українського народа. Тому Москалї — зразу тільки правительство і „обруситeлї“, а дальше й багато з так званих „лїберальних“ (вільнодумних) і „поступових“ Москалїв — звернули ся різко проти українства, намагаючи ся спинити його розвій.

Вже в 1906 роцї, як розігнано II думу, російське правительство подбало, щоби в III думу не пройшли посли (депутати) від українських селян, козаків та робітників. В тій цїли придумано виборчий закон так хитро, аби з України пройшли на послів тільки ставленики від жменї помосковлених панів-дворян, помосковленого попівства і помосковлених багатих міщан (городян), а щоби натомість не пройшли посли від українського робучого народу. Наслїдком сього в III думі опинилось з України всього кілька послів, що почували себе сяк-так Українцями.

Таксамо, як виринула опісля справа української народньої школи, російське правительство при помочи ворожої українству більшости III думи задавило сю справу. Виявилось

одначе тоді, що навіть ті московські партії, що згоджувались дати Українцям рідну українську школу (прим. „кадети“), були рішучо проти всякої думки про „автономію“ України.

Дальше взяло ся російське правительство до українських товариств, бібліотек та преси (ґазет) та стало українські товариства („Просвіти“, „клюби“ тощо) замикати, бібліотеки касувати, ґазети закривати, а редакторів карати грошевими карами й саджати в тюрми.

Таксамо взяло ся московське правительство до українських земців, учителів, фельшерів, лікарів і т. п., проганяючи їх зі служби або засилаючи в далекі чужі ґубернії.

Найяркійше-ж виявила ся ворожнеча Москалів до Вкраїнців 1914 року з нагоди 100-літних роковин Шевченкових уродин. Правительство заборонило Українцям святкувати сї роковини і заборонило ставити Шевченкови памятник у Київі. Московські ґазети переважно похвалили сей вчинок, ще й накинулись з піною в роті на Вкраїнців і на Шевченкову память.

Але й Українці на се не змовчали. В Київі, Харкові та инших городах України були проти сеї заборони велитенські вуличні демонстрації, при яких кликано: „Геть з царатом! геть з Москалями! нехай живе самостійна Україна!“ Виступило військо й демонстрації придавлено. Ось-так напруженне між Українцями а Россією доходило в весною 1914 року до найвищого ступня.

Російське правительство й його помічники зпоміж усяких „обруссителів“ не лишили були в спокою й галицьких Русинів-Українців. Москалї переконані, що вони лекше здавили-б український рух в Россії, якби не український рух в Галичині, де Українці завдяки конституції — мимо перешкод в польського боку — значно розвинулись та скріпились. Московські ґазетярі видумали навіть таке, буцїм-то Австрія навмисно годує українство в Галичині, аби скріпити український „сепаратизм“ (стремлїннє до відриву) в Россії. Инші-ж видумали навіть, буцїм-то український рух в Галичині живить ся „німецьким“ грошем та буцїм-то його викликують Німці й Австрійці на розбиттє Россії. Се при-

думано на те, аби викликати в усіх, навіть у „вільнодумних“ Москалів, сліпу ненависть до українства як „німецької“ видумки на ослабленнє Россії — хоч усякому розумному чоловікови ясно, що українство родить ся й розвиваєть ся само з себе, з української історичної традиції, з кривд і недолї України під московським обухом. Коли-ж воно сильнїйше проявилось в Австрії, то тільки тому, що в Австрії краща конституція і свобода, чим в Россії.

Бажаючи загатити українство в Австрії, російське правительство через „обруситєльних“ аґітаторів (як ґраф Бобрінский, Дудикевич, Вергун та инші) зачало від 1907 року з усеї сили скріпляти завмираючу вже московську партію в Галичинї, даючи великі гроші на москвофільські ґазети, бурси, каси, товариства і т. д., аби через них ширити москвофільського духа в Галичинї. В поміч Москалям прийшли ще й деякі польські партії й політики, що намагались ослабити український рух, підпомагаючи проти нього москвофілів. Повторилось тут те, що було в XVII і XVIII віках, коли Польща разом з Москвою нищили самостійне українське гетьманство (Андрусівська умова, Бахчисарайська умова, польсько-московська спілка проти Палїя та проти гайдамаччини і т. д.).

Та українство в Галичинї видержувало твердо отсю боротьбу з московсько-польською спілкою і розвивалось побідоносно дальше. Рік 1914, коли ввесь край загомонів від свят, сокільсько-січових здвигів, святочних походів і т. д. в честь Шевченка а демонстраціями проти Россії, був найкращим сього доказом.

LII.

Ось-так у завзятій боротьбі з московським натиском, але й з твердою надією на свою остаточну побіду та зі свідомістю ростучих сил, українство в Россії і в Австрії стрінуло вибух европейської війни в липнї 1914 року. Отся війна не є і не може бути для Українців байдужною. Навпаки — в отсій війнї рішаєть ся дальша доля України, бо в великій мірі счинила ся вона таки з причини України.

Як сказано вже, від кількох літ Россія сильно занепокоєна зростом українського руху як на росс. Україні так і в Галичині. Вона намагалась здавити й спинити його навіть у Галичині в переконанню, що годі не можна знищити українського руху на росс. Україні, доки сей рух живе в Галичині. Тому й стали україножерні московські ґазети від кількох літ писати, що Россії треба конче заняти Галичину, аби задавити тамошнє українство. Аж тоді Россія зможе бути безпечною перед українським „сепаратизмом“ і „мазепинством“ у себе дома. Від кількох років стало ясно, що Россія готовить ся до війни з Австрією за Галичину. Між иншим видко се було й по тій сильній москвофільській аґітації, яку від кількох літ вела Россія через своїх аґентів серед деяких галицьких Русинів. І війна вибухла.

Яке-ж становище Українців у сій війні? Тяжке воно й болюче хочби тому, що в боєвих лавах стали проти себе не по своїй волї рідні брати, сини одного й того самого українського народу. Ніколи яркійше не виявилось, як то гірко народови не мати своєї власної держави, як саме тепер, коли Українці — і то свідомі — з Поділля, Київщини, Полтавщини чи Кубанщини, гнані московським кнутом, мусять помагати Россії брати в неволю Галичину та ще й ріжуть ся поспілу зі своїми, рівно-ж свідомими, братами-Українцями з Галичини й Буковини. Розуміється ся Українці в Россії не могли відкрито виявити, як вони дивлять ся на сю війну. Натомість тим більше пророчиста їх мовчанка, коли вони — мимо постраху з російського боку — не заявились за Россією, тоді, як примірон російські Поляки зробили се нераз і з усім натиском. Пророчисті також випадки, де цілі відділи, зложені з Українців, здавались навмисно Австрійцям чи Німцям.

Активно-політичним висловом протироссійської думки на російській Україні було заснованнє осібного „Союза визволення України“. Ціль сього Союза — працювати для того, щоби европейська війна принесла волю Україні, працювати для здійснення старої мрії України — української держави.

Що-до галицьких Українців, то — з виїмкою гуртка москвофілів — стали вони також збитою лавою проти Россії, а за

сотвореннєм самостійної української держави. Се заявила зараз по вибуху війни „Українська Національна Рада" у Львові й візвала Українців Галичини зорґанізувати полк „Українських Січових Стрільців". що борють ся в австрійських рядах за визволеннє України зпід Москви.

Отсе становище галицьких Українців опираєть ся на тих двох думках: 1. що галицьким Українцям краще належати до Австрії, де нам можна жити народнім життєм, ніж прийти під Россію, де наше народнє життє безпощадно давить ся — і 2. що Австрія й Німеччина в разї сильного розгрому Россії у своїм власнім інтересї визволять Україну (або бодай значну часть її) та збудують самостійну українську державу.

В кождім разї отся війна вже тепер мала для українства великі наслїдки. З одного боку в Россії замкнено всї українські ґазети і т. п., а Галичина, що є тереном війни, тяжко знищена та дізнала московської самоволї: українські ґазети, товариства й школи Москалї замкнули, чимало Українців арештували та вивезли на Сибір, над Каспій і т. д. З другого-ж боку одначе серед самих Українців поглибилась національна свідомість через те, що в Галичинї зіткнулись із собою Українці з усїх закутин України та стрінулись там зі сильно свідомою українською суспільністю. Се рознесе національні кличі визволення України від Московщини по всїй широкій Україні.

Вкінцї важне для нас те, що про українську справу заговорив ввесь світ — часописи: австрійські, німецькі, шведські, турецькі, болгарські, американські і т. д. — та думають про неї правительства німецьке, австрійське й турецьке. Навіть в союзній з Россією Анґлії й Італії пишеть ся про українську справу. І як небудь скінчить ся отся війна — українська справа лише виграє з неї. Українське питаннє не зникне вже в овиду Европи, доки не стане самостійна українська держава.

LIII.

Так ми перейшли цїлу історію українського народу та переконали ся, що наш український нарід є осібним народом

та що він все, з давен-давна і по всї часи, змагав і змагає сьогодня до державної незалежности й самостійности.

Ми переконали ся:

1. що вже в найдавнійших часах була племінна ріжниця поміж наддніпрянськими та наддністрянськими „руськими“ племенами а надволжанськими Вятичами, що мали походити „отъ Ляховъ“;

2. що імя „Русь“, „Русин“ і „руський“ повстало в наддніпрянській Україні в Київщині, та що те імя розширило ся опісля на всї славянські племена Подніпрянщини і Подністрянщини підбиті київською „Русею“;

3. що потім „русскими“ назвали ся і московські племена — через те, що були підбиті „руськими“ князями з київсько-руського роду;

4. що ті московські племена ворогували з київською „Русею“ і старали ся відірвати ся від „руської“ держави;

5. що московський князь Андрій Боголюбський знищив Київ, аби двигнути свою Московщину;

6. що за приходом Татарів (Моголів) осібно тримали ся московські князї, а осібно українсько-руські;

7. що опісля король Данило з Галича пробував зібрати всї українсько-руські землї в одну державу, в одно королївство;

8. що пізнійше „литовсько-руська“ держава обіймала всї українські землї, з виїмкою лише Галичини, а московські землї стояли окремо;

9. що отся „литовсько-руська“ держава ворогувала з Москвою і Москва лучила ся навіть з Татарами проти литовської Руси-України:

10. що коли на Вкраїнї настало опісля козацтво, то воно змагало відірвати ся від Польщі і добути собі самоуправу;

11. що славний козацький гетьман Конашевич-Сагайдачний воював Москву;

12. що гетьман Богдан Хмельницький здвигнув самостійну українську державу, незалежну і від Польщі і від Москви;

13. що Хмельницький тілько в мусу зробив спілку з Москвою, а передше робив спілку з Турком;

14. що Москва й не думала Хмельницькому помагати у визволенню Волини, Поділля, Галичини й Білої Руси зпід Польщі;

15. що Хмельницький ще перед смертю думав відставати від спілки з Москвою та зробив спілку зі Швецією;

16. що його наступник, гетьман Виговський, враз з Немиричем відстали від Москви і через „гадяцьку умову“ з Польщею задумали заложити самостійне „руське князівство“;

17. що те саме думав їх наслідник, Богданів син, гетьман Юрій Хмельницький;

18. що Москва мішала ся в українські справи, викликувала на Вкраїні заколот і ослабляла власть гетьмана, а на гетьманів накидала людей злих — в тій ціли, аби знищити українську державну самостійність;

19. що гетьман Петро Дорошенко бажав знов злучити всю Русь-Україну в одну державу під рукою султана;

20. що не допустили до сього Москва й Польща, котрі в Андрусові 1667 року поділили між себе Україну, аби лекше її здавити;

21. що гетьман Мазепа з Гордієнком і з Запорожцями думали знов визволити Україну і здвигнути самостійну, демократичну українську республику;

22. що те саме думав Орлик і його товариші, еміґранти з України;

23. що Москва, особливо цар Петро I і цариця Катерина II, старали ся вницщити Україну, а всіх Українців, що обставали за волею рідного краю, саджали в тюрми або висилали в далекі землї, Сибір і т. д.

24. що цариця Катерина II скасувала козацько-українське самоуправне гетьманство і завела на Вкраїні московські порядки;

25. що кошовий отаман Запорожа, Кальнишевський, і проводир Гайдамаччини Залїзняк думали воскресити українсько-козацьке гетьманство;

26. що московська цариця Катерина II помогла Польщі здавити Гайдамаччину і що вона веліла зруйнувати послідню українсько-козацьку републику Січ;

27. що московська цариця Катерина II завела на Вкраїні кріпацтво й роздала українські землї враз з людьми своїм улюбленцям, московським панам та ґенералам;

28. що тим способом Москва добила українську волю, за яку Русини-Українці до краю боролись ся;

29. що наш нарід небавом знов відродив ся і на российській Україні і в Галичині;

30. що „Кирило Методіївські Братчики“ в 1846 році думали про самостійну Русь-Україну і про се думав Тарас Шевченко;

31. що й галицькі Русини в 1848 році заявили себе осібним народом і від Поляків і від Москалів;

32. що Москва переслїдуваннєм стараєть ся здавити український рух і заборонює навіть українську мову в друку, в школї, церкві й урядї;

33. що наш нарід і в Галичині і в российській Україні стає до боротьби з чужинцями — Поляками та Москалями — та змагає здвигнути самостійну українську державу, а не хоче приставати ні до Польщі ні до Москви та

34. що зі сього всего виходить, що ми, Русини-Українці, є осібним народом, який має свою осібну історію і свої осібні інтереси та змагає до повної незалежности в будуччині.

LIV.

Вся історія українського народу се або історія української держави або історія змагань до відбудовання сеї держави. Зразу, від VIII віку по Христї почавши, мали Українцї свою київську „старо-руську“ державу, що до XI віку вростала, від XI до XIII віку (хоч подїлена на удільні князївства) цвила, а від половини XIII віку (від находу Моголів) стала упадати, поки в XIV віцї не впала. Трівала отже вона

коло 600 літ т. була заборолом Русинів-Українців від степових хижаків та від инших заздрих сусїдів. Під крилами сеї своєї держави розцвів добробут, широка торговля, просвіта, письменство, будівництво (св. Софія у Києві і т. д.), законодавство і т. д. — так що Русь-Україна була тодї культурнїйшим краєм від багатьох західно-европейських країн.

Могольська навала в половинї XIII віку була тяжким ударом в нашу державу, що са́ме тодї стала виходити з „удїльного" ладу та збиралась знову до купи під Даниловою рукою. Прихід Моголів підкосив роботу короля Данила, а поселеннє хижих Татарів в чорноморських степах стало постійною грозою для Вкраїни.

В XIV віцї Україна зєдинилась майже вся (з виїмкою Галичини) під рукою литовської династії й жила так, наче у власній державі, ще 200 літ, поки в XVI віцї, через люблинську унію, не насїла на неї шляхецька Польща.

Від сеї хвилї почипаєть ся предовга та геройська боротьба Українцїв за відбудову своєї держави.

Славнї, незабутнї українські козаки лляли свою дорогу́ святу кров, застелювали нашу батьківщину кістками, вкривали високими могилами, борючи ся за волю рідного краю — Руси-України.

Велитенським національним зривом, якому другого нема пари в історії Европи, вдало ся Богданови Хмельницькому в половинї XVII віку в геройських боях здвигнути нову державу — українське гетьманство, якому одначе відразу зявив ся тяжкий ворог в лицї Московщини.

Найкращі сини Руси-України: Виговський, Немирич, Дорошенко, Мазепа, Гордієнко, Орлик, Кальнишевський бороли ся за волю й самостійність Руси-України і всї погибли в тій боротьбі.

„Гомонїла Україна,
„Довго гомонїла!
„Довго-довго кров степами
„Текла, червонїла!" —

так співає Тарас Шевченко. Польські, московські, шведські, татарські, турецькі та волоські війська переходили наш край „мечем і вогнем“ та лишили вкінці одну велику „руїну“.

Тисячі й тисячі буйних козацьких голов лягло на свому та на чужому полї за „неньку-Україну“. Сотки й тисячі пішли в тюрми, пішли в Сибір, пішли в зимну північ, у вічну неволю — за свою Україну.

Ішли в чужину, кидали родину, маєтки й достатки, почести і власть, кидали все, блукали чужими чужинами — за Русь-Україну.

Сто лїт з накладом тревала отся геройська та сумна, трагічна боротьба, поки Україна не впала знесилена до долу.

Та не здавили вороги нашого народу!

„Не вмирає душа наша.
„Не вмирає воля!
„І неситий не виоре
„На днї моря поля!“

— співає Тарас Шевченко!

Ледви що повалена до долу та скована кайданами полїтичної, соціяльної й духової неволї, Україна зачинає знову відживати. Коли ще на зимнім Білім морі вмирав-конав повільною, мученицькою смертю останній кошовий Січи, Кальнишевський, тодї вже у Полтаві компонував свою „Енеїду“ та „Наталку Полтавку“ Котляревський, писав свою „Історію Русів“ Полетика, а молодий Капніст їздив до Нїмців шукати підмоги для визволу України.

Подув нових, західно-европейських думок про волю всїх і кожного з окрема скріпив тільки українське відродженне як на россійській Україні так і в Галичині, а повільна парляментаризація й демократизація Австрії та неминуча европеїзація й демократизація Россії розбудили та чим-раз більше втягають в полїтичну боротьбу українські народні маси. В отсїм лежить запорука нашої волї — волї України!

LV.

Історія народів — не припадкова річ. Кермують нею не припадки, а постійно ділаючі та необорні сили. Отсї сили будять ся поволї з дрімучого стану, ростуть наче лявіна та ломлять старе а будують нове життє, щоб опісля знов ослабнути й потахнути та зробити місце новим, нераз саме противлежним силам. Ось-такі переміни сил — наче приливи й відпливи моря — доконались і в історії східної Европи, з окрема-ж України.

Як в XVII і XVIII століттю всї обставини, зверхнї і внутрішнї, складались на те, щоби погребати самостійність України — так в XX століттю всї обставини, зверхнї і внутрішнї. складають ся на се, щоб Україна стала самостійною державою.

В XVII і XVIII століттях мали ми трох сильних ворогів: Татарву, Польщу й Московщину. Сьогодня маємо тільки одного — Московщину. Татарва загибла майже без слїду, а її кочовища залив український нарід та заливає їх дальше поза Дон, по Кавказ і Каспій. Польща, зведена до етноґрафічних границь, не може вже нїколи стати тим, чим була.

В XVII і XVIII століттях вели полїтику висші стани: шляхта, козацька старшина і т. д. З їх упадком чи винародовленнєм загибала воля краю. Сьогодня ведуть полїтику мілїонові маси народа, а коли вони раз рушать ся — ніяка сила в світї не спинить їх в осягненню цїли. Українські маси вже рушились!

В XVII і XVIII століттях українська культура нагло падала, бо край замінив ся в „руїну“, через відірваннє України від Польщі перервалась звязь України з західною Европою і її культурою, українські вчені еміґрували для карієри до Московщини, церков підчинено некультурній Москві, а школи й друк насильно здавлено. Рівночасно з тим через Петербург плила культура з Европи до Россії та давала їй перевагу над Україною. Сьогодня культура України двигаєть ся, лїтература живо розвиваєть ся, пряма звязь з західно-европейською культурою знов відзискана! До того культура України наскрізь

національна й демократична. Се забезпечує їй побіду над псевдокультурою Россії.

В XVII і XVIII століттях росла сила московського царату семимилевими кроками — росла у нутрі й на зверх. Вона мусіла роздавити знесилену Україну. Сьогодня-ж сила царату мусить ослабати через революційно-демократичні змагання у нутрі, через конкуренцію з Німеччиною та з Анґлією*) на зверх. Натомість сили України ростуть, бо не нищуть їх безнастанні війни, як колись бувало. Росте й інтерес чужих народів (Німеччини, Австрії, Анґлії, Туреччини, Болгарії, Швеції і т. д.), аби через збудованнє української держави ослабити Россію.

В XVII і XVIII століттях ослабла Україна й тому, бо через війни та через відірваннє України від Польщі перервали ся торгові шляхи з України до західної Европи (на Шлеськ, до Ґданська і т. д.). До того московське правительство з розмислу заборонило було Українцям торгувати як з заходом так і з полуднем (Кримом, Молдавією й Туреччиною), аби через те віддати українську торговлю в руки московських купців. Так і стало ся. Через те Україна економічно підупала. Натомість тепер Україна економічно відживає і розцвітає — маючи найкращі копальні вугля і залізної руди, найкращі цукровобуракові та пшеничні лани, гарні пристани і т. д. Розвій промислу на Вкраїні вже довів до противенств між Україною а Московщиною, а згодом будуть ті противенства все більшати. Також проявляєть ся противенство московських кооператив проти українських.

Вкінці в XVII та XVIII століттях для Українців найважнійшою справою було: з одного боку оборонитись від татарських набігів і виперти Татар з чорноморських берегів, з другого спекати ся шляхецько-католицької Польщі. На сї справи повернена була головна увага наших народніх мас, котрі через

*) Анґлія по війні знов стане ворогом Россії, бо Россія загрожує інтереси Анґлії на Середземнім морі, в Персії та в Тибеті. Коли-ж Анґлія тепер союзниця Россії, то лише через ворожнечу до Німеччини. Анґлія хоче вперше впорати ся з Німеччиною, а опісля звернеть ся проти Россії.

те не добачували як слїд небезпеки від Москви. Тепер сих двох справ нема. Вони вже давно рішені на користь наших мас. Чорноморські степи оре український плуг, а Польща нам не страшна. Тому увага й енерґія наших мас звертаєть ся тепер чим-раз більше на справу визволення України від московського ярма.

Демократизація східної Европи, економічні противенства України з Московщиною, потреба й розвій національної культури для селянських і робітничих мас, упромисловленнє України — отсе ті необорні, непохитно дїлаючі сили, що ведуть невідхильно до сотворення української держави в близькій будуччинї. Українські народнї маси — селянство, робітництво й міщанство — рівно заінтересовані в сїй справі та вони будуть рішати її, бо вони приходять са́ме тепер до голосу. А 35 мілїонів українського демосу певне не рішать сеї справи инакше, як тільки творячи вільну, самостійну українську державу.

І сповнять ся віщі, пророчі та святі слова народнього ґенія й мученика, Тараса Шевченка:

„Встане Україна,
„Світ правди засвітить!
„І помолять ся на волї
„Невольничі дїти!“

І тодї ще раз заспіває український нарід так, як співав за часів Богдана:

„Та не має лучше,
„Та не має краще,
„Як у нас, на Вкраїнї! . . . .“

Видання Союза визволення України.

Адміністрація часописей і склад видань: Wien VIII/2, Josefstädter-Sraße 79, 2. Stiege, Parterre Tür 6. Телефон ч. 13430. Конто почтової Щадниці ч. 107.090.

I. По вкраїнськи:

1. **До українського народу в Росії** (Відозва Союза). Львів, у серпні 1914. (Вичерпане.)
2. **Вістник Союза визволення України** — тижневник всеукраїнського, самостійницького й безпартійного напряму. Третій рік видання. Виходить що неділі в обємі 16 сторін. Передплата — цілорічна 10 кор., піврічна 5 кор., чвертьрічна 3 кор.: ціна поодинокого числа 30 сот.
3. **Салдате, озирнись!** Відозва Союза до Вкраїнців, жовнірів російського війська. Царгород, в падолисті 1914. (Вичерпане.)

4—5. **Тарас Шевченко.** Кобзар. Вибір поезій. Випуск I і II. Відень, 1914—15. Ціна кождого вип. брош. 1 кор., в оправі 1 кор. 40 сот.

6. **В. Дорошенко.** Півтораста літ української політичної думки. Короткий огляд визвольно-самостійницьких змагань на Вкраїні. Відень, 1914. Ціна 10 сот. (Вичерпане.)
7. **Буквар** (для полонених Українців). Царгород, 1914. З друкарні Союза. Ціна 4 сот.
8. **Відомости про російську Україну** (Січовим Стрільцям). Царгород, 1915. З друкарні Союза. Ціна 15 сот.
9. **Проф. М. Грушевський.** Як жив український народ. Коротка історія України. З образками й картою України. Царгород, 1915. Ціна 50 сот.
10. **Б. Заклинський.** Що треба знати кождому Українцеви? З образками. Відень, 1915. Ціна 20 сот.
11. **Др. Вол. Левицький.** Як живеть ся українському народови в Австрії? Відень, 1915. Ціна 20 сот.
12. **Б. Лепкий.** Чим жива українська література? **В. Сімович.** Короткий огляд укр. літератури. Відень, 1915. Ціна 20 сот.
13. **Сім пісень.** Гостинець для українських вояків. Відень, 1915. З образками й нотами. Ціна 20 сот.
14. **Др. В. Старосольський.** Національний і соціяльний момент в українській історії. Відень, 1915. Ціна 10 сот.
15. **В. Темницький.** Українські Січові Стрільці. Відень, 1915. Ціна 30 сот.
16. **Холмщина.** Короткий нарис. Львів, 1915. Ціна 30 сот.
17. **Др. Л. Цегельський.** З чого виникла війна та що вона нам може принести? Відень, 1915. Ціна 20 сот.
18. **Др. Л. Цегельський.** Самостійна Україна. Звідки взяли ся і що значать назви „Русь“ і „Україна“? З мапою України. Відень, 1915. Ціна 30 сот.

19. **Т. Шевченко.** Великий Льох. З передмовою й поясненнями д-ра В. Сімовича. Відень, 1915. Ціна 30 сот.
20. **Др. Б. Барвінський.** Звідки пішло імя „Україна"? Відень, 1916. Ціна 20 сот.
21. **Краснов.** Що тепер дієть ся в Росії? Відень 1916. Ціна 10 сот.
22. **Др. М. Лозинський.** Галичина в життю України. Відень, 1916. Ціна 60 сот.
23—25. **Українські колядки.** Вид. 3. Відень, 1916. Ціна 20 сот.
26. **На переломі.** Памяткова книжка-календар на 1916 і 1917 рр. Відень, 1916. З численними образками. Ціна 2 кор.
27. **М. Возняк.** Наша рідна мова. З портретами. Відень, 1916. Ціна 10 сот.
28. **Проф. др. І. Шишманов.** Роля України в болгарськім відродженню (Вплив Шевченка на болгарських поетів передвизвольної доби). Відень, 1916. Ціна 20 сот.
29. **Проф. др. Ст. Томашівський.** Церковний бік української справи. З німецького. Відень, 1916. Ціна 40 сот.
30. **Орест Кириленко.** Українці в Америці. Відень, 1916. Ціна 50 сот.
31. **Др. І. Крипякевич.** Українське військо. Короткий історичний нарис. З численними образками. Відень, 1916. Ціна 40 сот.
32. **Вол. Дорошенко.** Українство в Росії. Короткий нарис новійшого українського руху. З портретами. Відень, 1916. Ціна 80 сот.
33. **Др. О. Назарук.** Слідами Українських Січових Стрільців. З численними образками. Найбільша книжка про Українське Січове Військо. Львів, 1916. Ціна 3 кор. 50 сот.
34. **Др. Льонґін Цегельський.** Русь-Україна а Московщина-Россія. З мапою України. Царгород, 1916. З друкарні Союза. Ціна 80 сот.

Друкують ся:

35. **Др. Е. Левицький.** Листи з Німеччини. Відень, 1916. Ціна 50 сот.
36. **Галицько-володимирське князівство.** Короткий історичний нарис.
37. **З полону.** Збірник поезій полонених Українців.

Й иньші.

II. По німецьки:

1—5. **Відозви Союза:** „до громадської думки Европи", до болгарського, румунського, шведського й турецького народу. Всі пять з дати: Відень, 25 серпня 1914. (Вичерпані.)
6. **Ukrainische Nachrichten** (Mitteilungen des Bundes zur Befreiung der Ukraina) — німецький орґан Союза, тижневник. Третій рік видання. Річна передплата виносить 4 кор.: ціна поодинокого примірника 10 сот.
7. **Der Bund zur Befreiung der Ukraina** (плятформа Союза). Відбитка з ч. 1. „Ukr. Nachr." Відень, 1914. (Вичерпане.)
8. **A. Žuk.** Die russische Ukraina — Flächenraum, Gebietseinteilung und Bevölkerungsstatistik (Російська Україна в числах). Відбитка з ч. 3 „Ukr. Nachr." Відень, 1914. (Вичерпане.)

9. **W. Doroschenko.** Die politischen Parteien in der russischen Ukraina (Політичні партії на російській Україні). Відбитка з ч. 4 „Ukr. Nachr." Відень, 1914. (Вичерпане.)
10. **Prof. M. Hruschewskyj.** Ein Überblick der Geschichte der Ukraina (Короткий огляд історії України). Відень, 1914. (Вичерпане.)
11. **Prof. M. Hruschewskyj.** Die ukrainische Frage in ihrer historischen Entwicklung (Українська справа в її історичнім розвитку). Відень, 1915. Ціна 50 сот.
12. **G. Cleinow.** Das Problem der Ukraina (Українська проблема — про умови самостійної укр. держави). Відень, 1915. Ціна 20 сот.
13. **Der Krieg, die Ukraina und die Balkanstaaten** (Війна, Україна й балканські держави). Відень, 1915. Зміст: Др. Л. Цегельський, Як Росія „визволяла" Україну; його-ж нариси: Україна й Болгари, Україна й Туреччина; відозва Союза визволення України до балканських народів і до громадської думки Европи; Плятформа Союза. Ціна 40 сот.
14. **Hofrat Dr. I. Pulnj.** Ukraina und ihre internationale politische Bedeutung (Україна і її міжнародне політичне значіння). Відень, 1915. Ціна 80 сот.
15. **Die Ukraine und der Krieg.** — Denkschrift des Bundes zur Befreiung der Ukraina (Україна й війна — Пропамятне письмо Союза визволення України). Монахів, 1915. (Вичерпане.)
16. **Dr. St. Rudnyćkyj.** Ukraina. Land und Volk. Eine gemeinfaßliche Landeskunde (Україна. Край і нарід. Загально-доступна ґеоґрафія України). Відень, 1916, ст. VIII + 416 + VI + 6 карт + 40 образків. Ціна брош. 10 кор., в гарній синій оправі з золотими витисками 12 кор.
17. **Polen von der Ostsee bis zum Schwarzen Meer** (Польща від Східного до Чорного Моря). Берлін, 1916. 39 стор. вел. вісімки з мапою земель, до яких мають претенсії Поляки.

Друкують ся:

18—19. **Prof. M. Hruschewskyj.** Geschichte der Ukraina (Історія України). Частина I. Від початків історії України до Козаччини. Львів, 1916, ст. VII + 224. Част. II. Від Козаччини до нашого часу. Відень, 1916 (готуєть ся до друку).
20. **Dr. E. Lewickyj.** Galizien (Галичина, історичний огляд).
21. **Українці** під оглядом історичним, етноґрафічним і антропольоґічним. Переклад розвідок М. Костомарова, В. Антоновича й Хв. Вовка з передмовою й примітками радника двору О. Барвінського.

III. По вкраїнськи й німецьки:

Україна. Край і нарід 40 образків з німецької книжки „Ukraina" д-ра С. Рудницького. Титуловий рисунок п. Олени Кульчицької. Відень, 1916. Ціна 2 кор.

IV. По болгарськи:

1. **Відозва Союза** до болгарського народу. Відень, 25 серпня 1914. (Вичерпане.)
2. **М. Хрушевски.** Прѣгледъ на украинската история. Софія, 1914. З мапою України. (Вичерпане.)
3. **Др. Л. Цехелски.** Не освободителница, а потисница на народитѣ (Какъ Русия „освобождава“ Украина). Софія, 1914. З мапою України. В додатку до брошури подані відозви Союза визв. України до громадської думки Европи, до болгарського народу та Плятформа Союза. Ціна 50 сот.
4. **Др. Л. Цехелски.** Украинството нѣмска интрига ли е? Отговоръ на русофилитѣ: Я. Романчукъ и д-ръ Н. Бобчевъ. Софія, 1915. Ціна 1 кор. 30 сот.

V. По італійськи:

1. **All' opinione publica dell'Europa** (Відозва Союза „до громадської думки Европи“). Відень, 25 серпня 1914. (Вичерпане.)
2. **La Lega per la liberazione dell'Ukraina** (Плятформа Союза). Відень, 1914. (Вичерпане.)
3. **A. Žuk** — L'Ucraina russa (Російська Україна в числах). Рим, 1914. (Вичерпане.)
4. **W. Doroscenko** — Brevi cenni dei partiti politici dell'Ucraina (Політичні партії на російській Україні). Рим, 1914. (Вичерпане.)
5. **S. Rudnizkyj.** L'Ucraina e gli Ucraini (Україна й Українці). Рим, 1914. З мапою України. Ціна 50 сот. (Вичерпане.)

VI. По румунськи:

1. **Відозва Союза** до румунського народу. Відень, 25 серпня 1914. (Вичерпане.)
2. **Rusia Ţaristă** — asupritoarea popoarelor (Царська Росія — гнобителька народів). Букарешт, 1914. З мапою України. Зміст: З. Арборе, Український нарід (замісць передмови); Др. Л. Цегельський, Не освободителька, а гнобителька народів; До громадської думки Европи; Плятформа Союза й його відозва до румунського народу. Ціна 50 сот.
3. **Zamfir C. Arbore.** Ucraina şi România (Україна й Румунія). Букарешт, 1916. Ціна 60 сот.

VII. По турецьки:

1. **Аскер!** Відозва Союза до турецьких жовнірів (аскерів). У грудні 1914. (Вичерпане.)
2. **Україна, Росія й Туреччина.** Збірник статей. З мапою України. Царгород, 1915. Зміст: 1. Передмова від видавців, 2. Др. Л. Цегельський — Україна й Туреччина. 3. Проф. М. Грушевський — Короткий огляд української історії, 4. В. Дорошенко — Політичні

партії на російській Україні, 5. М. Меленевський — Культурна праця Українців, 6. А. Жук — Російська Україна в числах, 7. Відозва Союза до турецького народу, 8. Відозва його „До громадської думки Европи“, 9. Плятформа Союза. Ціна 1 кор.

VIII. По чеськи:

Н. Boczkowski. Ukrajina a ukrajinská otázka. Praha, 1915. З мапою України. Ціна 1 кор.

IX. По шведськи:

1. **Відозва Союза** до шведського народу. Відень, 25 серпня 1914. (Вичерпане.)
2. **Dr. L. Cehelskyj.** Ukraina sveriges bortglömda bundsförvant (Україна, колишня шведська союзниця). Штокгольм, 1915. Ціна 50 сот.

X. По хорватськи:

V. Choma-Dovski. Ukrajina i Ukrajinci. Zagreb, 1916. З мапою України. Ціна 1 кор.

XI. По французьки:

1. **à l'opinion publique de l'Europe** (Відозва Союза „до громадської думки Европи“). Відень, 25 серпня 1914. (Вичерпане.)
2. **Відозва Союза** до турецького народу. Відень. 25 серпня 1914. (Вичерпане.)
3. **La Ligue pour la libération de l'Ukraine** (Плятформа Союза). Відень, 1914. (Вичерпане.)

XII. По анґлійськи:

1. **To the public opinion of Europe** (Відозва Союза до громадської думки Европи). Відень, 25 серпня 1914. (Вичерпане.)
2. **The Union for the freeing of Ukraina** (Плятформа Союза). Відень, 1914. (Вичерпане.)

XIII. По московськи:

Солдатамъ русской арміи! Відозва до російського війська. Царгород, в падолисті 1914. (Вичерпане.)

В часі війни вийшла розвідка автора сеї брошури під заголовком: Die großen politischen Aufgaben des Krieges im Osten und die ukrainische Frage (Великі політичні завдання війни на Сході тай українська справа). З мапою Української Держави на підставі пляну Бісмарка-Гартмана. Берлін, у вересні 1915.

Можна набути також у Союзі по ціні 1 кор. 50 сот.

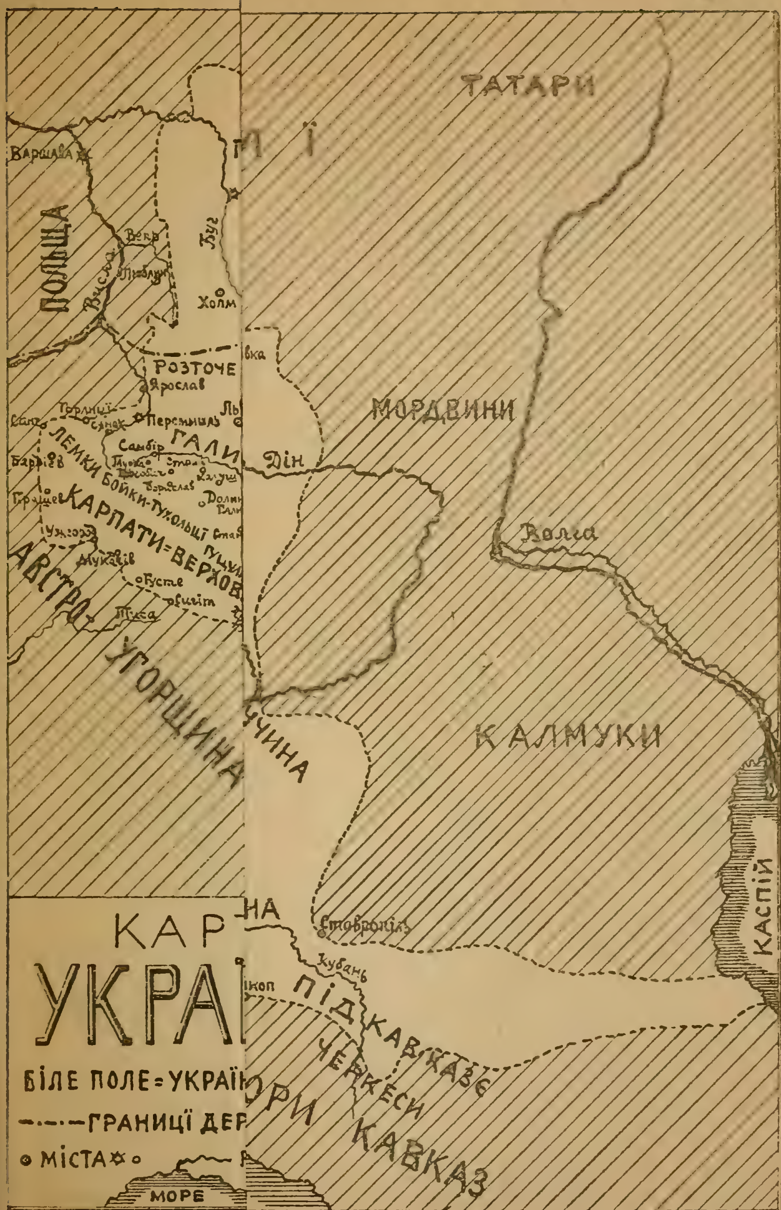
ТАТАРИ
МОРДВИНИ
КАЛМУКИ
КАСПІЙ
Волга
Дін
Буг
Варшава
ПОЛЬЩА
Холм
РОЗТОЧЕ
Ярослав
Перемишль
Самбір
ГАЛИ
ЛЕМКИ
БОЙКИ-ТУХОЛЬЦІ
КАРПАТИ=ВЕРХОВ
ГУЦУЛ
АВСТРО-
УГОРЩИНА
Ужгород
Мукачів
Густе
Тиса
ЧИНА
Ставрополь
Кубань
ПІДКАВКАЗЕ
ЧЕРКЕСИ
ГОРИ КАВКАЗ
КАР
УКРАЇ
БІЛЕ ПОЛЕ=УКРАЇ
ГРАНИЦІ ДЕР
МІСТА
МОРЕ

КАРТА
УКРАЇНИ.
БІЛЕ ПОЛЕ = УКРАЇНСЬКІ ЗЕМЛІ.
ГРАНИЦІ ДЕРЖАВ
МІСТА
РІКИ
МОРЕ
БІЛОРУСИНИ
МОСКАЛІ
ТАТАРИ
МОРДВИНИ
КАЛМУКИ
ПОЛЬЩА
АВСТРО-УГОРЩИНА
РУМУНІЯ
ПІДЛЯСЄ
ПОЛІССЄ
ВОЛИНЬ
РОЗТОЧЕ
ГАЛИЧИНА
ПОДІЛЕ
КИЇВЩИНА
ГЕТЬМАНЩИНА
СЛОБОЖАНЩИНА
ДОНЕЧЧИНА
БЕСАРАБІЯ
ЧОРНОМОРСЬКИЙ НИЗ
КРИМ
ОЗОВСЬКЕ МОРЕ
КУБАНЩИНА
ПІДКАВКАЗЕ
ЧЕРКЕСИ
ГОРИ КАВКАЗ
ЧОРНЕ МОРЕ
КАСПІЙ
КАРПАТИ=ВЕРХОВ.
Київ
Харків
Полтава
Львів
Чернигів
Житомір
Кременчук
Катеринослав
Олександрівськ
Херсон
Миколаїв
Одеса
Ростов
Таганрог
Бердянськ
Мелітополь
Керч
Новоросийськ
Катеринодар
Ставропіль
Майкоп
Дін
Волга
Донець
Дніпро
Бог
Дністер
Десна
Сейм
Курськ
Вороніж

Накладом Союза визволення України вийшла велика книга дра **Степана Рудницького**, проф. університету у Львові, п. з.

Ukraina, Land und Volk

(Україна, край і нарід).

Се перший більший твір в німецькій мові, що займаєть ся Україною, значить цілим полуднем східної Европи, та гарно виповнює прогалину, яка була досї в науцї ґеоґрафії. Книжка повинна найти ся в руках кождого інтелїґентного Українця.

Її зміст такий: Україна як ґеоґрафічна одиниця. I кн. Фізична ґеоґрафія. Положеннє й великість. Чорне Море й його побережа. Загальний огляд будови поверхні України. Українські верховини. Українські височини. Українські низи. Ріки й річки України. Український клїмат. Ростинний і звіринний світ України. II кн. Антропоґеоґрафія. Етноґрафічні границї України. Число й розміщеннє Українців по їх землї. Український народ яко антропоґеоґрафічна одиниця. Загальні замітки. Антропольоґічні прикмети Українців. Українська мова. Історично-політичні традиції та змагання Українців. Українська культура. Взаємини між землею й народом України. Економічно-ґеоґрафічний огляд України. Ловецтво й рибальство. Лїсове господарство. Хлїборобство. Садівництво й городництво. Скотарство. Мінеральні багацтва. Промисел. Торговля й комунікація. Области та селитьби України. Спис важнїйшої лїтератури та докладний показчик імен і річей.

До книжки додано 6 мап: поглядову фізичну мапу України 1:5,000.000, ґеольоґічну, тектонїчно-морфольоґічну, клїматичну, ростинно-ґеоґрафічну й етноґрафічну мапу східної Европи 1:1,000.000.

Замикають книжку 40 образків, що представляють краєвиди й народнї типи України.

Виданнє дуже гарне та старанне. Мапи й образки виконані дуже добре. Цїна в порівнанню до величезних коштів накладу невисока: 10 К за брошурований примірник, а 12 К за примірник у гарній синїй оправі з золотими витисками.

Цїна 80 сотиків

Y.S.